

สัญญาเลขที่ RDG4840029/3

รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำ เสียวโดยองค์กรชุมชน

เสนอ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โดย

กลุ่มพันธมิตรสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมอีสาน (กสส.)

คำนำ

ประวัติศาสตร์พัฒนาการชุมชน ที่ตั้งหลักปักฐานอยู่ตามแนวลำน้ำเสียวใหญ่ ชุมชนจะมีความสัมพันธ์และผูกพันกับลำน้ำ ถือว่าลำน้ำเป็นแหล่งให้ชีวิต ให้ที่ทำมาหากิน เป็นแหล่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการยังชีพของชาวบ้านในชุมชน เพราะลำน้ำ ระบบนิเวศลุ่มน้ำ เป็นที่ที่อุดมไปด้วยสัตว์น้ำและพรรณพืชของท้องถิ่น ที่ทำหน้าที่เลี้ยงดูเกือบทุกชีวิตในชุมชนมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ทุกวันนี้ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำถูกทำลายไปมากโดยมีสาเหตุหลักมาจากความต้องการที่เพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากรในชุมชน ทำให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมีมากเกินไปเกินความสามารถ ที่ธรรมชาติจะผลิตให้ได้ นอกจากนั้นยังมีสาเหตุสำคัญมาจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่มีผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสมดุลย์ทางธรรมชาติ เช่น การสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ การขุดลอกแม่น้ำ โรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น เราปฏิเสธไม่ได้เลยว่าการพัฒนาที่ผ่านมามีส่วนสำคัญที่ทำให้ระบบนิเวศลุ่มน้ำได้รับผลกระทบจนเกิดความเสียหายอย่างมาก ยากที่จะฟื้นคืนเหมือนเมื่อในอดีตได้

ลำน้ำเสียวใหญ่ได้รับผลกระทบอย่างมากจากโรงงานอุตสาหกรรมนาเกลือ ในเขตอำเภอบรบือ อำเภอน้ำขุ่น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 - 2533 น้ำในลำน้ำเค็ม สัตว์น้ำตาย ผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย ชาวบ้านเดือดร้อน มีการอพยพย้ายถิ่น และโครงการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ ในปี พ.ศ. 2534 - 2537 ที่ภาครัฐมีความประสงค์ที่ต้องการระบายน้ำเค็มจากน้ำเสียวใหญ่ตอนบน สู่ตอนล่างเพื่อลดความเค็มของน้ำและไม่ให้น้ำเค็มไหลทะลักเข้าสู่พื้นที่เกษตรนั้น ถือว่าเป็นโครงการพัฒนาที่ล้มเหลว เป็นงานพัฒนาที่มองเพียงด้านเดียวคือเรื่องน้ำ ไม่ได้คำนึงทั้งระบบ ดิน น้ำ ป่า และคน ที่มีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่อดีต ไม่ได้ศึกษาความต้องการและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศลุ่มน้ำ ระบบนิเวศป่าทาม พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง

ในอนาคต ชุมชนท้องถิ่นยังต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัยสำคัญในการยังชีพ บทเรียนจากการพัฒนาที่ผ่านมา ทำให้เราต้องทบทวนอย่างจริงจัง ถึงความไม่เหมาะสมหลายประการ โดยเฉพาะโครงการพัฒนาที่มุ่งเน้นผลผลิตสมัยใหม่ โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางต่อทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนในชุมชน

โครงการวิจัย การศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ โดยองค์กรชุมชน มีความพยายามเบื้องต้นที่จะค้นหาแนวทาง และเครื่องมือในการจัดการลุ่มน้ำเสียวใหญ่โดยองค์กรชุมชน โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และให้ความสำคัญกับการทำงานบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ชุมชนมีประสบการณ์ในการจัดการลุ่มน้ำอย่างยาวนาน และยังแสดงให้เห็นถึงความชาญฉลาดในการเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำเป็นอย่างดี

ทีมวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า จะได้รับข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อประโยชน์ในการทำงานและการปรับปรุงความรู้ให้มีความถูกต้อง และสมบูรณ์ต่อไป

กลุ่มพันธมิตรสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมอีสาน

30 มิถุนายน 2549

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาของโครงการวิจัย

ลำน้ำเสียว ทางราชการเรียกว่า “ลำน้ำเสียวใหญ่” เกิดจากลุ่มน้ำเล็ก ๆ หลายสาขาไหลมารวมกันลำน้ำเสียวใหญ่เป็นลำน้ำสาขาลำน้ำมูลที่มีจุดกำเนิดจากหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านอำเภวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม แล้วไหลผ่านพื้นที่ตอนกลางของทุ่งกุลาร้องไห้ จากทางทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ผ่านเขตอำเภอปทุมรัตน์ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอโพนทราย และอำเภอนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด แล้วไหลผ่านเขตกิ่งอำเภอศีลาลาด ไหลลงแม่น้ำมูลบริเวณตงภูดิน อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ โดยครอบคลุมพื้นที่น้ำฝน 4,330 ตารางกิโลเมตร มีความยาว 245 กิโลเมตร ขนาดกว้างจากสันคูถึงสันคู วัดได้ 25 - 30 เมตร ความลึก 3 - 4 เมตร

ในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม คืออำเภอบรบือ และอำเภวาปีปทุม ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน” นั้น ที่ผ่านมามีการอนุรักษ์ และจัดการลำน้ำเสียวใหญ่อย่างจริงจัง มีแต่การใช้ประโยชน์เป็นส่วนมาก เมื่อ พ.ศ. 2514 เริ่มมีคนข้างนอก (นายทุน) เข้ามาทำนาเกลือในเขตอำเภอ บรบือ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นลำน้ำเสียวใหญ่ การเข้ามาทำนาเกลือของพวกนายทุนก่อให้เกิดปัญหามากมาย และทวีความรุนแรงมากขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2532 เนื่องจากลำน้ำเสียวใหญ่ที่ชาวบ้านใช้ทำการเกษตร เป็นแหล่งสัตว์น้ำและแหล่งอาหารของชาวบ้าน นั้น เกิดความเค็มตลอดลำน้ำ ใช้ทำการเกษตรไม่ได้ สัตว์น้ำตายเน่าเหม็นในลำน้ำ

จากปัญหาดังกล่าว จึงเกิดการรวมตัวของชาวบ้าน เพื่อคัดค้านการทำนาเกลือของพวกนายทุน โดยให้ยุติการทำนาเกลือ และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น

ในปีพ.ศ.2533 รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้มีมติให้กรมชลประทาน ดำเนินการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำ รวมทั้งการชลประทานลุ่มน้ำเสียวใหญ่

และในปี พ.ศ. 2544 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ประกาศกำหนดให้ลำน้ำเสียวใหญ่เป็นทางน้ำชลประทานประเภท 4 โดยสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ได้ดำเนินการประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนที่ 120 ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544

ปัญหาในปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ลำนํ้าเสียวยใหญ่ตอนบนพบว่าปัญหาหลัก คือ ปริมาณนํ้าในลำนํ้าเสียวยใหญ่ไม่พอใช้และเกิดความแห้งแล้ง ส่วนปัญหาอื่น เช่นแนวเขตชลประทานไม่ชัดเจน โดยลํ้ากินเขตที่ดินของชาวบ้าน ลำนํ้าต้นเขิน ไม่มีสะพานทางข้ามสัญจรไปมาระหว่างชุมชนกับชุมชน และชุมชนกับที่นาที่สำคัญคือ องค์กรชุมชนยังขาดความเข้าใจในการจัดการนํ้า (แบ่งปัน) ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลำนํ้าเสียวยใหญ่ตอนล่าง” ในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด นั้น ตำบลกู่กาสิงห์ เป็นอีกตำบลหนึ่งที่อยู่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ มีลำนํ้าเสียวยใหญ่ไหลผ่าน มีความยาวจากทางทิศตะวันตก ถึง ทิศตะวันออกที่เป็นเขตการปกครองของตำบลกู่กาสิงห์ ยาวประมาณ 20 กิโลเมตร สภาพทั่วไปของลำนํ้าเสียวยใหญ่ส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่เกษตร และมีลำนํ้าสาขาที่ไหลลงสู่ลำนํ้าเสียวยใหญ่ คือ ลำนํ้าเตา นอกจากนี้ยังมีลำนํ้าธรรมชาติ จากพื้นที่อื่น ๆ ไหลลงสู่ลำนํ้าเสียวยใหญ่ในช่วงฤดูฝน

ในอดีตพื้นที่ดังกล่าว เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีป่าทามเสียวย เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์บก สัตว์นํ้า สัตว์ครึ่งบกครึ่งนํ้านานาชนิด ชาวบ้านได้พึ่งพาในการใช้ประโยชน์ ในการเลี้ยงสัตว์ หาปลา หาของป่า และทำนา

ในอดีตมีการจัดการทรัพยากร ดิน นํ้า ป่า แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ โดยใช้ องค์ความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เหมาะสม จะเห็นได้จากกรณีการทำคูกันนํ้าแบบโบราณ “คูขาด” เพื่อกันนํ้าจากลำนํ้าเสียวยใหญ่ไว้ใช้ในฤดูแล้ง เป็นคันดินขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 40 เมตร ยาวประมาณ 4 กิโลเมตร ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว เนื่องจากมีโครงการพัฒนาของรัฐโดยกรมชลประทาน “โครงการพัฒนาลุ่มนํ้าเสียวยใหญ่” ซึ่งมีการพัฒนาจัดทำฝายกันนํ้าเป็นช่วง ๆ ทั้งที่เป็นฝายคอนกรีตและฝายยาง ตลอดลำนํ้าเสียวยใหญ่ใหญ่ทั้งสาย รวม 24 ฝาย และมีการขุดลอกลำนํ้าวางท่อระบายนํ้าทำให้รูปแบบการจัดการนํ้าของชาวบ้านแบบดั้งเดิมลดความสำคัญลง

ขณะเดียวกันฝายกันนํ้าที่รัฐบาลดำเนินการก่อสร้างนั้น ก็ยังไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ เนื่องจากฝายกันนํ้าที่รัฐบาลดำเนินการก่อสร้างนั้นไม่ได้มาตรฐานและยังขาดกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการนํ้าของชาวบ้าน อีกทั้งการพัฒนาการเกษตรเชิงพานิช ที่ผลิตเพื่อการค้าก็กระตุ้นให้ชุมชนบุกเบิก จับบองพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้นเข้มข้นมากขึ้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนระบบนิเวศนํ้า ลำนํ้า พื้นที่ป่าทามเสียวยริมฝั่ง ได้ถูกทำลายหมดไป

ปัญหาในปัจจุบันในพื้นที่ลำนํ้าเสียวยใหญ่ตอนล่าง พบว่าประสบปัญหาการขาดแคลนนํ้าต้นทุนในพื้นที่ชลประทานเกิดความแห้งแล้งชาวบ้านไม่มีนํ้าใช้ในฤดูแล้ง เกิดปัญหานํ้าเค็มดินเค็ม การเปลี่ยนแปลงการใช้ดินทำให้ทางระบายนํ้าแคลงมีตะกอนต้นเขิน

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามหาวิทยาลัยบ้านก็มีดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตัวเอง โดยการสร้าง การมีส่วนร่วมของชุมชนโดยการทำ “ฝายดิน” ขึ้นมาใหม่ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้ง และทำ น้ำประปาของชุมชน 5 ชุมชน

จากสภาพการดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการจัดการทรัพยากรน้ำที่ขาดการสร้างการมีส่วนร่วมของหน่วยงานรัฐที่ดำเนินการในพื้นที่ การวิเคราะห์ปัญหาพื้นที่ และความต้องการของชุมชนที่ ละเลยองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาของท้องถิ่น ได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมาทั้งในด้านระบบนิเวศน์ และวิถีชีวิตของชุมชนภาคีภาคส่วนที่เกี่ยวข้องและการจัดการทรัพยากรน้ำแบบองค์รวมที่ก่อให้เกิด ประโยชน์สูงสุดและเป็นธรรม นำไปสู่การแก้ปัญหาร่วมกัน ทั้งในระดับลุ่มน้ำย่อย ลุ่มน้ำสาขาขนาดเล็ก และลุ่มน้ำขนาดใหญ่ได้ในอนาคตต่อไป

2. โจทย์การศึกษา

ศึกษาสถานการณ์สาเหตุของปัญหาน้ำแล้ง และผลกระทบต่อชุมชน และค้นหาแนวทาง ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนกับภาคีภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ควรเป็นอย่างไร

3. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ สาเหตุของปัญหา และผลกระทบต่อชุมชน คนจนในลุ่มน้ำเสีย ใหญ่ในปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาหาแนวทางและข้อเสนอแนะ ที่เป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ในระดับชุมชนท้องถิ่น ระดับลุ่มน้ำ ระดับนโยบายรัฐ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนกับภาคีภาค ส่วนที่เกี่ยวข้อง

4. ขอบเขตการศึกษา

4.1 กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่จะเป็นกลไกสำคัญร่วม ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. ชาวบ้านผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่
2. ผู้นำชุมชนเป็นทางการใน 23 หมู่บ้าน
3. ผู้นำตามธรรมชาติใน 23 หมู่บ้าน
4. องค์การบริหารส่วนตำบล 9 ตำบล

5. เทศบาลตำบล 1 ตำบล
6. หน่วยงานราชการ เช่น กรมชลประทาน สำนักงานเกษตร และกรมพัฒนาที่ดิน
7. องค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่

4.2 พื้นที่เป้าหมาย

พื้นที่เป้าหมายที่จะศึกษา แบ่งออกเป็นเขตพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน กับลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง รวม 23 หมู่บ้าน 8 ตำบล 3 อำเภอ ดังนี้

1. ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ในบริเวณพื้นที่ 10 หมู่บ้าน 7 ตำบล 2 อำเภอ ในเขตจังหวัดมหาสารคาม
2. ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง ในบริเวณพื้นที่ 13 หมู่บ้าน 1 ตำบล 1 อำเภอ ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด

4.3 ระยะเวลาการศึกษาวิจัย

ระยะเวลาในการดำเนินการโครงการ 12 เดือน มิถุนายน 2548 – มิถุนายน พ.ศ. 2549

5. กระบวนการ/วิธีการศึกษา

ใช้วิธีการและกระบวนการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยให้น้ำหนักอยู่ที่องค์กรชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนหลักเป็นสำคัญ โดยแนวทางในการศึกษาวิจัยและขั้นตอนวิธีการ ดังนี้

1. ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารมือสองเป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวตอนบนและตอนล่างโดยการประสานงานกับหน่วยงานองค์กรที่รับผิดชอบในการพัฒนาลุ่มน้ำเสียว

2. สำรวจสภาพพื้นที่เบื้องต้น เป็นการลงพื้นที่ช่วงต้นเพื่อชี้แจงโครงการให้กับชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง สำรวจสภาพกายภาพ และศึกษาข้อมูลชุมชนในภาพกว้าง เพื่อทำความเข้าใจร่วมกันก่อนดำเนินโครงการ

3. สำรวจพื้นที่และจัดทำแผนที่เป็นการสำรวจดูสภาพทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่เพื่อนำข้อมูลมาจัดทำแผนที่โดยใช้วิธีการทำแผนที่แบบมีส่วนร่วมพร้อมกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศร่วมกันด้วย เพื่อทำความรู้จักและเข้าใจพื้นที่ลุ่มน้ำโดยรวม

4. สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง เป็นการพูดคุยในแนวการสัมภาษณ์ถึงโครงสร้างกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ เช่น ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ หัวหน้ากลุ่มกิจกรรมองค์กรท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการ เพื่อรวบรวมข้อมูลการใช้น้ำและการจัดการน้ำ

5. สทนากลุ่มย่อย เป็นการพูดคุยประเด็นย่อย ๆ เฉพาะเรื่องกับกลุ่มคนบางกลุ่ม ผู้ใช้ประโยชน์แต่ละเรื่อง ,องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งหน่วยงานราชการในพื้นที่

6. ศึกษาดูงาน เป็นการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่มีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในเขตพื้นที่ใกล้เคียงในภาคอีสานที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อเรียนรู้และยกระดับการทำงาน

7. จัดเวทีแลกเปลี่ยนนำเสนอข้อมูลในแต่ละชุมชน เป็นการนำเสนอข้อมูลจากการศึกษาแลกเปลี่ยนอภิปรายร่วมกัน เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในภาพรวมของสถานการณ์น้ำในปัจจุบัน

8. วิเคราะห์ข้อมูล และข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการน้ำ เป็นการนำเสนอข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ปัญหา และกำหนดแนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่เหมาะสมกับพื้นที่ ลำน้ำเสียใหญ่

9. สังเคราะห์ข้อมูลและข้อเสนอแนะ เป็นการจัดเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดและจัดทำรายงานออกแบบรูปเล่มรายงานส่งให้ผู้รับผิดชอบและท้องถิ่นเพื่อเผยแพร่ และเสนอต่อภาครัฐเพื่อการจัดการ ลุ่มน้ำเสียใหญ่ทั้งลำ

6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนมีข้อมูลสถานการณ์สาเหตุปัญหาและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรน้ำในลำน้ำเสีย

2. ชุมชน,องค์กรท้องถิ่น,หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ มีความตระหนักในปัญหาสาเหตุ และเกิดความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ร่วมกัน

3. ชุมชนมีแนวทาง ข้อเสนอแนะในการจัดการทรัพยากรน้ำ ทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่น ระดับลุ่มน้ำ และระดับนโยบายรัฐ และมีทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ที่เหมาะสมร่วมกัน

4. ชุมชนสามารถดำเนินการในการแก้ปัญหาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตนเองได้และชุมชนสามารถนำเสนอผลการดำเนินงานโครงการเพื่อเผยแพร่และขยายผลในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่โดยรวมได้

บทที่ 2

สภาพปัญหาและสาเหตุของพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่

2.1 ระบบนิเวศลุ่มน้ำเสียใหญ่

2.1.1 ข้อมูลด้านกายภาพและชีวภาพของลุ่มน้ำเสียใหญ่

ที่ตั้ง สภาพทั่วไป และข้อมูลพื้นฐานลุ่มน้ำเสียใหญ่

ในอดีตลุ่มน้ำเสียใหญ่ เป็นลุ่มน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงได้มีการจัดการและอนุรักษ์อย่างจริงจัง

ใน พ.ศ. 2514 เริ่มมีการทำนาเกลือในเขตพื้นที่หนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยเหตุที่พื้นที่หนองบ่อเป็นแหล่งต้นน้ำของลุ่มน้ำเสียใหญ่นั้น ผลกระทบอันเกิดจากการทำนาเกลือ จึงส่งผลกระทบต่อลุ่มน้ำเสียใหญ่เรื่อยมาและส่งผลกระทบรุนแรงขึ้นในปี 2523 จากลุ่มน้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์ไปด้วย กุ้ง หอย ปู ปลา สัตว์น้ำนานาชนิดที่เป็นแหล่งอาหารหลักของชาวบ้าน ชุมชนในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่ กลับลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด

ลุ่มน้ำเสียใหญ่ก่อนการขุดลอก

ปัญหาการทำนาเกลือและน้ำเค็ม ได้แพร่กระจายไปตลอดลุ่มน้ำเสียใหญ่ นาข้าวที่ใช้น้ำจากลุ่มน้ำก็พลอยได้รับความเสียหายตามไปด้วย

จากกระแสความเดือดร้อนดังกล่าว หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นักศึกษา นักวิชาการ องค์กรพัฒนาภาคเอกชน สื่อมวลชน ตลอดจนประชาชนในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่ ได้รวมตัวกันเพื่อคัดค้าน การทำนาเกลือบริเวณพื้นที่หนองบ่อ และนำเสนอเข้าเสนอคณะรัฐมนตรี โดยเรียกร้องให้รัฐบาลเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างเร่งด่วน

จนกระทั่ง วันที่ 26 มิถุนายน 2523

ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี

ได้ออกคำสั่งที่ 4/2523 สั่งปิดกิจการผลิตเกลือ

สินแร่ บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ในเขตอำเภอ

บรบือ อำเภอน้ำโสม จังหวัดมหาสารคาม

อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอกะทิงวิทย อำเภอสหัสขันธ์ สภาพน้ำแล้งในลุ่มน้ำเสียวใหญ่บริเวณใต้ฝายหนองบ่อ จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอรามัญ จังหวัด ศรีสะเกษ

ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2523 เป็นต้นมา และมอบหมายให้กรมชลประทานดำเนินการปรับปรุงพื้นที่หนองบ่อเป็นอ่างเก็บน้ำ ตามโครงการชลประทานเร่งด่วน โดยสร้างคูกันน้ำ ให้แล้วเสร็จภายในวันที่ 31 กรกฎาคม 2523 เพื่อให้พื้นที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ กลับสู่สภาพเดิม

อย่างไรก็ดีในปี พ.ศ. 2526 การทำนาเกลือได้เริ่มเข้ามาอีกครั้ง เนื่องจากความต้องการเกลือในตลาดสูงขึ้น การทำนาเกลือในแถบชายฝั่งทะเลที่ลดน้อยลง เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ส่งผลให้การทำนาเกลือกลับมานิยมอีกครั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณพื้นที่หนองบ่อที่เคยเลิกทำนาเกลือไปแล้ว กลับมาทำนาเกลือขึ้นอีก และเพิ่มมากขึ้นกว่าครั้งที่แล้ว

ขาดแคลนน้ำอย่างหนักในฤดูแล้ง

ในปี พ.ศ. 2530 – 2532 คณะกรรมการป้องกันการทำนาเกลือของจังหวัดมหาสารคามพบว่า กฎระเบียบ ข้อบังคับเกี่ยวกับ การทำนาเกลือไม่รัดกุมพอ จึงทำให้ผู้ประกอบการทำนาเกลือสินแร่มีการขนย้ายน้ำเกลือจากแหล่งอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ ไปทำในเขตพื้นที่อื่น ซึ่งเจ้าหน้าที่ไม่สามารถเอาผิดกับผู้ประกอบการได้ อีกทั้งการลงโทษผู้กระทำผิดก็ไม่รุนแรงพอที่จะทำให้ กระทำผิดเกิดความเกรงกลัว

ดังนั้น คณะกรรมการการป้องกันการทำนาเกลือ โดยผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคาม ได้เสนอปัญหาดังกล่าวไปยังกระทรวงมหาดไทย เพื่อแก้ไขคำสั่งให้เด่นชัดและรัดกุมขึ้น

ปัญหาน้ำแล้งของลำน้ำเสียวใหญ่

ฯพณฯ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ
นายกรัฐมนตรีจึงให้ยกเลิกคำสั่งที่
4/2523 และให้ยึดคำสั่งที่ 3/2532
ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2532 แทน
วันที่ 17 เมษายน 2533 ครัวเรือนตรี
เห็นชอบในหลักการโดยมอบให้กรม
ชลประทานเป็นหน่วยงานหลักรับผิดชอบ
ดำเนินการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่
รวมถึงการชลประทานบริเวณลุ่มน้ำเสียว
ใหญ่ เพื่อให้ราษฎรได้ใช้ประโยชน์จากน้ำ
เสียวใหญ่ในการอุปโภค-บริโภคและทำ
การเกษตรกรรมอย่างเร่งด่วน

2.1.2 ที่ตั้ง สภาพภูมิประเทศพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่

พื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ 4,330 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นความยาว
ลุ่มน้ำทั้งสิ้น 245 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด 15 อำเภอ 107 ตำบล คือ

- 1) จังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วย 5 อำเภอ คือ อำเภอบรบือ
อำเภวาปีปทุม อำเภอนาคู อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย และอำเภอนาเชือก
- 2) จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบด้วย 8 อำเภอ คือ อำเภอเกษตรวิสัย
อำเภอสว่างภูมิ อำเภอโพนทราย อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน อำเภอเมืองสรวง
อำเภอพนมไพร และกิ่งอำเภอหนองฮี
- 3) จังหวัดศรีสะเกษ ประกอบด้วย 2 อำเภอ คือ กิ่งอำเภอศีลาลาด และ
อำเภอราษีไศล

พื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่และขอบเขตการปกครอง

พื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ เป็นพื้นที่ในความรับผิดชอบของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษา พัฒนาลุ่มน้ำเสียใหญ่ มีอาณาเขตทิศเหนือจดอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้จดจังหวัด สุรินทร์ ทิศตะวันออกจดจังหวัดร้อยเอ็ด ทิศตะวันตกจดเขตจังหวัดมหาสารคาม โดยมีที่ทำการ โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาพัฒนาลุ่มน้ำเสียใหญ่ตั้งอยู่ริมอ่างน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัด มหาสารคามทางเข้าใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2063 เส้นทางสายบรบือ – วาปีปทุม

สภาพภูมิประเทศของพื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ มีลักษณะแบบเนินลอนลาด มีระดับ ความสูงอยู่ในช่วง 160 – 220 ม.รทก. พื้นที่เนินสูงอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกในแนวเหนือ – ใต้ และด้านทิศตะวันออกบริเวณตอนบนถึงตอนกลางของพื้นที่ ตอนกลางของพื้นที่และต่อเนื่องมายัง ทิศตะวันออกเฉียงใต้

พื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่และลุ่มน้ำใกล้เคียง

สภาพอุตุนิยมวิทยาและอุทกวิทยา

1) สภาพอุตุนิยมวิทยาและภูมิอากาศ

พื้นที่ลุ่มน้ำเสียใหญ่ตั้งอยู่ในเขตอิทธิพลลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ปริมาณฝนตกเฉลี่ย 1,260 มม. ซึ่งเป็นปริมาณค่อนข้างมาก และมีการแพร่กระจายของฝนไม่สม่ำเสมอทั้งในเชิงพื้นที่และเชิงเวลา โดยปริมาณฝนสูงสุดจะตกในช่วงเดือนพฤษภาคม – ตุลาคม คิดเป็นสัดส่วนมากถึงร้อยละ 89 ของปริมาณฝนทั้งปี

อุณหภูมิเฉลี่ยรายเดือนประมาณ 27 องศาเซลเซียส และมีความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยรายเดือนประมาณ 72.2 เปอร์เซ็นต์

2) น้ำท่าและน้ำหลาก

ลุ่มน้ำเสียใหญ่ประกอบด้วยลำน้ำสายสำคัญ 3 สาย คือ

- ลำน้ำเสียใหญ่ มีต้นกำเนิดบริเวณอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านอำเภอเกษตรวิสัย แล้วไหลไปบรรจบกับลำน้ำมูลที่ราชโศภ จังหวัดศรีสะเกษ
- ลำน้ำเสียย่อย มีต้นกำเนิดจากอำเภोजตุรพักตรพิมาน ไหลผ่านอำเภอเมืองสรวง และไหลลงมาบรรจบกับลำน้ำเสียใหญ่บริเวณอำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

- **ลำน้ำเตา** มีต้นน้ำไหลมาจากตอนบนของอำเภอนาตุ้ม จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านอำเภอบุพผรัตน์ และไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่บริเวณอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด จากการวิเคราะห์ลักษณะอุทกวิทยาของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ พบว่าลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีปริมาณน้ำท่าโดยเกณฑ์เฉลี่ย 600 ล้าน ลบ.ม/ปี และมีปริมาณน้ำหลากเฉลี่ยรายปีประมาณ 207 ล้าน ลบ.ม./วินาที

ประชากรในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีจำนวนทั้งสิ้น 713,398 คน โดยเป็นชาย 355,963 คน หญิง 357,435 คน มีครัวเรือนทั้งสิ้น 155,323 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนเกษตรกร 112,620 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 80.98 ของครัวเรือนทั้งหมด

การใช้ที่ดินในปัจจุบันของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ จำแนกออกเป็น 5 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- 1) พื้นที่เกษตรกรรม มีพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 85.10 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ
- 2) พื้นที่ป่าไม้ มีพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 4.47 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ
- 3) พื้นที่ชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง มีพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 4.45 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ
- 4) พื้นที่แหล่งน้ำ มีพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 1.67 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ
- 5) พื้นที่อื่น ๆ มีพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 4.31 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ

สำหรับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่ในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีจำนวน 10 แห่ง รวมพื้นที่ประมาณ 109.31 ตารางกิโลเมตร หรือ 68,319 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 2.53 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ

ความต้องการใช้น้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ จำแนกเป็น ดังนี้

- 1) ความต้องการใช้น้ำเพื่อการอุปโภค – บริโภค เฉลี่ย 16.63 ล้าน ลบ.ม/ปี
- 2) ความต้องการใช้น้ำเพื่ออุตสาหกรรม เฉลี่ย 0.79 ล้าน ลบ.ม/ปี
- 3) ความต้องการใช้น้ำเพื่อการชลประทาน เฉลี่ย 193.94 ล้าน ลบ.ม/ปี

โดยเป็นความต้องการน้ำในฤดูฝน 185.26 ล้าน ลบ.ม/ปี และในฤดูแล้ง 8.68 ล้าน ลบ.ม/ปี

2.2 การพัฒนาแหล่งน้ำในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่

การพัฒนาแหล่งน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 โดยรัฐบาลมอบหมายให้กรมชลประทานเป็นหน่วยงานหลัก ดำเนินการฟื้นฟูระบบนิเวศลำนน้ำเสียวใหญ่และปรับปรุงสภาพพื้นที่รวมถึงการชลประทานบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ เพื่อให้ราษฎรได้ใช้ประโยชน์ ในการอุปโภค บริโภค และการเกษตร นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่น ๆ ของรัฐที่เข้าดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ร่วมกับกรมชลประทาน คือ กรมพัฒนาที่ดิน และกรมทรัพยากรน้ำ

ฝายยางตำบลเมืองบัว ก่อนที่น้ำเสียวใหญ่จะไหลลงสู่เขตตำบลกู่กาสิงห์

จากลักษณะสภาพภูมิประเทศของกลุ่มน้ำเสียวใหญ่น้ำได้กล่าวข้างต้นซึ่งมีความแตกต่างอย่างเด่นชัด ได้ก่อให้เกิดข้อจำกัดในการพัฒนาแหล่งน้ำดังนี้

1. ไม่สามารถพัฒนาโครงการอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ลอนคลื่น (ตอนบน) และพื้นที่ราบ (ตอนล่าง)
2. ในพื้นที่ตอนบน ซึ่งมีความลาดชันค่อนข้างสูง ทำให้การพัฒนาพื้นที่ชลประทานมีศักยภาพค่อนข้างต่ำ โดยพื้นที่รับประโยชน์จะเป็นเพียงพื้นที่แคบ ๆ เลาะขนานไปกับลำน้ำเสียวใหญ่
3. สำหรับพื้นที่ตอนล่างซึ่งมีพื้นที่ค่อนข้างราบและเป็นแอ่งกระทะ การพัฒนาพื้นที่ชลประทานทำได้ในรูปแบบปกติทั่วไป คือ มีระบบส่งน้ำแบบเป็นคลองซอย ซึ่งจะมีผลทำให้เกิดปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ที่มีความรุนแรงขึ้น

จากข้อจำกัดดังกล่าวโครงการพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่กลุ่มน้ำเสียวใหญ่จึงเป็นโครงการขนาดเล็ก ประเภทขุดลอกลำน้ำ หนองน้ำ ฝาย และโครงการสูบน้ำด้วยไฟฟ้า โดยเป็นโครงการเพื่อการเกษตรประมาณ 66% ของจำนวนโครงการทั้งหมดที่เหลือเป็นโครงการเพื่อการอุปโภค-บริโภค และอื่น ๆ

การพัฒนาแหล่งน้ำในกลุ่มน้ำเสียวใหญ่มี 3 ข้อดังนี้

1. แหล่งน้ำต้นทุน

ประกอบด้วย อ่างเก็บน้ำขนาดกลาง ที่ก่อสร้างโดยกรมชลประทานจำนวน 11 อ่าง โดยอยู่ในการความดูแลของโครงการฯ พัฒนากลุ่มน้ำเสียวใหญ่ 2 อ่าง คือ อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ และอ่างเก็บน้ำหนองตุ – หนองแวง ส่วนที่เหลืออยู่ในความดูแลของโครงการชลประทานจังหวัด

มหาสารคาม และโครงการชลประทานจังหวัดร้อยเอ็ด ความจุเก็บกักน้ำรวม 25.45 ล้าน ลบ.ม. พื้นที่ชลประทานรวม 29,750 ไร่

2. ฝ่ายทดน้ำและพื้นที่ชลประทาน

ฝ่ายทดน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีทั้งหมด 24 ฝ่าย ซึ่งควบคุมดูแลโดยโครงการ ฯ พัฒนาลุ่มน้ำเสียวใหญ่ มีปริมาณน้ำเก็บกักรวม 27,439 ล้าน ลบ.ม. พื้นที่รับประโยชน์ 195,618 ไร่ ฝ่ายเหล่านี้ทำหน้าที่ทดน้ำ และส่งน้ำให้กับพื้นที่ชลประทานโดยผ่านท่อส่งน้ำเข้านา ที่มีอยู่ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่จำนวนถึง 476 แห่ง

3. หนองน้ำธรรมชาติ

ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่มีหนอง บึง ธรรมชาติจำนวนถึง 56 แห่ง คิดเป็นพื้นที่ ประมาณ 3,250 ไร่ ซึ่งสามารถจะพัฒนาปรับปรุงเพิ่มความจุของหนอง อันจะเกิดประโยชน์ทั้ง เป็นแหล่งพักน้ำ ในยามฤดูน้ำหลาก และเป็นแหล่งเก็บกักน้ำไว้ในยามฝนทิ้งช่วง อีกทั้งเป็นแหล่ง น้ำสำหรับผันน้ำไปยังแหล่งน้ำอื่นได้ด้วย

2.3 สภาพปัญหาของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนและตอนล่าง

2.3.1 สภาพปัญหาลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

1) **ปัญหาน้ำเค็มตลอดลำน้ำ** ส่งผลให้น้ำไม่สามารถใช้ทำการเกษตรได้และ สัตว์น้ำตายเน่าเหม็นในลำน้ำ เนื่องจากการนายทุนเข้ามาทำนาเกลือในเขตอำเภอบรบือ จังหวัด มหาสารคาม

2) **ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ** โดยหน่วยงานของรัฐที่ดำเนินการในพื้นที่ โดยขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

3) **ปัญหาปริมาณในลำน้ำเสียวใหญ่ไม่พอใช้ตลอดปี** ปริมาณการกักเก็บน้ำ ของอ่างเก็บน้ำ เก็บกักน้ำได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการน้ำของชุมชน โดยเฉพาะบริเวณที่ไม่มี ฝ่าย ทำให้เกิดความแห้งแล้ง

4) **ปัญหาลำน้ำเสียวใหญ่ตื้นเขิน**

5) **ปัญหาลำน้ำเสียวใหญ่ไม่เป็นอิสระเหมือนในอดีต** ในช่วงฤดูแล้งจะมีน้ำ เป็นบางพื้นที่ คือ เฉพาะช่วงบริเวณที่มีฝายกั้นน้ำของทางชลประทานส่วนบริเวณพื้นที่ที่ไม่มีฝาย กั้นน้ำก็จะแห้งแล้งไม่มีน้ำใช้ เพราะถูกกำหนดพื้นที่โดยระบบชลประทาน จึงทำให้ขาดความเป็น อิสระในลำน้ำ

6) ปัญหาสูญเสียความหลากหลาย ที่เป็นแหล่งพึ่งพิงของคนที่อยู่ลุ่มน้ำเสีย ใหญ่ ป่าบุ่ง ป่าทาม ถูกทำลาย ตลอดทั้งลำน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งใช้ประโยชน์และแหล่งหาอาหารของ คนในชุมชน แต่ปัจจุบัน ป่าบุ่ง ป่าทาม ถูกทำลายจนหมด ชุมชน ชาวบ้านจึงหันมาใช้ประโยชน์ จากลำน้ำเสียใหญ่เพียงอย่างเดียว เนื่องมาจากการเข้ามาฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพของลำน้ำเสีย ใหญ่โดยกรมชลประทาน

2.3.2 สภาพปัญหาลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนล่าง

1) ปัญหาน้ำแล้ง ไม่มีที่กักเก็บน้ำที่เหมาะสมมีกั้นแต่ฝายคอนกรีต แต่ไม่สามารถ กักเก็บน้ำให้มีปริมาณมากได้ การใช้น้ำในการอุปโภคบริโภค เพื่อการเกษตรเกษตร และการนำ น้ำมาทำน้ำประปาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จึงส่งผลให้น้ำในฤดูแล้งมีไม่เพียงพอต่อความต้องการ ของชุมชน

2) ปัญหาน้ำท่วม ลำน้ำเสียใหญ่เป็นลำน้ำที่ต้องรองรับน้ำในฤดูฝน ที่น้ำไหล มาจากที่ต่าง ๆ ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้และลำน้ำสาขา เมื่อต้องรองรับการระบายน้ำจากหลายที่ รวมกันทำให้ไม่สามารถระบายน้ำได้ทัน จึงเกิดการเอ่อท่วมอย่างรวดเร็ว พร้อมทั้งลำน้ำเสียใหญ่ มีการสร้างฝายกักเก็บน้ำ ฝายทำให้การไหลของน้ำเป็นไปไม่สะดวก

3) ปัญหาผลกระทบจากการขุดลอกลำน้ำเสียใหญ่

3.1 ระบบนิเวศน์ริมฝั่งเสียขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากพันธุ์ไม้ พื้นเมืองที่เป็นพันธุ์ไม้ทามที่รักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์หายไป

3.2 การลดลงของจำนวนพันธุ์ปลาในลำน้ำเสียใหญ่ การขุดลอกทำ ให้คันดินริมฝั่งเสียทั้ง 2 ข้างมันสูงทำให้ปลาไม่สามารถเข้ามาที่แปลงนาได้เป็นปัญหาหนึ่งที่ทำให้ ปลาตกลดด้วย

3.3 ดินเค็ม-น้ำเค็ม หลังจากการขุดลอกทำให้น้ำเค็มที่ไหลลงมาจากต้น น้ำส่งผลกระทบกับน้ำเสียตอนล่างเพิ่มขึ้นจนบางที่ทำนาไม่ได้

3.4 การปลูกไม้เศรษฐกิจ ไม้ยูคาริปัตส์ที่ขึ้นมาแทนไม้ทามพื้นเมืองทำ ให้สภาพดินและระบบนิเวศน์ริมฝั่งเสียขาดความอุดมสมบูรณ์

3.5 ชุมชนไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่น ชุมชนต้องหันมาพึ่งพา ภายนอกด้วยการพึ่งพาทรัพยากรภายนอก ซึ่งอยู่ชื้อกินครอบครัวมีหนี้สินต้องแบกรับนำไปสู่ ปัญหาความยากจนของครอบครัว

2.3.3 สาเหตุการเกิดปัญหา

ปัญหาที่มีความรุนแรงค่อนข้างมากในปัจจุบัน ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน คือ ปัญหาด้านการระบายน้ำ การเกิดอุทกภัย และปัญหาน้ำแล้ง

1) สิ่งก่อสร้างในลำเสียวใหญ่ เช่น ฝาย ท่อรับน้ำ ท่อระบายน้ำ ได้ออกแบบไว้สำหรับการแก้ปัญหาน้ำเค็ม / ดินเค็มเป็นหลัก จึงไม่มีประตูระบายทรายที่ฝาย ทำให้เกิดการตื้นเขินเร็ว และเป็นตัวขวางทางเดินของน้ำ ในฤดูน้ำหลาก

2) มีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการไหลของน้ำ โดยขวางการไหลของน้ำ เช่น สะพาน อาคารท่อลอด ถนน เป็นต้น

3) ฝนจะตกหนักในเดือนเดียวคือเดือนกันยายน ทำให้เกิดน้ำหลากในช่วงเวลาที่สั้น

4) ยังไม่มีการจัดการน้ำจากลำน้ำสาขา อย่างจริงจัง

5) มีแหล่งพักน้ำเพื่อเก็บกักน้ำไม่เพียงพอ

6) ขาดการนำเอาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสม

7) ขาดความเข้าใจในการจัดการน้ำ (แบ่งปัน) ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2.4 แนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำเสียวใหญ่จากการวิเคราะห์สภาพปัญหา

สภาพปัญหาและข้อจำกัด ปัญหาหลักของพื้นที่ลุ่มน้ำ ประกอบด้วยปัญหาด้านน้ำท่วมและการระบายน้ำ ปัญหาด้านขาดแคลนน้ำ ปัญหาด้านคุณภาพน้ำและดิน และปัญหาด้านการบริหารจัดการ ซึ่งในปัญหาหลักเหล่านี้ มีสาเหตุและลักษณะของปัญหาที่สามารถวิเคราะห์ได้ ดังนี้

2.4.1 ปัญหาน้ำท่วม

สาเหตุการเกิดปัญหาน้ำท่วม แบ่งออกเป็น สาเหตุด้านอุทกวิทยาและอุตุนิยมิวิทยา และสาเหตุจากสภาพทางกายภาพของพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่

2.4.1.1 สาเหตุด้านอุทกวิทยาและอุตุนิยมิวิทยา

น้ำที่ไหลบ่ามาจากตอนบนพื้นที่ของลุ่มน้ำ ปัญหาน้ำท่วมที่เกิดจากการไหลบ่าของน้ำจากพื้นที่ตอนบน ของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ และลำน้ำสาขาจากบริเวณอำเภอบรบือ และการระบายน้ำจากอ่างเก็บน้ำ นับเป็นสาเหตุหลักอันหนึ่งของน้ำท่วมในพื้นที่ราบริมฝั่งของลำน้ำ น้ำท่วมที่มีสาเหตุจากน้ำไหลบ่าจากภายนอกพื้นที่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมเป็นเวลานาน โดย

น้ำจะค่อย ๆ เคลื่อนตัวช้า ๆ ลงมาตามลำน้ำ และแผ่เข้าไปในพื้นที่ราบริมแม่น้ำโดยลำดับ ก่อนที่จะถูกระบายลงสู่แม่น้ำมูลต่อไป

ฝนที่ตกในพื้นที่

ฝนที่ตกในพื้นที่ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมได้เช่นกัน หากมีปริมาณมากและความเข้มข้นของฝนหนาแน่น แต่ถ้าหากไม่มีน้ำจากภายนอกไหลมาสมทบกับปริมาณน้ำฝนในพื้นที่ ความรุนแรงของน้ำท่วมก็จะน้อยลงไป ระยะเวลาที่น้ำท่วมขังจะสั้น ก่อความเสียหายน้อย

น้ำหนุนจากแม่น้ำมูล

ถ้าหากเกิดอุทกภัยในลำน้ำมูลในเวลาเดียวกันกับการเกิดอุทกภัยในลำน้ำเสียวใหญ่ ทำให้น้ำในลำเสียวใหญ่ไม่สามารถระบายลงสู่แม่น้ำมูลได้ จะทำให้เกิดน้ำท่วมขังที่ยาวนานมากขึ้นบริเวณที่ประสบปัญหาน้ำท่วมอยู่เสมอ

2.4.1.2 สาเหตุจากสภาพทางกายภาพ

สภาพภูมิประเทศตามธรรมชาติ ลำน้ำเสียวใหญ่จะมีความลาดชัน ในบริเวณพื้นที่ตอนบน ความลาดชันประมาณ 1 : 1,500 โดยความลาดชันจะลดลงเรื่อย ๆ แต่ในช่วงตอนกลางจนถึงจุดบรรจบแม่น้ำมูล จะมีปัญหาเรื่องการระบายน้ำ ประกอบกับลำน้ำเสียวใหญ่ในช่วงดังกล่าวมีความคดเคี้ยวของลำน้ำมาก ซึ่งเป็นลักษณะของลำน้ำที่ไหลผ่านที่ราบ ทำให้การระบายน้ำของลำน้ำในช่วงนี้ช้ากว่าการระบายน้ำในบริเวณพื้นที่ทางต้นน้ำมาก เป็นสาเหตุให้เกิดสภาวะน้ำเอ่อล้นตลิ่ง

อุปสรรคที่เกิดจากสิ่งก่อสร้าง ในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่มีสิ่งก่อสร้างต่างๆ สร้างขึ้นในบริเวณพื้นที่ราบน้ำท่วมทั้งสองฝั่ง และในลำน้ำเป็นจำนวนมาก ทั้งที่ก่อสร้างโดยหน่วยงานราชการ และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ใช้สอยในด้านต่าง ๆ เช่น

ถนนที่ตัดขวางผ่านลำน้ำ และที่ราบริมลำน้ำ เช่น ถนนจากบ้านม่วยไปสู่เขตเทศบาลกุ้งกาสิงห์ซึ่งมีความยาวประมาณ 5 กิโลเมตร เป็นถนนที่สูง สร้างขวางลำน้ำเสียว และบริเวณนี้มีสะพานขนาดเล็กเพียงที่เดียว และมีท่อดลอดเพียงหนึ่งที่ทำให้ไม่สามารถระบายน้ำได้ทันในฤดูน้ำหลาก

ถนนและคันดินที่สร้างในแนวขนานกับลำน้ำ เช่น ถนนที่สร้างขนานลำน้ำเสียวใหญ่บริเวณจากบ้านกุ้งกาสิงห์ไปบ้านเมืองบัว ยาวประมาณ 10 กิโลเมตร มีท่อดลอดขนาดเล็ก ไม่เพียงพอต่อการระบายน้ำ ในฤดูน้ำหลากทำให้น้ำท่วมบริเวณระหว่างลำน้ำเสียวใหญ่และถนน น้ำไม่สามารถไหลลงไปสู่บริเวณทุ่งใหญ่ได้ทัน

ฝายที่สร้างในลำน้ำเพื่อเก็บกักน้ำไว้ในฤดูแล้ง การก่อสร้างถนนและคันดินผ่านที่ราบน้ำท่วมถึงริมแม่น้ำ จะลดความสามารถในการระบายน้ำผ่านที่ราบริมแม่น้ำตามธรรมชาติลงไป และการก่อสร้างฝายจำนวนมากในลำน้ำ ซึ่งหากมีการยกสันฝายสูงเกินไป หรือความยาวสันฝายสั้นเกินไป ก็มีผลกระทบทำให้น้ำในลำน้ำไหลช้าลง และทำให้เกิดการตกตะกอนในลำน้ำทำให้น้ำตื้นเขิน ซึ่งถ้าไม่มีการขุดลอกลำน้ำเป็นระยะ ๆ จะทำให้เกิดการเอ่อล้นและน้ำท่วมบ่อยขึ้น

การก่อสร้างถนนในที่ราบ ซึ่งเป็นทางระบายน้ำท่วมตามธรรมชาติ โดยไม่มีการจัดเตรียมช่วงระบายน้ำให้เพียงพอ ก็เป็นปัญหาในการระบายน้ำทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมได้

2.4.2 ปัญหาการระบายน้ำ

2.4.2.1 ปัญหาการระบายน้ำในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว เกิดขึ้นเนื่องจากในบางพื้นที่มีความพยายามที่จะเก็บกักน้ำในลำน้ำเพื่อใช้ในฤดูแล้ง ทำให้น้ำจากนาข้าวไม่สามารถระบายลงลำน้ำได้ แต่อย่างไรก็ตามถ้าหากมีการระบายน้ำผ่านฝายมากเกินไป ก็จะทำให้มีความเสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งได้

2.4.2.2 ปัญหาการระบายน้ำที่เกิดจากความลาดชัน ของพื้นที่ราบริมแม่น้ำน้อยมากเกือบจะเป็นพื้นที่ราบ และอาคารที่ควบคุมการระบายน้ำที่เป็นฝายคอนกรีตแบบฝายน้ำล้นสันแข็ง ซึ่งสามารถระบายน้ำเท่าที่จะล้นข้ามสันฝายได้เท่านั้น หากมีการปรับปรุงให้สามารถควบคุมการระบายน้ำของฝายเหล่านี้ได้ก็จะเป็นผลดีต่อการควบคุมระบายน้ำ

จากการศึกษาสภาพปัญหาภาพรวมพบว่า ปัญหาส่วนใหญ่ที่พบคือ ประสิทธิภาพการระบายน้ำของฝายแต่ละตัวค่อนข้างต่ำ เนื่องจากช่องระบายน้ำมีขนาดเล็กไม่สามารถระบายน้ำได้เพียงพอ ทำให้เกิดน้ำเอ่อบริเวณหน้าฝาย และไหลเข้าพื้นที่การเกษตรเหนือฝายดังกล่าว โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มน้ำเสียวตอนล่าง จะมีการตกตะกอนบริเวณหน้าฝายจำนวนมาก เช่น บริเวณหน้าฝายบ้านหนองเบญญ์ ตำบลกุฎกาสิงห์ เนื่องจากไม่มีประตูระบายทราย ทำให้เกิดภาวะน้ำท่วมรุนแรงมากขึ้น

2.4.3 ปัญหาการขาดแคลนน้ำ

เนื่องจากในลำน้ำเสียวใหญ่ ไม่มีแหล่งเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ มีฝายจำนวน 24 ฝาย และอ่างเก็บน้ำ 2 แห่ง คืออ่างเก็บน้ำหนองบ่อ ซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำโครงการชลประทานขนาดกลาง และอ่างเก็บน้ำหนองตุ-หนองแวง ซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำโครงการชลประทานขนาดเล็ก ทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำในช่วงฝนทิ้งช่วง เนื่องจากอ่างเก็บน้ำยังมีความจุน้ำไม่เพียงพอต่อปริมาณความต้องการน้ำ

2.4.4 ปัญหาคุณภาพน้ำและดิน

ถึงแม้ว่าโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาพัฒนาลุ่มน้ำเสียวใหญ่ จะพยายามดำเนินโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาการแพร่กระจายของเกลือจากบริเวณหนองบ่อ ไปสู่พื้นที่ตอนล่างของลำน้ำเสียวใหญ่ และสามารถลดความเค็มในอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ ลดลงจนสามารถนำไปใช้ปลูกพืชได้ แต่อย่างไรก็ดี จากผลการศึกษา สภาพความเค็มของชั้นดิน ในบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ พบว่าเป็นพื้นที่ที่มีสภาพความเค็มของดินสูง ซึ่งวิเคราะห์ได้จากค่าความนำไฟฟ้า ค่าความเป็นกรดเป็นด่าง รวมทั้งชนิดและปริมาณของเกลือที่ละลายในดินสูงมาก ซึ่งจะส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาที่เด่นชัด คือด้านเกษตรกรรม

ในสภาพพื้นที่ที่เป็นดินเค็มการที่จะทำการเกษตรหรือการเพาะปลูกต่างๆ โดยเฉพาะข้าว จะทำให้การเจริญเติบโต หยุดชะงัก หรือ เจริญเติบโตได้ไม่เต็มที่เท่าที่ควร ทำให้ผลผลิตต่อไร่น้อยลง ไม่คุ้มกับค่าลงทุน

2.5 สภาพปัญหาของพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน (ในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม)

ในเขตพื้นที่อำเภอบรบือและอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน” นั้น ที่ผ่านมามีการอนุรักษ์ และจัดการลำน้ำเสียวใหญ่อย่างจริงจัง มีแต่การใช้ประโยชน์เป็นส่วนมาก เมื่อ พ.ศ. 2512 เริ่มมีคนข้างนอก (นายทุน) เข้ามาทำนาเกลือในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นลำน้ำเสียวใหญ่ การเข้ามาทำนาเกลือของพวกนายทุน ก่อให้เกิดปัญหามากมาย และทวีความรุนแรงมากขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2532 เนื่องจากลำน้ำเสียวใหญ่ที่ชาวบ้านใช้ทำการเกษตร เป็นแหล่งสัตว์น้ำและแหล่งอาหารของชาวบ้านนั้น เกิดความเค็มตลอดลำน้ำ ใช้ทำการเกษตรไม่ได้ สัตว์น้ำตายเน่าเหม็นในลำน้ำ

จากปัญหาดังกล่าว จึงเกิดการรวมตัวของชาวบ้าน เพื่อคัดค้านการทำนาเกลือของพวกนายทุน โดยให้ยุติการทำนาเกลือ และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น

ในปี พ.ศ. 2533 รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้มีมติให้กรมชลประทาน ดำเนินการฟื้นฟู และปรับปรุงสภาพพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำ รวมทั้งการชลประทานลุ่มน้ำเสียวใหญ่ และในปี 2544 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ประกาศกำหนดให้ลำน้ำเสียวใหญ่เป็นทางน้ำชลประทานประเภท 4 โดยสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ได้ดำเนินการประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนที่ 120 ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544

ปัญหาในปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนพบว่าปัญหาหลัก คือ ปริมาณน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ไม่พอใช้ และเกิดความแห้งแล้ง ส่วนปัญหาอื่น เช่น แนวเขตชลประทานไม่ชัดเจน โดยลำกินเขตที่ดินของชาวบ้าน ลำน้ำตื้นเขิน ไม่มีสะพานทางข้ามสัญจรไปมาระหว่างชุมชนกับชุมชน และชุมชนกับที่นาที่สำคัญคือ องค์การชุมชนยังขาดความเข้าใจในการจัดการน้ำ (แบ่งปัน) ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2.5.1 สภาพของปัญหาลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในอดีต

ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ คำว่า เสียว (มาจากคำว่า “เสี้ยว” เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ขึ้นตามริมฝั่งน้ำ) ลุ่มน้ำเสียวใหญ่เกิดจากลุ่มน้ำเล็ก ๆ หลายสาขาที่ไหลมารวมกันบริเวณที่ลุ่มที่ชาวบ้านในแถบนั้นพากันเรียกว่า “หนองบ่อ” ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคามซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำเสียวใหญ่ และจากการไหลมารวมกันของลุ่มน้ำต่าง ๆ จึงก่อให้เกิดลำน้ำ สายน้ำ ลุ่มน้ำ ที่ชาวบ้านเรียกชื่อกันตามต้นไม้ที่อยูริมฝั่งว่า “ลำเสี้ยว” จนกลายมาเป็นคำว่า “เสียว” ในปัจจุบัน ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ครอบคลุมพื้นที่น้ำฝน 4,330 ตารางกิโลเมตร มีความยาว 245 กิโลเมตร ขนาดความกว้างจากสันคูถึงสันคูวัดได้ 25–30 เมตร ความลึก 3-5 เมตร ลำเสียวใหญ่ไหลผ่าน อำเภอบรบือ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอกะษัตริย์ อำเภอสวรรณภูมิ อำเภอโพธิ์ทราย อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด และไหลผ่านเขตกิ่งอำเภอศีลาลาด ไหลบรรจบลงลำมูล (แม่น้ำมูล) ที่บริเวณดงภูดิน อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

การอนุรักษ์ลำเสียวใหญ่ในอดีตที่ผ่านมา ไม่มีการอนุรักษ์อย่างจริงจังกับตรงกันข้ามคือ ที่ผ่านมามีแต่การใช้ประโยชน์เสียเป็นส่วนมาก ไม่ว่าจะเป็นการใช้น้ำเพื่อการเกษตร หรือใช้อุปโภคบริโภค และการทำประมงน้ำจืดขนาดเล็กของชาวบ้าน ชุมชนในเขตนั้น ถือว่าลำเสียวใหญ่เป็นอยู่ชั่ว อยู่ดีในเขตนั่นก็ได้ และต่อมาเหตุการณ์ที่เป็นปัญหาก็เกิดขึ้นคือการเห็นประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม เมื่อปี พ.ศ. 2512 เริ่มมีคนข้างนอก (กลุ่มนายทุน) เข้ามาทำนาเกลือในเขตอำเภอบรบือ บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำ การทำนาเกลือของกลุ่มนายทุนจะเลือกทำเลใกล้ ๆ ลำน้ำเพื่อระบายน้ำ ออกจากนาเกลือลงลำน้ำเสียวใหญ่ และการทำนาเกลือของกลุ่มพวกนายทุนในแถบต้นลำเสียวใหญ่ในเขตอำเภอบรบือ ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอีกมากมายหลายอย่าง สถานการณ์ของปัญหาเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้ลำน้ำเสียวใหญ่เกิดวิกฤต แบบที่ไม่มีใครคาดคิดและไม่เคยเป็นมาก่อน คือ เมื่อปี พ.ศ. 2523 ปัญหาที่หนักของลำเสียวใหญ่ก็คือ ลำเสียวใหญ่น้ำที่ชาวบ้าน ชุมชนที่เคยใช้อุปโภค บริโภค และใช้ในการเกษตร เป็นแหล่งประมงน้ำจืดและแหล่งหาอาหารของชาวบ้านในแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ที่กล่าวมาทั้งหมดแทบจะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเลย เพราะเกิดจากการทำนาเกลือของกลุ่มนายทุนทำ

ให้ลำเสียวใหญ่เกิดความเต็มตลอดลำน้ำ สัตว์น้ำตายเน่าเหม็นในลำน้ำจากวิกฤตของปัญหาที่เกิดขึ้นในลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งเกิดผลกระทบกับโดยตรงกับชาวบ้านชุมชน ที่อาศัยอยู่แถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่และพึ่งพิงใช้ประโยชน์น้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่จากสภาพปัญหาดังกล่าวจึงทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มชาวบ้าน เพื่อคัดค้านและขับไล่ผลักดันกลุ่มนายทุนที่เข้ามาทำนาเกลือให้ออกไปจากพื้นที่ที่เป็นเขตต้นน้ำเสียวเพื่อให้ลำน้ำกลับมามีชีวิตและใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมือนเดิมเหมือนที่เคยเป็นมาตั้งแต่ในอดีต การคัดค้านการทำนาเกลือบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ในเขตอำเภอเบรบือซึ่งถือว่าเป็นบริเวณต้นน้ำ ชาวบ้านได้ทำหนังสือยื่นต่อรัฐบาล ซึ่งสมัยนั้นตรงกับยุคของ ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้มีคำสั่งปิดกิจการการผลิตเกลือสินเธาว์ของพวกนายทุนและให้ถอยออกจากบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ซึ่งถือว่าเป็นเขตต้นน้ำและให้ดำเนินการปรับปรุงอ่างเก็บน้ำ หนองบ่อเพื่อให้เก็บกักน้ำให้ใช้ในเวลายาวนาน

ต่อมาในปี พ.ศ.2526 เนื่องจากตลาดขาดแคลนเกลือสินเธาว์และมีความต้องการเกลือในตลาดสูงขึ้น จึงทำให้พวกนายทุนที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวที่เคยเข้ามาทำนาเกลือบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนต้น หวนกลับเข้ามาทำนาเกลืออีกครั้ง โดยไม่เกรงกลัวใคร การกลับเข้ามาทำนาเกลือของกลุ่มพวกนายทุนครั้งนี้ ยิ่งทำให้สภาพปัญหาคับทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น และชาวบ้านที่อยู่บริเวณนั้นที่ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่ ได้ลุกฮือรวมกลุ่มคัดค้านการทำนาเกลืออีกครั้ง การลุกขึ้นมาต่อต้านการทำนาเกลือครั้งนี้ มีกระแสเรียกร้องให้มีการยุติการทำนาเกลือ และขณะเดียวกันให้ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมบริเวณที่พวกนายทุนมาทำนาเกลือให้กลับมีสภาพที่ดี มีการเปิดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนกลายเป็นปัญหาของชาวบ้านชุมชนและเกิดคณะกรรมการป้องกันการทำนาเกลือ ที่ผ่านมามีพบว่ากฎระเบียบข้อบังคับไม่รัดกุมจึงทำให้เกิดปัญหาขึ้นอีกครั้งและครั้งนี้เองชาวบ้านจึงนำเสนอสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นไปยังกระทรวงมหาดไทย เพื่อให้ทำการแก้ไขอย่างเร่งด่วน

ในปี พ.ศ. 2533 โดยการนำรัฐบาลของ ฯพณฯ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ สมัยนั้นดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีมติผ่านคณะรัฐมนตรี โดยให้กรมชลประทาน ดำเนินการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำขณะเดียวกันก็ให้ดำเนินการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำที่เกิดจากปัญหาการทำนาเกลือ และรวมถึงการทำให้ระบบชลประทานบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ เพื่อให้เกษตรกรที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่อีกครั้ง ในปี พ.ศ. 2544 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้กรมชลประทานประกาศและกำหนดให้ลำเสียวใหญ่มีความยาว 225.50 กิโลเมตร ให้เป็นทางน้ำ

ชลประทานที่ขึ้นกับกรมชลประทานเป็นทางน้ำชลประทานประเภท4โดยสำนักเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรีได้ดำเนินการประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไปเล่มที่ 118 ตอนที่
120 ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2544

ที่ผ่านมาในอดีตก็สามารถแก้ปัญหาได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้นแต่ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็น
ปัญหาที่สะสมก็ยังมีอีกมาก เปรียบเสมือนการมองปัญหาเหมือนมองภูเขาที่อยู่ในทะเลที่เห็นเพียง
ยอดภูเขา แต่ไม่อาจมองเห็นฐานของภูเขา ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าส่วนปลายยอด ที่สะสมมานานที่มี
ผลกระทบโดยตรงกับชาวบ้านกับชุมชน ปัญหาที่อาศัยอยู่ลุ่มน้ำเสียใหญ่นั้นคือ รากเหง้าของ
ปัญหาที่แท้จริง ที่ยังไม่ได้ทำการแก้ไขเพื่อให้ชุมชนชาวบ้านได้หลุดพ้นซึ่งปัญหาและนำพาซึ่งความ
เป็นชุมชนสู่ชุมชนเข้มแข็งและเกิดธรรมาภิบาลต่อไป

2.5.2 สภาพของปัญหาลุ่มน้ำเสียใหญ่ในปัจจุบัน

สภาพปัญหาในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่ ที่พบมีปัญหหลายด้าน ซึ่งพอจำแนกได้ดังนี้

1) ปัญหาด้านการระบายน้ำและการเกิดอุทกภัย นับว่าเป็นปัญหาหลักและมีความ
รุนแรง อย่างมากในปัจจุบันของลุ่มน้ำเสียใหญ่ จำเป็นต้องหาแนวทางเพื่อบรรเทาแก้ปัญหา
อย่างเร่งด่วน

2) ปัญหาด้านแหล่งน้ำต้นทุนไม่เพียงพอและปัญหาด้านระบบส่งน้ำและการ
กระจายน้ำ ส่งผลให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำเมื่อฝนทิ้งช่วงหรือในช่วงฤดูแล้ง

3) ปัญหาด้านดินและข้อจำกัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ และมีการกัดเซาะสูง
ส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์

4) ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การแพร่กระจายดินเค็มสูง โดยเฉพาะการ
ชลประทานในฤดูแล้ง ความเป็นกรดของดินจะทำให้ข้าวเหี่ยวเฉาตาย และการขุดดินลึกเพื่อทำ
ระบบส่งน้ำหรือขุดสระเก็บน้ำจะเกิดดินเค็มและน้ำเค็ม ส่งผลต่อการนำน้ำมาใช้เพื่อกิจกรรมต่าง ๆ
เป็นต้น

5) ปัญหาด้านอื่น ๆ เช่น ปัญหาด้านโครงสร้างทางกายภาพและภูมิประเทศ ด้าน
การบริหารและการจัดการน้ำ ด้านการเกษตร ด้านอัตรากำลัง ด้านการสื่อสารและการคมนาคม
และด้านการบำรุงรักษาโครงการ

2.5.3 สภาพปัญหาในปัจจุบันลุ่มน้ำเสียวใหญ่ (ในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม)

ปัญหาหลัก

ปริมาณน้ำในลำเสียวใหญ่ไม่พอใช้ตลอดปี (บริเวณที่ไม่มีฝาย) เกิดความ
แห้งแล้ง

ปัญหารอง

- ลำเสียวใหญ่ตื้นเขิน
- ความเป็นลำเสียวใหญ่ไม่เป็นอิสระเหมือนในอดีต
- สูญเสียความหลากหลาย ป่าบุ่ง ป่าทาม ถูกทำลาย
- แนวเขตชลประทานไม่ชัดเจน ฝายยังไม่ได้มาตรฐาน

ปริมาณน้ำในลำเสียวใหญ่ไม่พอใช้ตลอดปีหลังจากที่กรมชลประทานเข้ามา
จัดการโดยเฉพาะช่วงหน้าแล้ง อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อ่างเก็บน้ำบ่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งต้นทุนของลำน้ำเสียวใหญ่ปริมาณการกักเก็บน้ำของอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ เก็บกักน้ำได้
3,500,000 ลบ.ม. โดยภาพรวมในการใช้น้ำถือว่าไม่เพียงพอต่อความต้องการน้ำของชุมชนชาวบ้าน
ในบริเวณเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่โดยจะเห็นได้จาก

- ชุมชนชาวบ้านยังมีความขัดแย้งในการใช้น้ำ
- ยังไม่มีการจัดสรรหรือการจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ
- ระบบชลประทานยังไม่ทั่วถึง

ลำเสียวใหญ่ตื้นเขิน ลำเสียวใหญ่ในปัจจุบันได้ถูกใช้ประโยชน์กันมายาวนานไม่เคย
มีการดูแลบำรุงรักษาอย่างจริงจัง ถึงแม้ว่าจะเป็นระบบชลประทานก็ตาม เช่น การขุดลอก
ตะกอนในช่วงหน้าแล้ง เพื่อให้สามารถเก็บกักน้ำได้ในปริมาณที่มากเพื่อใช้ในเวลาที่ขาดแคลน ไม่
ว่าจะเป็นการใช้เพื่ออุปโภค บริโภคและใช้ในการเกษตรที่ผ่านมามีข้อจำกัดคือ

- ขาดงบประมาณ
- องค์กรในชุมชนไม่เข้ามาดูแลอย่างเต็มที่
- ชุมชนขาดการมีส่วนร่วม
- หน่วยงานของรัฐดูแลไม่ทั่วถึงตลอดลำเสียวใหญ่

ความเป็นลำเสียวใหญ่ขาดความเป็นอิสระ ตั้งแต่ลำเสียวใหญ่ถูกกำหนดเป็นเขต
ชลประทาน ลำเสียวใหญ่ขาดความเป็นอิสระ ไม่เหมือนลำเสียวใหญ่ในครั้งอดีต เช่นในช่วง
หน้าแล้ง จะมีน้ำเป็นบางพื้นที่คือจะมีน้ำเฉพาะช่วงที่มีฝายกั้นน้ำของทางชลประทานบริเวณพื้นที่ที่

ไม่มีฝายกั้นน้ำก็จะแห้งไม่มีน้ำใช้ เพราะถูกกำหนดโดยระบบชลประทาน ขาดความเป็นอิสระในลำน้ำ ในช่วงหน้าแล้ง จึงไม่มีน้ำหล่อเลี้ยง (น้ำขังในลำน้ำ) ตลอดทั้งลำน้ำเหมือนที่เคยพบเห็นในอดีต สูญเสียความหลากหลาย ป่าบุ่ง ป่าทาม ถูกทำลาย ในอดีตลำเสียวใหญ่ โดยบริเวณรอบ ๆ ลำเสียวใหญ่ จะเป็นป่าบุ่ง ป่าทาม ซึ่งเป็นแหล่งใช้ประโยชน์และแหล่งอาหารของคนในชุมชน แต่ปัจจุบัน ป่าบุ่ง ป่าทาม ถูกทำลายไปจนหมด ชุมชน ชาวบ้าน จึงหันมาใช้ประโยชน์จากลำเสียวใหญ่เพียงอย่างเดียว

2.5.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง

- ความเจริญเข้าสู่ชนบท
- สังคมชุมชนถูกทำลาย
- สภาพของเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป
- รายรับ-รายจ่ายของคนในชุมชนไม่สมดุลย์
- นโยบายของรัฐ

แนวเขตชลประทานไม่ชัดเจน หลังจากที่เกิดปัญหาน้ำขึ้นในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนต้น คือ ปัญหาการทำนาเกลือของพวกนายทุน และปัญหานี้ได้ถูกแก้ไขโดยภาครัฐโดยการกำหนดให้ลุ่มน้ำเสียวใหญ่เป็นเขตชลประทาน (ปี พ.ศ.2533) มีการสร้างฝายอาคารทดน้ำ อาคารระบายน้ำต่าง ๆ ในเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ปัญหาที่ตามมาคือเขตชลประทานลูกลำเขตที่ทำกินของชาวบ้าน และในปัจจุบันก็ยังไม่มีความชัดเจน

สถานการณ์ลำเสียวใหญ่ตอนบน จังหวัดมหาสารคาม ครอบคลุมพื้นที่การทำงาน 2 อำเภอ คือ อำเภอบรบือ 4 ตำบล 5 หมู่บ้าน อำเภวาปีปทุม 3 ตำบล 5 หมู่บ้าน ที่ผ่านมาจากช่วงเดือนมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงที่กำลังจะเริ่มเข้าสู่ช่วงหน้าแล้ง สภาพของบริเวณลำเสียวใหญ่โดยภาพรวม ลำเสียวใหญ่จากที่เคยมีน้ำเต็มลำน้ำ สภาพของน้ำก็เริ่มแห้งขอดลงตามสภาพดินฟ้าอากาศที่เปลี่ยนไป บางพื้นที่จนมองเห็นสภาพของพื้นดิน(บริเวณไม่มีฝาย) ของลำห้วยจนไม่สามารถใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่ได้เลย มีแต่สายลมและแสงแดดที่พัดผ่าน และสภาพที่ให้ผู้พบเห็นว่าบริเวณนี้คงจะเป็นลำน้ำแน่นอนแต่ช่วงไหนที่มีฝายกั้นน้ำก็ยังมีร่องรอยของน้ำหลงเหลืออยู่บ้างจากการสอบถามชาวบ้านที่อยู่รอบ ๆ บริเวณของลำเสียวใหญ่บอกว่า **“มันเป็นอย่างนี้มานานแล้วมันเป็นอย่างนี้ก็มีข้อดีข้อเสียเหมือนกัน”**

ข้อดี

- การสัญจรไปมาหาสู่กันง่ายสะดวกสบาย

ข้อเสีย

- ไม่มีแหล่งน้ำให้สัตว์เลี้ยงกิน
- ไม่มีน้ำใช้ในการเพาะปลูกพืช,ผัก เพียงพอ
- ชาวบ้านไม่ได้หาอยู่หากินในลำเสียวใหญ่
- แห้งแล้ง อากาศร้อน

และเนื่องจากที่ผ่านมามีชาวบ้านชุมชนที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่หรือใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่ ขาดการมีส่วนร่วม ไม่มีแผนงาน และขาดงบประมาณที่จะมาใช้ในการจัดการลำน้ำเสียวใหญ่ เช่น การขุดลอก,การจัดการน้ำ,เพื่อเตรียมการแก้ไขสถานการณ์ช่วงหน้าแล้ง ซึ่งทราบกันดีแล้วว่าช่วงนั้น เป็นช่วงที่เกิดวิกฤตในเรื่องของน้ำมาโดยตลอด ไม่ว่า คน,พืช,สัตว์ ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยน้ำเพื่อประทังชีวิตให้อยู่รอด

พอช่วงฤดูแล้งเริ่มผ่านไปย่างเข้าสู่ฤดูต้นฝน คือ ช่วงเดือนพฤษภาคม สภาพความแห้งแล้งก็เริ่มค่อย ๆ เปลี่ยนไป บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบนก็เริ่มกลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง สัญชาติญาณของคนที่มีอาชีพทางการเกษตรหรือกระดูกสันหลังของชาติก็เริ่มมีความหวังขึ้นมาทันที แม้ว่าความหวังนั้นจะไม่เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ก็ตามที่กล่าวมาเช่นนั้นก็คือยังมีอัตราเสียวอยู่ค่อนข้างมาก กล่าวคือ ไม่มีความแน่นอนจากธรรมชาติ เช่น

- แล้ง
- ท่วม
- ปัจจัยการผลิตแพง
- ค่าแรงสูง
- อัตราผลผลิต/ไร่ ลดลง (มาก) ไม่คุ้มกับการลงทุน

วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพดิน,ฟ้า,อากาศ ในปัจจุบัน วิถีชีวิตการทำนาของคนในชุมชนที่อยู่บริเวณลำเสียวใหญ่ตอนบนเปลี่ยนแปลงไปมาก วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมแทบจะไม่หลงเหลือไว้ให้เห็น แต่ยังคงเหลือไว้เป็นแก่เพียงตำนานไว้เล่าขานให้ลูกหลานฟัง เช่น

- การเตรียมดิน (การไถพรวน,ไถแปร,ไถตะ) ใช้แรงงานสัตว์ไม่ได้ใช้เครื่องทุ่นแรง,จักรกล (รถไถนา)

- การใส่ปุ๋ยคอกบำรุงดิน (ไม่มีซีรตไถนา)
- การตกกล้า (หว่านกล้า)
- การดำนา (ลงแขก)
- การปราบวัชพืช (โดยการถอนออกจากแปลงนา) ไม่ใช่ฆ่าหญ้า
- การลงแขกเกี่ยวข้าว
- การเก็บข้าวโฮมลาน (นอนนาเฝ้าข้าว)
- การตีข้าว (ลงแขกไม่ใช้รถสี)
- การเก็บข้าวไว้ยุ้งฉาง (เอาข้าวขึ้นเล้า)

การทำการผลิตที่ผ่านมา ล้วนแล้วเป็นขั้นเป็นตอน และอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน แต่ในปัจจุบันการทำการผลิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะเศรษฐกิจ ตามกระแสนิยม และตามสภาวะของธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงเอาความแน่นอนไม่ได้ การทำการผลิต (การทำนา) ของคนที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน ณ ปัจจุบันนี้คือ ในช่วงเดือน พฤษภาคม – มิถุนายน ซึ่งในช่วงนี้เป็นต้นฝนพอเริ่มมีฝนตกลงมา ชาวบ้านก็เริ่มทำนาทันที (นาหว่าน) คือทำไว้ก่อนเพื่อรอฝน กล่าวคือ ชาวบ้านฝากความหวังไว้กับฝนกับฟ้า ไว้กับธรรมชาติที่ไม่อาจหยั่งรู้ได้ว่าจะตกหรือไม่ตกจะมากหรือน้อยไม่มีควรรู้ และเมื่อฝนตกลงมาเมล็ดข้าว ที่ชาวบ้านหว่านลงไป在地ก็แทงหน่อทะลุดินขึ้นมารับแสงแดด รับอากาศจากภายนอกจากการสอบถามชาวบ้าน คำตอบที่ได้คือ การทำนาเช่นนี้ (นาหว่าน) ก็คือ มีปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องในการทำนา และทำให้วิถีชีวิตการทำนาแบบเดิม ๆ หายไปคือ

1. รับผิดชอบต่อคนอื่น
2. แรงงานมีจำกัด
3. ทุนน้อย/ค่าแรงสูง
4. เพื่อหนีน้ำตอนฤดูน้ำหลาก

1. รับผิดชอบต่อคนอื่น คือ ถ้ายังขึ้นและยืนยันว่าจะคอยฝนคอยฟ้าซัดข้าวอยู่ก็จะไม่มีพื้นที่ (หนทาง ทางเที่ยวไปนา) ลงไปยังที่นาของตนเอง เพราะนาที่อยู่รอบข้างเขากันเสร็จหมดแล้ว (นาหว่าน) ถ้ายังมีความหวังอยู่กับฟ้าฝน และถ้าจะไปที่นาของตนเองก็ต้องลำบากอย่างมากเพราะต้องเหยียบย่ำข้าวของคนอื่นที่เขาทำไปแล้วก่อนหน้านี้และอีกประการหนึ่งก็คือ รับผิดชอบต่อเสร็จแล้วรีบไปหาเงิน เพราะยังมีภาระที่รับผิดชอบ คือ

- 1.1 ค่าจ้างไถนา (170 บาท/ไร่)
- 1.2 ค่าแรงงาน (150 บาท/คน/วัน)
- 1.3 ค่าปุ๋ยเคมี
- 1.4 ค่าฉีดพ่นสารเคมี (ยาฆ่าหญ้า)

2. แรงงานที่มีจำนวนจำกัด แรงงานในครอบครัวมีจำนวนจำกัดและพื้นที่นาที่
ถูกแบ่งปันชอยลงไปเรื่อย ๆ ผลจากข้อนี้มีผลกระทบจากข้อ 1 ด้วย สาเหตุสำคัญก็คือ

- 2.1 การออกเรือน
- 2.2 ลงไปขายแรงงาน
- 2.3 ไม่มีใครสนใจใคร่หาการมีส่วนร่วม

3. ทุนน้อย/ค่าแรงสูง เกี่ยวเนื่องกับความยากจนของคนในพื้นที่และสภาพความแห้ง
แล้งของพื้นที่ที่ไม่มีอะไรเป็นขั้นเป็นอันนับคืบนับวันรอคอยแต่ฝนจะตกลงมาแล้วทำนาเพียง
อย่างเดียว ขาดอาชีพเสริมอาชีพหลัก ซึ่งนำมาซึ่งรายได้เสริม ในการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมี
ความสุข คือ ในปัจจุบันยังไม่หลุดพ้นจากพันธนาการหลายเรื่องคือ

1. ความยากจน
2. ไม่มีงานทำ
3. รายได้ต่ำ/หรือไม่มีเลย
4. ไม่มีอาชีพเสริมที่มั่นคง

4. เพื่อหนีน้ำตอนฤดูน้ำหลาก ในปัจจุบันบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตอนบน
(ณ เดือน กรกฎาคม - สิงหาคม) เกือบร้อยละสี่สิบของพื้นที่ เกษตรกรที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำ
เสียวใหญ่ตอนบนแล้วแต่ทำนาหว่านแทบจะทั้งหมดจากการสอบถามชาวบ้านบอกว่า สาเหตุที่
ทำนาหว่านอย่างนี้ก็คือ ทำเพื่อไว้ถ้าปีไหนน้ำมาก ๆ ก็จะได้พอดี ข้าวที่ชาวบ้านหว่านลงในแปลงนา
ก็จะตั้งตัวได้ลำต้นแข็งแรง ไม่เน่า ไม่เปื่อย ต้นข้าวจะทำตัวของมันเองเพื่อให้อยู่รอดได้ ชาวบ้าน
ยังบอกอีกว่าถ้าปีไหนฝนไม่ดี (แล้ง) การลงทุนก็สูญเปล่าเหมือนปีที่ผ่านมา (ปี พ.ศ. 2547) และ
ถ้าจะหวนกลับไปทำนาเหมือนเดิมก็จะมีปัญหาตามมาดังที่กล่าวเอาไว้ข้างต้นคือ ข้อ 1 2 3 และ
ถ้าจะทำแบบ “นาดำ” ก็ไม่รู้ว่าฝนจะตกช่วงไหน น้ำจะมีตอนไหนจะมากหรือน้อยก็ไม่อาจรู้เพราะ
ฤดูกาลในปัจจุบันนี้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ที่กล่าวมาจึงก่อให้เกิดความไม่แน่นอน คือ

- 4.1 ความเสี่ยงสูง
- 4.2 ปล่อยให้เวลาผ่านไปเฉย ๆ
- 4.3 ไม่พึงพิถีพิถัน ขาดความเอาใจใส่

4.4 ผลผลิตต่ำ

4.5 ยากจนเหมือนเดิม

4.6 ดิดหนึ่

2.5.4 สรุปสภาพปัญหาลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน

หลังจากปัญหาของคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ได้ถูกคลี่คลายและได้ทำการแก้ไขปัญหโดยกลุ่มองค์กรชาวบ้าน และหน่วยงานของรัฐ (กรมชลประทาน) การแก้ไขปัญหขององค์กรชาวบ้านคือ ได้ผลักดันกลุ่มนายทุนที่เข้ามาทำนาเกลือบริเวณลำเสียวใหญ่ตอนบน (หนองบ่อ) ให้ออกไปจากพื้นที่ในช่วงนั้นถือว่าเป็นช่วงวิกฤตของลำเสียวใหญ่ วิกฤตครั้งนั้นได้ส่งผลกระทบให้กับคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตลอดลำน้ำ ด้วยพลังและปัญหาที่ส่งผลกระทบโดยตรง จึงทำให้คนแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ลุกขึ้นมาคัดค้านต่อต้าน กลุ่มที่เห็นประโยชน์ตนมากกว่าส่วนร่วม (กลุ่มนายทุนทำนาเกลือ) ให้ออกไปจากพื้นที่ได้ ถือว่าเป็นการต่อสู้ที่จบลงด้วยชัยชนะของคนลุ่มน้ำเสียวใหญ่อย่างแท้จริง และยังถือเป็นประวัติศาสตร์การต่อสู้สภาวะปกติ จากข้อเสนอขององค์กรชาวบ้านลุ่มน้ำเสียวใหญ่ คณะรัฐมนตรีก็มีมติ โดยให้กรมชลประทานดำเนินการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำ และรวมถึงระบบชลประทานบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533

2.5.4.1 สภาพลำเสียวใหญ่หลังจากที่กรมชลประทานเข้ามาดำเนินการฟื้นฟู

และปรับปรุงสภาพพื้นที่การกิจของกรมชลประทานที่เข้ามาคือเพื่อแก้ไขสภาพน้ำของลำเสียวใหญ่ไม่ให้น้ำเค็มสามารถใช้ประโยชน์ได้เหมือนที่เคยใช้ในอดีต แต่ปัญหาใหม่หลังจากที่ลำเสียวใหญ่เป็นทางน้ำชลประทานประเภท 3 ปัญหาที่ตามมาก็คือ

1. ปริมาณน้ำในลำเสียวใหญ่ไม่พอใช้ตลอดปี
2. สูญเสียความหลากหลายที่เป็นแหล่งพึ่งพิงของคนที่อยู่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่
3. คนบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ขาดความเป็นเจ้าของลำเสียวใหญ่

1. ปริมาณน้ำในลำเสียวใหญ่ไม่พอใช้ตลอดปี หลังจากที่กรมชลประทานเข้ามาทำการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่ในลำเสียวใหญ่โดยทำให้ลำเสียวใหญ่เป็นทางน้ำชลประทานระดับ 4 มีการก่อสร้างอาคารชลประทานในลำเสียวใหญ่ตลอดลำเสียวใหญ่ประกอบไปด้วย

1. ฝ่ายทดน้ำชนิดฝายแข็ง	16	แห่ง
2. ฝ่ายทดน้ำชนิดฝายยาง	8	แห่ง
3. อาคารรับน้ำ - ระบายน้ำ	475	แห่ง
4. สะพาน คสล.	19	แห่ง

และเนื่องจากลำเสียวใหญ่ในเขตอำเภอบรบือ และอำเภอกว๊านพะเยาจังหวัดมหาสารคาม (ลำเสียวใหญ่ตอนบน) พื้นที่ที่มีความลาดชันมากประกอบกับระบบชลประทาน (ฝาย) ไม่สอดคล้องกับสภาพของพื้นที่และไม่ให้ชาวบ้าน,ชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการคิด วางแผน แก้ปัญหา ด้วยตัวของชาวบ้าน,ชุมชนเองจึงทำให้ระบบการจัดสรรน้ำของทางชลประทานที่วางจัดสรรน้ำให้ชาวบ้านอย่างทั่วถึงไม่เป็นความจริง จะเห็นได้จากสภาพของพื้นที่ที่เป็นจริงคือ น้ำในลำเสียวใหญ่จะมีน้ำให้ชาวบ้าน ชุมชนใช้ประโยชน์เฉพาะช่วงที่อยู่ต้นฝายส่วนท้ายฝายไหลออกไปน้ำจะแห้งจนไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์อะไรได้เลย

จากการลงพื้นที่เพื่อดูสภาพความเป็นจริงและพูดคุยในเวทีกลุ่มย่อยกับชาวบ้านข้อมูลที่ได้อีกคือ ช่วงต้นฝายที่เห็นมีน้ำ แท้ที่จริงข้างล่างได้นำลงไปมีแต่ดินทราย ตะกอนที่น้ำพัดพามาทับถมกันไว้ที่หน้าฝายจึงทำให้ลำเสียวใหญ่ช่วงต้นฝายตื้นเขิน สาเหตุที่มีน้ำเหมือนจะมากก็คือ ถูกกั้นเอาไว้ด้วยฝายของทางชลประทานและพื้นที่ของลำเสียวใหญ่ตอนบนมีความลาดชันน้ำในลำเสียวใหญ่จึงเอ่อที่หน้าฝาย

2. สูญเสียความหลากหลายที่เป็นแหล่งพึ่งพิงของคนที่อยู่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่ใน
อดีตที่ผ่านมาลำเสียวใหญ่ทั้งสองฝั่งปากจะอุดมสมบูรณ์ได้พันธุ์ไม้อากหลายชนิดมีทั้งพืชสมุนไพร ไม้ใช้สอย ฟืน โดยชาวบ้านเองจะไม่เข้าไปบุกรุกทำลายป่า จำพวกสัตว์ มีทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำต่าง ๆ นานา ๆ ถือว่าเป็นแหล่งอาหารของคนแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ในอดีตจากข้อมูลที่ชาวบ้านเล่าบอกว่าเมื่อก่อนพันธุ์ปลาในลำเสียวใหญ่จะมีมากมายหลากหลายชนิด โดยเฉพาะปลาเนื้ออ่อน ปลาแม่น้ำนั้นมีมาก แต่ปัจจุบันไม่มีเลยหายไปหมด เนื่องจากเมื่อก่อนปลาแม่น้ำจะขึ้นมาจากแม่น้ำมูลขึ้นมาวางไข่ตามป่าบุง-ป่าทาม สองข้างฝั่งเสียว แต่ในปัจจุบันปลาแม่น้ำขึ้นมามาวางไข่ไม่ได้ เพราะติดฝายของทางชลประทาน ป่าบุง-ป่าทามก็หายไปหมด ชาวบ้านบอกว่านี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ในลำเสียวใหญ่ในปัจจุบันมีจำนวนปลาน้อยแต่ก็หาอยู่หากินกันได้ กรณีหายไปของป่าบุง-ป่าทามก็เพราะการเข้ามาฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพของลำเสียวใหญ่โดยกรมชลประทาน ได้ทำการไถดินทั้งสองฝั่งที่เป็นป่าบุง-ป่าทาม ให้มาเป็นคันคูของลำเสียวใหญ่ทั้งสองและคันคูทั้งข้างริมฝั่งลำเสียวใหญ่ก็ประกาศเป็นเขตของชลประทาน (ปลูกไผ่ก็ได้) คนในบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ขาดความเป็นเจ้าของลำเสียวใหญ่

3. คนบริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่ขาดความเป็นเจ้าของลำเสียวใหญ่เมื่อลุ่ม
น้ำเสียวใหญ่ได้ถูกประกาศเป็นทางน้ำชลประทานระดับ 4 โดยกรมชลประทานเข้ามาทำการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพของลำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำกรมชลประทานก็เริ่มมีบทบาทอย่างมากกับลำเสียวใหญ่ บทบาทของชาวบ้านของชุมชน แถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ก็ถูกบดบังลดน้อยถอยลงมาเรื่อย ๆ

ไม่เหมือนในอดีตที่ผ่านมาลำเสียวใหญ่ เปรียบเหมือนเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่คอยชุบชีวิตของผู้คนในแถบนั้น ได้เข้าไปใช้ประโยชน์ที่นอกเหนือไปจากการใช้น้ำ ถ้าวัดเข้าไปหาอยู่หากินหาฟัน วิถีชีวิตของคนแถบนั้นจะมีความผูกพันกับลำเสียวใหญ่เป็นอย่างมาก จากการพูดคุยกับคนเฒ่าคนแก่หลายคนที่เป็ระดับแกนนำหรือระดับภูมิปัญญาเก่าของชาวบ้าน บอกว่าลำเสียวใหญ่ไม่ใช่เป็นลำน้ำที่ให้คุณให้คนในแถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่ใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่ลำเสียวใหญ่มีคุณค่าคุณประโยชน์อย่างอนันต์ คือ ลำเสียวใหญ่ เปรียบเหมือน “ชีวิต” ของผู้คนในแถบนั้นกว่าได้แต่ในปัจจุบัน ลำเสียวใหญ่ภายใต้การจัดการของกรมชลประทาน ซึ่งเป็นหน่วยงานของภาครัฐ ได้เปลี่ยนแปลงลำเสียวใหญ่จากเรื่องชาวบ้านความเอื้ออาทรเรื่องวัฒนธรรมภูมิปัญญาเก่า ๆ ที่เคยสืบทอดกันมาเป็นเรื่อง “สิทธิ” ทำให้ชาวบ้านเกิดความเกรงกลัว ทำอะไรไม่ได้เต็มที่เหมือนกับสูญเสียสิ่งของของตนเองเคยมีไปให้กับคนอื่น แม้แต่จะปลูกกอไผ่ ต้นไม้ เพื่อยากเสริมคันคูของลำเสียวใหญ่ให้แข็งแรงทั้ง ๆ ที่เป็นที่ดินที่นาของตนเองแท้ ๆ ก็ยังทำได้ยาก

2.6 สถานการณ์ปัญหาของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง (ในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด)

ในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง” ในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดนั้น ตำบลกู่กาสิงห์ เป็นอีกตำบลหนึ่ง เป็นอีกตำบลหนึ่งที่อยู่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ มีลำน้ำเสียวใหญ่ไหลผ่านมีความยาวจากทางทิศตะวันตก ถึง ทิศตะวันออกที่เป็นเขตการปกครองของตำบลกู่กาสิงห์ ยาวประมาณ 20 กิโลเมตร สภาพทั่วไปของลำน้ำเสียวใหญ่ ส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่เกษตร และมีลำน้ำสาขา ที่ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ คือ ลำน้ำเตา นอกจากนี้ยังมีลำน้ำธรรมชาติ จากพื้นที่อื่น ๆ ไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ในช่วงฤดูฝน

ในอดีตพื้นที่ดังกล่าว เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีป่าทามเสียว เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำนานาชนิด ชาวบ้านได้พึ่งพาในการใช้ประโยชน์ ในการเลี้ยงสัตว์ หาปลา หาของป่า และทำนา

การจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ในอดีตมีการจัดการทรัพยากรแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ โดยใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เหมาะสม จะเห็นได้จากกรณีการทำคูกันน้ำแบบโบราณ “คูขาด” เพื่อกันน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ไว้ในฤดูแล้ง เป็นคันดินขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 40 เมตร สูงประมาณ 3 เมตร ยาวประมาณ 4 กิโลเมตร ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว เนื่องจากมีโครงการพัฒนาของรัฐโดยกรมชลประทาน “โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเสียวใหญ่” ซึ่งมีการพัฒนาจัดทำฝายกันน้ำเป็นช่วง ๆ ทั้งที่เป็นฝายคอนกรีตและฝายยาง ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่ใหญ่ทั้งสาย รวม 24 ฝาย และมีการขุดลอกลำน้ำวางท่อระบายน้ำ ทำให้รูปแบบการจัดการน้ำของชาวบ้านแบบดั้งเดิมลดความสำคัญลง

ถนนคูขาด คูโบราณที่กั้นลำน้ำเสียวใหญ่ในเขตตำบลกู่กาสิงห์

ขณะเดียวกันฝ่ายกั้นน้ำที่รัฐบาลดำเนินการก่อสร้างนั้น ก็ยังไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ อีกทั้งการพัฒนาการเกษตรเชิงพาณิชย์ ที่ผลิตเพื่อการค้า ก็กระตุ้นให้ชุมชนบุกเบิก จ้างองพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น เข้มข้นมากขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนระบบนิเวศลำน้ำ พื้นที่ป่าทาม เสียวริมฝั่ง ได้ถูกทำลายหมดไป

ปัญหาในปัจจุบัน ในพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง พบว่าประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำต้นทุนในพื้นที่ชลประทาน เกิดความแห้งแล้ง ชาวบ้านไม่มีน้ำใช้ในฤดูแล้ง เกิดปัญหาน้ำเค็ม ดินเค็ม การเปลี่ยนแปลงการใช้ดินทำให้ทางระบายน้ำแคบลง มีตะกอนดินขึ้น

อย่างไรก็ตามที่ผ่านมาชาวบ้านก็มีการดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตัวเองโดยการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการทำ “ฝายดิน” ขึ้นมาใหม่ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้ง และทำน้ำประปาของชุมชน 5 ชุมชน

2.6.1 สถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่เขตตำบลกู่กาสิงห์ ในปัจจุบัน

ในเขตพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัยจากการค้นพบในกระบวนการศึกษาวิจัยของโครงการ มีอยู่ 3 เรื่องใหญ่ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนและระบบนิเวศของพื้นที่

ปัญหาที่ 1 น้ำแล้ง

เป็นปัญหามายาวนาน ที่ชุมชนร่วมกันหาแนวทางแก้ไขตลอดมา ในอดีตการแก้ปัญหา น้ำแล้งชุมชนจะรวมพลังกันทำฝายดินขึ้นมาใช้เอง เพื่อกักเก็บน้ำในหน้าแล้ง เช่น ฝายดินคูขาด ในเขตตำบลกู่กาสิงห์ เป็นฝายดินโบราณ แต่ปัญหาน้ำแล้งที่ผ่านมาไม่หนักหนาขนาดปัจจุบันนี้ ปัจจุบันฝายดินนี้เลิกใช้แล้ว เนื่องจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ

สาเหตุของปัญหาน้ำแล้ง ในเขตตำบลกุกาสิงห์ จากการศึกษาวิจัยเบื้องต้นพบว่าการที่ฝายยางที่บ้านเมืองบัวกักเก็บน้ำที่ไหลมาจากต้นน้ำ ที่จะไหลสู่เขตตำบลกุกาสิงห์ เมื่อฝายยางบ้านเมืองบัวกักเก็บน้ำเมื่อฤดูฝนหมดไป น้ำก็ไม่สามารถไหลลงมาสู่เขตพื้นที่ตำบลกุกาสิงห์ได้ ในขณะที่น้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ตำบลกุกาสิงห์ก็ไหลลงไปสู่ฝายยางบ้านเล้าข้าว ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ ด้วยลักษณะพื้นที่เป็นที่ลาดชันจึงทำให้น้ำไหลลงสู่ตอนล่างได้สะดวก และน้ำหน้าฝายยางบ้านเล้าข้าวไม่สามารถหนุนน้ำให้ขึ้นมาถึงเขตของตำบลกุกาสิงห์ได้ และในเขตตำบลกุกาสิงห์ไม่มีที่กักเก็บน้ำที่เหมาะสมมีก็แต่ฝายคอนกรีตบ้านหนองเบญญ แต่ไม่สามารถกักเก็บน้ำให้มีปริมาณมากได้

การใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร ก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีผลกระทบต่อปริมาณน้ำในลุ่มน้ำเสียวใหญ่ กล่าวคือการใช้น้ำจากลำน้ำเสียวไปใช้ทำน้ำประปาในเขตของอำเภอเกษตรวิสัย และเจ้าของบ่อปลาในเขตของตำบลกุกาสิงห์ และตำบลเมืองบัว ที่มีอยู่จำนวนมากที่ตั้งเครื่องสูบน้ำเพื่อสูบน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ไปใช้ในการเลี้ยงปลา ซึ่งทำให้น้ำในฤดูแล้งมีไม่เพียงพอต่อความต้องการของชุมชน

ปัญหาที่ 2 ปัญหาน้ำท่วม

เป็นปัญหาปกติที่เกิดขึ้นมาช้านาน เพราะลำน้ำเสียวใหญ่เป็นลำน้ำที่ต้องรองรับน้ำในฤดูฝน ที่น้ำไหลมาจากที่ต่างๆ ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้และลำน้ำสาขา เช่น ลำน้ำเสียวใหญ่น้อย ลำเตา เป็นต้น เพื่อระบายน้ำลงสู่แม่น้ำมูล เมื่อรับการระบายน้ำจากหลายที่รวมกันทำให้ไม่สามารถระบายน้ำได้ทันจึงเกิดการเอ่อท่วมอย่างรวดเร็ว พร้อมทั้งตามลำน้ำเสียวใหญ่ก็มีการสร้างฝายกักเก็บน้ำ 24 ฝายทำให้การไหลของน้ำเป็นไปไม่สะดวก ที่ผ่านมาการแก้ไขปัญหายังไม่สามารถทำได้อย่างเป็นรูปธรรม

ถนนจากบ้านม่วยไปสู่เขตเทศบาลกุกาสิงห์ ก็เป็นสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้น้ำท่วมในเขตของ อบต.กุกาสิงห์ เนื่องจากในช่วงถนนซึ่งมีความยาวประมาณ 5 กิโลเมตร ที่สร้างขวางลำน้ำเสียวใหญ่ มีสะพานแห่งเดียว มีท่อดลอดแห่งเดียว จึงไม่สามารถระบายน้ำได้ทันในฤดูน้ำหลาก และถนนคูขาดที่เป็นคันดินโบราณที่สร้างขวางลำน้ำเสียว ยาวประมาณ 4 กิโลเมตรจรดคันเสียวทำให้น้ำไหลลงสู่ลำน้ำเสียวไม่ได้ไม่มีท่อดลอด จึงทำให้น้ำท่วมพื้นที่บริเวณหน้าถนนคูขาดมาจนถึงเขต อบต.กุกาสิงห์

ปัญหาที่ 3 เป็นปัญหาที่เป็นผลกระทบจากการขุดลอกลำน้ำเสียใหญ่

เกิดผลกระทบปัญหาในด้านต่างๆ ดังนี้

1. พันธุ์ไม้พื้นเมืองที่เป็นพันธุ์ไม้ที่รักษาความสมดุลของระบบนิเวศหายไปทำให้ระบบนิเวศเริ่มพังเสียวขาดความอุดมสมบูรณ์

2. การลดลงของจำนวนพันธุ์ปลาในลำน้ำเสียใหญ่ปลาที่เคยมีบางชนิดได้หายไป ปัญหาของจำนวนปลาที่ลดลงสาเหตุหลักมาจากต้นไม้ที่อยู่ริมฝั่งเสียที่เป็นที่อาศัย ที่หลบภัยและขยายพันธุ์ของปลาถูกทำลายไปจากการขุดลอกทำให้ปลาไม่มีที่อยู่อาศัย รวมทั้งการเดินทางของปลาที่จะขึ้นมาวางไข่เป็นไปได้ยากเพราะมีการสร้างฝายตามลำน้ำเป็นระยะๆขวางกั้นอยู่ เมื่อปลาไม่สามารถขึ้นมาขยายพันธุ์ได้และชุมชนเองก็ไม่มีที่ที่เป็นแหล่งห้ามจับปลาจำนวนปลาก็เลยลดลงเรื่อยๆจนน่าเป็นห่วง รวมทั้งการขุดลอกทำให้คันดินริมฝั่งเสียทั้ง 2 ข้างมันสูงทำให้ปลาไม่สามารถเข้ามาที่แปลงนาได้เป็นปัญหาหนึ่งทำให้ปลาลดลงด้วย

3. ปัญหาดินเค็ม-น้ำเค็มอดีตปัญหาน้ำเค็มที่ส่งผลกระทบต่อการทำนา

การเกษตรในพื้นที่ลำน้ำเสียใหญ่ตอนล่างยังไม่มีเท่าใดนัก หลังจากขุดลอกทำให้น้ำเค็มที่ไหลลงมาจากต้นน้ำส่งผลกระทบกับน้ำเสียตอนล่างเพิ่มมากขึ้นจนบางที่ทำนาไม่ได้ก็มี

4. การปลูกไม้เศรษฐกิจ ไม้ยูคาริปตัสที่ขึ้นมาแทนไม้ทามพื้นเมืองทำให้สภาพดินและระบบนิเวศเริ่มพังเสียวขาดความอุดมสมบูรณ์

5. ปัญหาที่กระทบต่อสังคมชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียใหญ่จากอดีตชุมชนเคยเข้าไปใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียใหญ่ในการหาอยู่หากิน ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติลดลงและบางอย่างก็หมดไป ทำให้ชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นได้และต้องหันมาพึ่งพาภายนอกด้วยการพึ่งพาทรัพยากรภายนอก ชื้ออยู่ซื้อกินครอบครัวมีหนี้สินต้องแบกรับนำไปสู่ปัญหาความยากจนของครอบครัว

บทที่ 3

พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงลำน้ำเสียวใหญ่

พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำเสียวใหญ่นอนบน จังหวัดมหาสารคาม

3.1 ลำเสียวยุคในอดีต (ก่อน พ.ศ. 2514) ยุคแห่งความสมบูรณ์ของระบบนิเวศลุ่มน้ำ

ลำน้ำเสียวใหญ่ นับได้ว่าเป็นลำน้ำที่มีความสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็น “สายน้ำแห่งชีวิต” ที่อยู่คู่กับชุมชนมาแต่โบราณกาล ที่ผ่านมามีผู้จัดบันทึกเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของลำน้ำเสียวใหญ่ รวมทั้งเล่าขานเป็นตำนานหลายเรื่อง รวมถึงเรื่องความเชื่อเรื่องผีที่อยู่ตามบวก วัง กุด เลิง หรือป่าที่อยู่สองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพัน สัมพันธ์กันทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ พืช ดิน น้ำ ธรรมชาติหรือทรัพยากรตลอดจนวัฒนธรรม ประเพณี ที่ชาวบ้านได้ทำสืบทอดต่อกันมาเป็นทอด ๆ หลายชั่วอายุคน

ระบบนิเวศลุ่มน้ำ

1. สภาพดิน ดินในอดีตนั้นเป็นดินทรายทาม และทรายแกมดำ มีความอุดมสมบูรณ์มาก ซึ่งในความอุดมสมบูรณ์ในนั้นดูจากการทำนาแล้วได้ข้าวงามเต็มเม็ดเต็มหน่วยดี ไม่ลืบล่อต้นไม้ พืชชนิดต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอาหารได้และไม่เป็นอาหารก็เกิดขึ้นสมบูรณ์มาก ที่นาของชาวบ้านก็ไม่ได้อยู่ติดกับลำน้ำ จะอยู่ห่างออกไป ไกลฝั่งจริง ๆ ก็จะเป็นส่วนที่ปลูกผักไว้กิน ปลูกยาไว้สูบ และเป็นที่ต้มเกลือไว้ใช้หั่นน้ำมา หรือฤดูทำนา ส่วนการทำนาก็ไม่ได้ใส่ปุ๋ยเคมีเลย นอกจากที่มีแปลงผักแล้วตลอดลำน้ำเสียวใหญ่ก็จะมีป่าตามตามฝั่งลำน้ำตลอดไป

ในช่วงนี้จะมีชาวบ้านส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะในบริเวณรอบหนองบ่อ และรอบลำน้ำเสียวใหญ่บางพื้นที่ เช่น บริเวณบ้านจอกขวางในปัจจุบัน มีการต้มเกลือแบบโบราณ โดยจะมีการทำเฉพาะในหน้าแล้งเท่านั้น และทำในจำนวนไม่มากจึงไม่เกิดผลกระทบใด ๆ และเป็นการทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างเกลือกับสิ่งอื่น ๆ เช่น ปลา ข้าว เป็นต้น ส่วนดินที่ถูกหยัดน้ำเค็มออกไปแล้วจะเป็นดินที่ดี

2. สภาพน้ำ น้ำในอดีตนั้นจะใสสะอาดยังไม่มีสารปนเปื้อนมาก สามารถใช้อุปโภคบริโภคได้ทั้งคนและสัตว์นานาชนิดได้อาศัยใช้ประโยชน์จากน้ำในลำน้ำ น้ำจะเป็นน้ำจืดไม่เค็ม ไม่กร่อย บางหมู่บ้านจะแบ่งเขตของแหล่งน้ำนี้เพื่อไว้ดื่มกินกันตลอดหน้าแล้ง ในน้ำก็จะมีสัตว์น้ำและพืชน้ำหลายชนิด เช่น สัตว์น้ำนั้นก็มี ปลาทุกชนิดซึ่งรวมแล้วมีถึงประมาณ 54 ชนิด และแต่ละชนิดก็จะมีเป็นจำนวนมาก หอยน้ำจืด 5 ชนิด กุ้งฝอย กุ้งน้ำจืด ปู เต่า กบ เขียด งู ก็มีเป็น

จำนวนมาก ลำน้ำเดิมไม่มีคูกัน และไม่มีสิ่งกีดขวางทางน้ำ น้ำเป็นอิสระตลอดมา ถ้าน้ำมีปริมาณที่มากก็จะท่วมเอ่อล้นขึ้นออกมานอกลำน้ำแล้วไหลไปตามทิศทางของลำน้ำต่อไป ซึ่งที่ผ่านมานั้นจะมีน้ำท่วมข้าวไม่เกินหนึ่งสัปดาห์ ข้าวจะไม่ตายหรือไม่เสียหายมาก จะมีเหตุการณ์น้ำท่วมเกือบทุกปี ปีใดที่มีน้ำท่วมก็จะเห็นได้ว่ามีปลาเป็นจำนวนมาก หลากหลายชนิดขึ้นมากับน้ำ เพื่อเจริญพันธุ์และขยายพันธุ์ตาม วัฏจักรของปลา

3. ป่าไม้ธรรมชาติริมฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ ป่าไม้ที่เกิดตามธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นบนสองฝั่งของลำน้ำตลอดลำน้ำเสียวใหญ่จะมีความอุดมสมบูรณ์มาก เช่น มีต้นไม้ใหญ่ที่สามารถนำมาสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยได้เป็นจำนวนมากรวมทั้งต้นไม้ใหญ่เกิดเป็นป่า และในป่านั้นจะมีเครือไม้น้อยใหญ่อยู่ร่วมกันเป็นป่าทึบ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น กระต่าย อีเห็น กระรอก กระแต แอ้ กะปอม งูสิงห์ สุนัขจิ้งจอก แล้วก็มีนกหลายชนิด เห็นที่กินได้ ประมาณ 5 ชนิด ไม้ที่ใช้ทำฟืนสำหรับหุงต้มหรือทำอาหารของชาวบ้าน ห้วม้นตามหลายชนิด กลอยป่าจำนวนมาก พืชที่เป็นสมุนไพรมีกว่า 80 ชนิด ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตหรือใช้รักษาโรคเมื่อเจ็บป่วย ใบยอดไม้ และผลไม้ สามารถนำมาเป็นอาหารได้ทั้งคนและสัตว์ ทั้งที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติและเป็นสัตว์เลี้ยงของคน เช่น วัว ควาย เป็นต้น กอไผ่ ก็เป็นอีกชนิดที่มีประโยชน์มากมาย ตามลักษณะการเกิดขึ้นนั้นจะเกิดขึ้นในฝั่งของลำน้ำเสียวใหญ่และตามกุด ตามเลิง ที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวใหญ่หรือที่เรียกกันว่า ป่าบุง ป่าทาม และมีการใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่เป็นจำนวนมาก เช่น หน่อไผ่มาปรุงอาหารได้สารพัดอย่าง ลำต้นก็นำมาทำเป็นไม้กลอนเตียงได้ ตันอ่อนที่ยังไม่แก่มากนักก็นิยมตัดมาทำเป็นตอกมัดต้นกล้าข้าวเป็นมัดใหญ่ เพื่อสะดวกในการนำไป ปักดำ แหนง ไผ่ตัดแล้วนำมามัดกับลำไม้ไผ่ที่เป็นด้ามคล้ายไม้กวาดเป็นแผ่น เพื่อมัดกวาดฟางข้าวออกจากเม็ดข้าว ในฤดูเก็บเกี่ยวหรือตอนที่มีการนวดข้าวแบบเก่า ซึ่งจะเป็นการลงแขกตีข้าวของชาวบ้านในสมัยนั้น ราก็จะช่วยในการยัดดินไว้ไม่ให้น้ำกัดเซาะได้ง่าย อีกสิ่งหนึ่งที่มีคู่กับกอไผ่ป่านั้นก็คือ หมั่ม (ฝั้งเล็ก) อยู่คู่กับกอไผ่นี้นมาโดยตลอด ได้กอไผ่ก็จะเป็นที่อยู่ของเต่า ซึ่งจะอยู่ตลอดทั้งปี และจะมีกบด้วย ส่วนหญ้าแฝกและหญ้าคา ที่เกิดอยู่ตามฝั่งของลำน้ำเสียวใหญ่นั้นชาวบ้านในยุคนั้นก็นำไปมาทำเป็นไฟหญ้ามุงหลังคาที่พักหรือที่อยู่อาศัยด้วย ซึ่งเรียกว่าเป็นการสมดุลทางธรรมชาติมากที่สุด ทำให้สรรพสิ่งทั้งหลายอยู่ร่วมกันกับมนุษย์แบบพึ่งพาและยั่งยืน สภาพนิเวศน์ไม่ถูกทำลาย

ชื่อพันธุ์สัตว์ในบริเวณลำน้ำเสียวใหญ่ในอดีต

ประเภทสัตว์บก			ประเภทสัตว์น้ำและครึ่งบกครึ่งน้ำ		
ไก่ป่า	สุนัขจิ้งจอก	อีเห็น	ปลาดุก	ปลาช่อน	ปลาช่อน
พังพอน	นกกระทา	นกกุด	ปลาเข้ยม	ปลาช่อ	ปลาบู
กระต่าย	ลิง	แย้	ปลาค้าว	ปลากด	ปลากะแยง
กระปอม	กระต่าย	นกเขาใหญ่	ปลาหลด	ปลาหลด	ปลาชี่เสียว
นกเขาไฟ	นกเขาขาว	นกกาเหว่าดำ	ปลาเค็ง	ปลาเข็ง	ปลาหมูกอก
นกกาเหว่าลาย	นกขอด	นกเอี้ยง	ปลากะเตด	ปลาช่อนน้ำเงิน	ปลาช่อนหัวแข็ง
นกขมิ้น	นกขมิ้น	นกตีด	ปลาเป่า	ปลาเสือ	ปลาหมัด
นกก้านปุ่น	นกอีดำ	นกปัก	ปลากัด	ปลาอีตด	ปลาสมบง
ประเภทสัตว์บก			ประเภทสัตว์น้ำและครึ่งบกครึ่งน้ำ		
นกไซ	นกเขล	นกเค้า	ปลารากกล้วย	ปลาป่าน	ปลาช่อน
นกเขล	นกจิ้ง	นกขอดเขียว	ปลาแปบ	ปลานาง	ปลาไหล
นกเจ้า	นกไก่นา	นกไก่นา	ปลาช่อน	ปลาสร้อย	ปลาเก๋า
นกกุดฮอย	เขลนกเขา	นกเค้าลาน	ปลาโด	ปลาคอทั้ง	ปลาลิ้นหมา
นกกวาก	นกจิบ	งูสิงควย	ปลาคุยสาม	ปลาตอง	ปลาแป้น
งูสิงทอง	งูเขียว	งูเห่า	ปลาช่อนแก้ว	ปลาหาด	กบ
งูเขล	งูสา	งูลอกเขียก	งูปลา	เต่านา	เข้ทำทาน
งูตางแห	งูแม่ฮอย	งูเขียวหางแหม่ม	ปู	กิ้งกือ	กิ้งก่ามกลาม
งูสองหัว	งูเขล	งูทำทาน	หอยบั้ง	หอยนา	หอยจวบ
งูปักพริก	นกขมิ้น	นกขมิ้น	หอยจิบ	หอยนกเขา	หอยทราย
นกตีด	นกเจ้าฟาน	นกแจนแวน	หอยโข่ง	หอยช้อน	หอยคัน
นกเตดเต้	นกจอกฟ้า	นกขอดต่อแผล	หอยไซ	เขียดตะนา	เขียดปักแ้ว
นกกระเตน	นกหัวขวาน	นกเขมร	เขียดปักหมื่น	เขียดปักคิน	เขียดปักชีก
หมิ่น	แต่น	ต่อ	เขียดตะปาด	เขียดอีไม้	อึ่งยาง
ผีง	แมงน้อย	แมลงทับ	อึ่งเพ้า	อึ่งลิ่ง	เขียดปักแดง
แมลงคาม	แมงกิ้งกูด	แมงกิ้งกูด	เขียดน้อย	ปลาอีไท	ปลาเอ็น
แมงกิ้งกูด	แมงกิ้งกูด	แมงแดง	ปลาคูณ		
ตักแตนทุกชนิด					

สัตว์หรือแมลงทุกชนิดที่เกิดตามธรรมชาตินั้น ล้วนมีความเกื้อกูล มีความสัมพันธ์กันกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นที่เรียกว่าระบบนิเวศน์ สัตว์ทุกชนิดอาศัยอยู่ตามต้นไม้ โพรงหญ้า โคนต้นไม้ในดิน ในน้ำ บางชนิดกินพืช บางชนิดกินสัตว์หรือแมลง ไม่ว่าจะอยู่บนบกหรือในน้ำก็ตาม นกหรือสัตว์ที่อยู่บนบก ก็จะใช้ชีวิตด้วยหากินอาหารตามต้นไม้ ซึ่งจะมีทั้งแมลง ผลไม้ ตัวหนอน ตัวบุง แล้วก็กินน้ำด้วย ส่วนที่อยู่ในน้ำก็หากินกันไปในน้ำ ตัวใหญ่กินตัวเล็กตามระบบของมัน นอกจากนี้แล้วยังเป็นที่ผสมพันธุ์และเป็นที่ขยายพันธุ์ของสัตว์นานาชนิด สัตว์ทุกตัวเป็นอิสระ

พันธุ์พืชบริเวณลำน้ำเสียใหญ่ในอดีต

พืชที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและเป็นพืชที่คนเราปลูกขึ้นเอง เป็นทั้งอาหารของคนและสัตว์ตลอดกาล พืชที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ผลไม้ เถาวัลย์ หญ้าชนิดต่าง ๆ รวมถึงพวกที่เกิด อยู่ในน้ำด้วย ส่วนที่เป็นอาหารของสัตว์ได้แก่ ใบอ่อน ดอก ผลสุก หัว ราก เป็นต้น ในพืชชนิดต่าง ๆ นั้นก็จะเป็นพืชที่เป็นสมุนไพรรวมอยู่ด้วยและอาจจะรวมถึงเห็ดก็ได้ พืชที่มนุษย์ปลูกขึ้นเองก็จะเป็นพวกพืชผักที่ต้องบริโภคทุกวันเท่านั้นเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีสารพิษปลอดภัย ซึ่งทั้งพืชและสัตว์ก็มีความสัมพันธ์กับสภาพของดิน ป่า และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ

พันธุ์พืชบริเวณลำน้ำเสียใหญ่ในอดีต

พืชที่อยู่บนบกและที่อยู่ในน้ำมีจำนวนหลากหลายชนิด ซึ่งได้แยกแยะออกเป็นพืชที่อยู่บนบกและในน้ำดังรายละเอียดตามตารางดังนี้

แสดงชื่อพันธุ์พืชทั้งในน้ำและบนบกบริเวณป่าริมน้ำ (ในอดีตก่อนการขุดลอก)

พืชที่อยู่บนบกหรือในป่าริมน้ำ			พืชที่อยู่ในน้ำ
ต้นไผ่ป่า	ต้นเครือผีพวน	เครือมันแขง	แห่น
ต้นหญ้าหวาย	หญ้าคา	ต้นพะยอม	จอก
ต้นลำตวน	ต้นสะแบง	ต้นเสี้ยว	ผักพืพวย
ต้นทม	ต้นตาปลา	ต้นตั่ว	เทา
ต้นพยูง	ต้นก้านเหลือง	ต้นหมากคั่ง	ผักบุง
ต้นเช่าเหมา	ต้นชาด	ต้นม่วงป่า	ผักหนอก
ต้นข่อย	ต้นยาง	ต้นกระหนวน	ผักโอบเหบ
ต้นหว้าสีชมพู	ต้นหว้าขี้มด	ต้นเครือหนามคอง	ผักหย่องแป้
ต้นเหมียดแอ่	ต้นมะกอก	ต้นพิมาน	ผักแว่น

พืชที่อยู่บนบกหรือในป่าริมน้ำ			พืชที่อยู่ในน้ำ
ต้นละมั่ง	ต้นกระโดน	ต้นกำพู	ผักบัวแดง
ต้นแดง	ต้นแม็ก	ต้นแคน	ผักกระหน่องม้า
ต้นพันชาติ	ต้นแก	ต้นกันคก	แก่นขม
ต้นตองแล้	ต้นหมี	ต้นหนามแดง	ผักอีฮิน
ต้นประตู่	ต้นตีนนก	ต้นตะโกนา	กระจับ
ต้นเปื่อยโคก	ต้นไส้ตัน	ต้นอะลาง	บัวสาบ
ต้นเข่าจี	ต้นเบ็น	ต้นจาง	ผักคันจ้อง
ต้นมุยแดง	ต้นมุยขาว	ต้นหนามแท่ง	
เครือโป่งโป่ง	ต้นกระโดนน้ำ	ต้นอ้อ	
ต้นเล็บแมว	ต้นโกทา	ต้นขี้แฮด	
ต้นหูลิง	ต้นเสียว	ต้นตาล	
เครือส้มลม	เครือซูด	เครือแก่นแหว	
เครืออีเลียน	ต้นตุมตัง	ต้นมะตูม	
ต้นน้ำเกลี้ยงมันหมู	ต้นน้ำเกียกใหญ่	ต้นบักเกือ	
ต้นขี้เหล็ก	ต้นหมาว้อ	ต้นเอ็นอ้า	
ต้นจิก	ต้นเหมียด	ต้นขาม	
ต้นแคทุ่ง (แคอ้าว)	เครือดั่ง	เครือกิกอย	
เครือเขียง	ต้นกะบก	ต้นกะบาก	
ต้นพอก	ต้นตังบี	ต้นมะสัง	
ต้นหวดข่า	ต้นลอมคอม	ต้นค้อ	
ต้นยอป่า	ต้นผุ	ต้นจิวผา	
เครือสะล้าตาแดง	ผักกุ่ม	ผักก้าม	
ต้นบ้านฮ้าง	เปลือยน้ำ	เปลือยเลือด	
ต้นซองแมว	ต้นแสง	ต้นชีน้ำ	
ต้นจับหมา	ต้นน้ำจ้อย	ห้าอู่	
ต้นหนามหัน	ต้นหวายน้ำ	ต้นนมวัว	
ต้นก้ามเปลือก	สีเสียดน้ำ	เครือหมาน้อย	
เครือนางน้อย	ต้นก้างปลา	นมราชสีห์	
ต้นพังคีน้อย	เครือลิ้นแฮด	เครือหางหนู	
เครือเต่าไห			

4. สิ่งปลูกสร้าง

ฝายดินฝายดินเป็นฝายที่ชาวบ้านร่วมกันทำขึ้น และจะทำเฉพาะที่ตรงกับบ้านที่อยู่ใกล้ และใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่เท่านั้น เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง โดยผู้นำหมู่บ้านหรือภูมิปัญญาชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากที่สุดจะเป็นคนชักชวน เชิญชวน ชูชวน เต็น (คัดเกณฑ์) ชาวบ้านให้มาร่วมกันลงแรงปั้นฝายในลำน้ำเสียวใหญ่เพื่อเอาน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง และภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้านก็จะเป็นคนกำหนดว่าจากเสานี้ถึงเสานี้ เอาไว้บริโศค จากเสานี้ไปเสานี้ เอาไว้สงวนพันธ์ปลาหรือขยายพันธ์ จากเสานี้ไปถึงเสานี้ ค่อยให้เอาสัตว์ลงนอน กินน้ำ ถ้าปีไหนน้ำมากฝายก็จะขาดไปกับน้ำ ถ้าเป็นฝายขนาดใหญ่ถ้าขาดตรงไหนก็จะได้ทางเดินของลำน้ำสายใหม่ไปเรื่อย จึงเป็นที่มาของเสียวหลงและก็ต้องชักชวนชาวบ้านมาปั้นใหม่ตลอดไปทุกปี

สะพาน สะพานที่คนสร้างขึ้นในสมัยก่อนนั้นมี 2 แบบคือ แบบขนาดใหญ่ และแบบขนาดเล็ก แบบขนาดใหญ่ “ขัวใหญ่” จะใช้ต้นไม้มาทำเสาปักสองข้างเป็นค้ำไปจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่งแล้วใช้แป้นปัก (ไม้ซีก) วางพาดทับไม้ที่เป็นค้ำต่อกันไปจนถึงอีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำกว้างประมาณ 1-2 เมตร เช่น ควายนั้นจะลอย (วาย) ข้ามได้เพราะลอยน้ำเก่งมาก ถ้าตรงที่ควายจะข้ามลำน้ำไม่มีสะพาน คนที่เป็นเจ้าของก็จะเกาะหางควายเพื่อข้ามลำน้ำด้วยกัน

แบบขนาดเล็ก แบบที่สองนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ขัว” ซึ่งลักษณะของขัวนี้ก็คือชาวบ้านจะใช้ ต้นไม้ขนาดใหญ่เพียงต้นเดียว เอามาวางพาดระหว่างฝั่งลำน้ำจากฝั่งหนึ่งไปอีกฝั่งหนึ่ง แล้วทำราวจับเพื่อพยุงเดินข้ามไปอีกฝั่งได้อย่างสะดวก ใช้เดินผ่านได้เฉพาะคน ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะใช้สัญจรในช่วงที่น้ำยังไม่ท่วมสะพาน เท่านั้น

ไม่ว่าจะเป็นขัวใหญ่หรือขัวเล็ก ถ้าหากว่าปีไหนน้ำพัดพาไปหรือหักลงไปก็จะชักชวนกันในหมู่บ้านและหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามมาช่วยกันสร้างหรือซ่อมแซมสะพานกันเพราะเป็นเรื่องที่สำคัญมากในการที่จะไปมาหาสู่กันระหว่างหมู่บ้านที่อยู่กันคนละฝั่งของลำน้ำเสียวใหญ่เป็นอย่างนี้ตลอดลำน้ำเสียวใหญ่

5. วิถีชีวิตของชุมชนรอบลำน้ำเสียวใหญ่

ชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบนในยุคอดีตจะมีความเป็นอยู่และความเชื่อที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับลำน้ำเสียวใหญ่อย่างแยกกันไม่ออก ลำน้ำเสียวใหญ่เป็นทั้งแหล่งอาหาร เป็นแหล่งไม้ในการสร้างบ้าน เป็นคลังยา สมุนไพร และเป็นที่เชื่อมโยงจิตใจของคนสองฝั่งผ่านความเชื่อตำนานและพิธีกรรม

6. ประเพณีการทำบุญฝาย

ประเพณีการทำบุญฝายของชาวบ้านที่อยู่ตามลำน้ำเสียวใหญ่นั้น เป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมาอย่างช้านานแล้ว คือ คนในสมัยก่อนนั้นจะมีการจัดการน้ำที่เหมาะสม และสมดุลกับลำน้ำมากในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะมีคนที่เป็นเฒ่าบ้านสะพานเมืองอยู่ ในหมู่บ้านจะเป็นคนชักชวนให้ชาวบ้านไปร่วมกันปั้นฝายดินเพื่อเก็บน้ำไว้ในหน้าแล้งทุกปี ทำเสร็จแล้วก็จะอันเชิญดวงวิญญาณคนแก่ที่ชาวบ้าน ให้ความเคารพนับถือมาเป็นผู้ช่วยดูแลรักษาฝาย ไม่ให้มีใครมาขุดทำให้ขาดหรือทำให้ขาดด้วยประการใดก็ตาม รวมถึงการขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อที่จะได้ทำนาด้วยพอลถึงเดือนหก เดือนเจ็ด ก็จะพากันทำบุญ ตักบาตรแผ่กุศล ผลบุญให้ผีปู่ผีย่า และจะต้องมีการจุดบั้งไฟถวายหรือบวงสรวงทุกปี การจุดบั้งไฟนั้นก็เป็นการจุดเพื่อเสี่ยงทายดูในเรื่องต่าง ๆ เช่น จุดเพื่อเสี่ยงดูว่าปีนี้จะฝนดีหรือไม่ดีอย่างไร เสี่ยงทายดูว่าฝายปีนี้จะอยู่หรือขาด เศรษฐกิจเป็นอย่างไร คนในหมู่บ้านเป็นอย่างไร สามารถเสี่ยงทายได้โดยบั้งไฟนี้

หลังสงกรานต์ประมาณเดือน 6 เฒ่าจำจะหาวัน แล้วชวนเพื่อนบ้านทำบุญฝาย ชาวบ้าน ก็เอาข้าว/กับข้าวไป และนิมนต์พระไปสวด และเลี้ยงอาหารเพล หลังจากนั้นเฒ่าจำจะพากล่าวบอกผีให้มารับผลบุญ บอกกล่าวให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลข้าวปลาหนา น้ำให้อุดมสมบูรณ์แล้วเสี่ยงบั้งไฟ

พันธุ์พืชสมุนไพรในป่าบุง ป่าทามลำน้ำเสียวใหญ่ ภูมิปัญญาที่รอกการฟื้นฟู

วิถีชีวิตของคนลำน้ำเสียวใหญ่ ผูกพันกับป่าบุง ป่าทาม เนื่องจากป่าบุง ป่าทาม เป็นแหล่งทำมาหากินของชุมชนลำน้ำเสียวใหญ่มากมาย เกิดการเรียนรู้จากธรรมชาติจนสะสมภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่าบุง ป่าทาม ที่อยู่ตามฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่และลำน้ำเสียวใหญ่ อาทิ เช่น การทำนา ทำไร่ ในพื้นที่ทามโดยหมุนเวียนในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน การเลี้ยงสัตว์ การฟั่น เก็บผัก หาของป่า หาปลาหาหอย ขั้วหอย และสมุนไพร อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสี่ในการดำรงชีพของมนุษย์ชุมชนแห่งลำน้ำเสียวใหญ่ สามารถที่จะแสวงหาได้ในพื้นที่ป่าบุง ป่าทาม สองฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่แห่งนี้

ในอดีตที่ยังไม่มีโรงพยาบาลหรือยาแผนปัจจุบันรักษาโรคเหมือนกับสมัยนี้ หากเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาชาวบ้านจะพึ่งพาตัวเองโดยการใช้สมุนไพร ที่มีผสมด้วยตัวยาหลายชนิดเพื่อรักษาอาการโรคต่าง ๆ ชาวบ้านแห่งลำน้ำเสียวใหญ่ที่อาศัยป่าบุง ป่าทาม องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สะสมกันเกิดจากการเรียนรู้และลองผิด ลองถูก และทำให้ชาวบ้านได้รู้ตัวตนในป่าบุง ป่าทาม หลายชนิดได้มีประโยชน์อะไรบ้าง หากเกิดการไม่สบายขึ้นมาก็รู้ได้ว่าสมุนไพรในป่าทามชนิดใด รักษาอาการเหล่านั้นได้ ซึ่งได้รวบรวม ชื่อ สรรพคุณ ส่วนที่ใช้ และการใช้ประโยชน์ไว้ดังเสนอในตารางดังนี้

แสดงชื่อพันธุ์ไม้ที่เป็นสมุนไพรที่มีการขุดลอก

ชื่อต้นไม้	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์
1. ต้นทุลิ่ง	เปลือก แก่น ราก ลำต้น ผล	- เป็นยาล้างโรค คือ พอรักษาหายแล้วเอายาพวกนี้กิน เพื่อไม่ให้โรคนี้กลับคืนมาอีก - กินแก้เจ็บท้อง จุกเสียด - เป็นยาระบายของเด็กถ่ายเหนียว ขางตาลขโมย และเข้ากลุ่มตัวยาคื่นและเป็นตัวยาสเสริม - กินได้ รสชาติเปรี้ยว
2. ต้นเสี้ยว	ยอด กิ่งเล็ก ๆ	- รักษาแก้เจ็บท้อง เป็นบิต เป็นยาสมานลำไส้ อมแก้ปวดท้อง และเป็นพืชที่เข้ากลุ่มตัวยาคื่น - ใช้ทำรั้ว ทำฟืน เป็นยาเบื่อปลา ใช้ทำเสาเถียงนา ส่วนมาไม่มีไม้ใหญ่
ชื่อต้นไม้	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์
3. เปื่อยน้ำ	แก่น/ต้น	เป็นยาเข้ากับตัวยาคื่นใช้ต้นกินได้
4. เปื่อยโคก	ลำต้น	เป็นยาเข้ากับตัวยาคื่น
5. เปื่อยเลือด	แก่น	เป็นยาเข้ากับตัวยาคื่น
6. ต้นชองแมว	ราก	เป็นยากระษัยก้อน และเป็นพื้นที่เข้ากลุ่มตัวยาคื่น
7. ต้นไผ่	ตา ราก ติว	- ใช้ต้มกิน รักษาเส้นเอ็น - ใช้ต้มกิน รักษาปัสสาวะขัด - นำติวมาต้มให้เด็กกิน แก้อาเจียน และเข้ากลุ่มตัวยาคื่น
8. ต้นแสง	ยอด	เป็นผักดิบ และสุกใช้กินได้
9. กาฝากไม้ไผ่	เครือ	เป็นยาแก้ลมบ้าหมู
10. ต้นชี่น้ำ	ราก	เป็นยาออกฤทธิ์ เมาทุกส่วน
11. กระเบาปักหรือจับ หมา	ลำต้น	เป็นไม้เนื้อแข็ง ใช้ทำเสา เป็นไม้อายุยืน
12. เข่าเหมา	เปลือก	นำมาบดห่อด้วยผ้าขาว ประคบที่บริเวณปวด เช่น แก้วปวดบวม ลำต้นเข้ากลุ่มตัวยาคื่น ผลกินได้ทั้งดิบ และสุก
13. ต้นน้ำจ้อย	ราก	เป็นไม้ใช้สอย และมีคุณภาพดี
14. ต้นแขว	ราก ผล	เป็นยาขับน้ำคาวปลา และเป็นพืชที่เข้ากลุ่มตัวยาคื่น กินได้เมื่อสุก เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ ทำเป็นฟืนและไม้ใช้สอย
15. ต้นหว้าสีชมพู	ผลสุก ยอด	- กินได้มีรสหวานอมเปรี้ยว - มีรสขม เป็นไม้ยืนต้น ไม้เนื้อแข็ง
16. ต้นห้าอีปู	ราก	ใช้ต้ม แก้ปวดเส้น และเป็นพืชที่เข้ากับ เถาวัลย์และเครือตาปา

ชื่อต้นไม้	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์
17. ต้นหวายน้ำ	ลำต้น	เป็นไม้พุ่มเลื้อย ใช้แทนเชือกมาสานแทนเครื่องใช้
18. ต้นหนามหัน	ราก	ตำรักษาโรคปวดหลัง ปวดเมื่อย ต้นเป็นเถาหนาม
19. ต้นนมวัว	ราก	เป็นยาแก้พิษสำแดง เป็นยาประสานน้ำนมพวกอยู่ไฟหลังคลอด น้ำนมไม่มี ส่วนดอกจะมีกลิ่นหอม
20. ต้นเบ็ญ	ราก แก่น ยอด	
21. ต้นหว้าขี้มด	ราก ผล	ต้มกินเป็นยาระบายอ่อน และเป็นพืชที่เข้ากลุ่มยาอื่น กินได้ มีรสขมหวาน เป็นไม้ใช้สอย
22. ต้นท่มน้ำ	แก่น	เป็นยาผสมตัวยาอื่น เป็นยารักษาสมดุล และหนองใน
23. ต้นตากวาง	ราก	ต้มกินเป็นยาระบายพิษไข้ ต้มกิน เป็นยาถ่าย
24. ต้นตาไก่	แก่น	เป็นยาระบายพิษไข้ ใบกินได้เป็นผัก อยู่ในทามเสียว
25. ต้นชาด	ยาง	เป็นสมุนไพร ใช้ตัดแล้วให้ยางไหลออกจากต้นกินแก้เจ็บปวด ให้ กินสดต้นใช้สร้างบ้านเรือนได้
26. ก้ามเป็ลือก	ราก	ฝนทาแก้พิษปวดบวมหัวฝี ดอกกินได้เป็นอาหาร
27. ต้นสีเสียดน้ำ	เปลือก	มีฤทธิ์ระคายเคือง ต้องต้มร่วมกับยาตัวอื่น ส่วนมากก็ไม่ค่อยนิยม ใช้
28. ต้นกุ่ม	แก่น ดอก	ต้นกับตัวยาอื่น มีฤทธิ์ระคายเคือง เป็นยารักษาโรคเลือด ดอกกินได้ใช้ต้องแช่ทิ้งไว้ประมาณ 7 -15 วันค่อยมารับประทาน
29. ต้นสะเดา	เปลือก	รักษาโรคจิตตีตวงลม เป็นยากำจัดแมลง
30. ต้นกำปี	ลำต้น	ใบใช้เลี้ยงสัตว์ในช่วงที่ขาดแคลนหญ้า เป็นไม้พุ่มขนาดใหญ่
31. ต้นตับปลา	ลำต้น	เป็นยาแก้โรคความดันสูง เป็นต้นขนาดใหญ่ ใช้เป็นไม้เผาถ่านได้
32. ต้นจาม	แก่น	เป็นยาแก้โรคความดันสูง เป็นต้นขนาดใหญ่ ใช้เป็นไม้เผาถ่านได้
33. เครือหมาน้อย	ใบ	ใช้เป็นยาเย็น แก้อ่อนใน กระหายน้ำ นำเอาใบมาคั้นเอาน้ำใส่ ปรุงรสด้วยปูน
34. เครือยางน้อย	เครือ	เป็นอาหาร วัว ควาย ผลอ่อนกินกับป่นปลา เครือใช้มัดฟืนได้
35. ต้นเหมียตน้ำ	ลำต้น	กินใบเป็นผัก ใช้ผสมสี ทำให้ได้สีที่สวยงาม
36. ต้นกางปลา	ราก	ต้มเป็นยาแก้ปวดขา ไม้พุ่มมีหนามเหมือนต้นของแมวเป็นที่ยู ของหนู
37. นมราชสีห์	ราก	เป็นพืชเข้ากลุ่มตัวยาอื่นไม่มีใบบุ่งทามเสียว

ชื่อต้นไม้	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์
39. เล็บแมว	ราก	เป็นยาเลือด ผลกินได้นกชอบ ส่วนประกอบปรุงรสมาอย่างดี
40. พืพวน	ลำต้น	ต้นผสมกับตัวยาอื่น ต้มเป็นยาแก้กระษัย
41. ขาวจี	ราก	ช่างไฟแล้วแช่น้ำ แก้วพวกโรคบิดท้องร่วง ผลสุกกินได้ ร้อยดีมีรสหวาน
42. สะแบง	ราก ต้นอ่อน เปลือก	แก้พิษสำแดงได้เป็นอย่างดี ต้มน้ำอมแก้ปวดฟัน ต้มหรือฝนกินแก้ร้ก้าง แช่น้ำแก้เท้าเปื่อย
43. น้ำเกลี้ยง	ใบ	เป็นไม้มียพิษไม่มีใครอยากเข้าใกล้
44. หนามคลอง	ทุกส่วน	เป็นยาแก้โรคประจำเดือนไม่มาตามปกติเป็นยาทั้งต้นทั้งเปลือกแก้ ท้องร่วง อหิวาตกโรค เป็นที่อยู่อาศัยของนกส่วนมาก หนามหนาม แน่นเป็นเครื่องเลื่อยตามต้นไม้อื่น
45. ต้นฝ้ายน้ำ	ราก	เป็นยาขับลมแก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ เป็นพืชที่เข้ากลุ่มยาอื่น เช่น ยา แก้ไข้ อาเจียน มีกลิ่นหอม กินสดได้ หรือฝน หรือต้มกิน
46. ต้นก้านเหลือง	ราก ต้น	เป็นยาบำรุงเลือด บำรุงสตรี ยอด กินเป็นผักสด เป็นไม้มียพิษ เนื้อไม้ใช้ทำหน้าต่าง ประตูปานเนื้อไม้เป็นสีเหลือง
47. ต้นกระโดนโคก	ราก	เป็นยาแก้ริดสีดวงลำไส้ ฝักระยะซึ่งเป็นฝัไม่มีหัวขึ้นมาจาก กระดูก
48. ต้นกระโดนคิต	ราก	เป็นยารักษาริดสีดวง และยาแก้เจ็บบิดในเด็ก ใบเอามากิน เพื่อขัดฟัน
49. ต้นพังคิน้อย	ราก	เป็นยาแก้เจ็บท้อง ท้องเสีย ช่วยขับลม ต้มกินแก้ปวดหลัง ปวด เอว ใบและยอด กินได้
50. ต้นเหมือดแอ่	ผล	เป็นยาเสริมยารักษาโรคบุรุษ
51. ต้นอ้อ	ราก	เป็นยารักษาโรคบุรุษเข้ากับยาตัวอื่น
52. ต้นลำแซง	ลำต้น	เป็นตัวยาแก้โรคริดสีดวงลำไส้ และเป็นยาที่เข้ากับยาตัวอื่น
53. ต้นผักบ่อ		เป็นผักเป็นอาหาร
54. เครือพืพวย	ทั้งต้น	เป็นยาแก้พิษสำแดง แก้ตกขาว
55. ต้นผักแว่น	ต้นและใบ	ใช้กินเป็นผักสด กินกับป่นอร่อยมาก
56. ผักโอบเหบ	ใบและลำต้น	ใช้เป็นอาหาร กินกับป่น แจ่ว
57. บัวสาบ	หัว	เป็นยาแก้พิษสำแดง ตกขาว
58. บัวแดง	สาย	เป็นยาแก้ร้อนใน รักษาฝี และใช้เป็นอาหาร
59. ผักแก่นขม	ทั้งต้น	เป็นยาสมานแผล แก้ปวดโดยเฉพาะ เหยี่ยวปลาตุ๋นตำ แก้แผลสด

ชื่อต้นไม้	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์
60. เครอลันแฮด	ราก	เป็นยาเป่าตาแดง ตาอักเสบ
61. เครือชูด	ราก	ต้มกินเป็นยาแก้ไข้ป่า เป็นพืชที่เข้ากับยาอื่น
ชื่อต้นไม้	ส่วนที่ใช้	การใช้ประโยชน์
62. เครือหญ้านาง	ราก	เป็นยาแก้พิษ แก้เบื่อเมา แก้ไข้เรื้อรัง เป็นพืชมีสารจืด
63. หญ้าคา	ราก	เคี้ยวให้ละเอียดแล้วนำมาปิดแผล แก้พิษงูกัด แก้โรคบรูซ
64. ต้นหนามแท่ง	แก่น เปลือก	ต้มกินแก้ทำบวม ตันแล้วนำมาอาบ กินแก้ปวดได้
65. หญ้าแพรก	ราก	เป็นยาแก้ไข้หัวลม เวลาเปลี่ยนฤดู
66. หญ้าเหี่ยวหมู	หัว	แก้โรคหนองใน ต้มกินแบบน้ำชา เป็นยาบำรุงสายตา
67. เครือขี้ไก่	ราก	แก้โรคริดสีดวง เป็นยาทาฝี
68. เครือหางหนู	เครือ	เป็นยาแบบบรเพ็ด

การเก็บและการใช้ยาสมุนไพรจากพืชป่าตาม

ในการเก็บสมุนไพรบางชนิด บางคนจะต้องทำพิธี ขอบกับพระแม่ธรณีก่อนหรือพืชบางชนิด เวลาเก็บให้เงาของคนเก็บปิดบังในตอนเก็บ ส่วนต้นที่เป็นยาสามารถเก็บได้ทั้งวัน ถ้าหากเก็บวันอังคารได้ก็จะยิ่งดีเพราะเป็นวันแข่งหากจะเก็บยาสมุนไพรไว้ใช้ในบ้านจะนำยามาตากแห้ง นำมาห่อผ้าหรือรวมยาไว้รักษาโรคครั้งต่อไปก็ต้องมีการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาปกป้องรักษาเพื่อให้ตัวยานั้นรักษาได้ผลต่อไปอีก

วิถีประมงพื้นบ้านของคนลำน้ำเสียวใหญ่

นานมาแล้วตั้งแต่กำเนิดลำน้ำเสียวใหญ่ ผูกปลาตามลำน้ำเสียวใหญ่นานาชนิด ได้แหวกว่ายจากสายน้ำน้อยใหญ่สู่ลำน้ำเสียวใหญ่ ลำน้ำสาขาวังเล็กวังน้อย ช่างเป็นที่น่ายินดีประหนึ่งพระแม่คงคา เทพารักษ์แห่งสายน้ำได้ประทานอาหารธรรมชาติ อันอุดมสมบูรณ์แก่มนุษย์ระหว่างการเคลื่อนย้ายของปลาจำนวนมาก วายทวนน้ำขึ้นมาตามลำน้ำ มาผสมพันธุ์ มนุษย์ก็ได้อาศัยจับกินบ้าง ส่วนใหญ่จะได้ผสมพันธุ์และหาแหล่งวางไข่ แพร่พันธุ์ทวีคูณมหาศาล หลังจากนั้นมนุษย์ก็ได้จับกินอีกไม่น้อย ถึงกระนั้นก็ยังมิปลาอีกเป็นจำนวนมาก ทำหน้าที่ตามสันชาตญาณธรรมชาติต่อไปไม่ขาดตอน เมื่อปลารุ่นใหม่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งจะแสวงหาวังอาศัยอีกช่วงฤดูกลาง อีกส่วนหนึ่งทวนน้ำหากินขึ้นไปตามลำน้ำสาขาต่าง ๆ อีกส่วนหนึ่งล่องกลับลงตามน้ำเดิม เช่น บรรพบุรุษ ปลาแต่ละชนิดนั้นเคยเป็นมา

ส่วนปลาในกุดหนองวังน้ำเค็มจะเคลื่อนย้ายไปเกี่ยวผสมพันธุ์กันไปและวางไข่ตามป่าบุง และป่าทามเป็นเรือนอนุบาลสัตว์น้ำเป็นอย่างดี บางชนิดจะขึ้นไปตามลำน้ำสาขาตามลำน้ำต่าง ๆ และอาศัยวังน้ำเค็มอีกส่วนอาศัยอยู่ตามกุดหนอง

ปลาในลำน้ำเสียวใหญ่มีคุณลักษณะพิเศษที่รสชาติซึ่งต้องพิจารณาตรงที่เป็นปลาธรรมชาติที่เคลื่อนลงตามน้ำ กับยังมีปัจจัยพิเศษของพื้นที่อีกด้วย กล่าวคือ เขตลำน้ำเสียวใหญ่ตอนได้รับน้ำเค็มจากหนองบ่อ อำเภอบรบือ ทำให้ปลาที่มีตามธรรมชาติ ได้ตายและหายไปมากที่สุด แต่แควมีดินเอี้ยดให้ปลากินทำให้เนื้อปลาร่อยมากไม่เหมือนใคร

3.2 ลำน้ำเสียวใหญ่ยุคนาเกลือ (พ.ศ. 2514 - พ.ศ. 2534)

ในยุคนี้นับได้ว่าเป็นยุคที่สร้างความเดือดร้อนสะท้อนใจให้กับชีวิตคนลำน้ำเสียวใหญ่เป็นอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่า เป็นยุคที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อทั้งระบบนิเวศน์ และชีวิตของผู้คนที่พึ่งพาลำน้ำเสียวใหญ่แห่งนี้

ประวัติความเป็นมาของการทำนาเกลือสินเธาว์ในบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ

ชาวบ้านในบริเวณหนองบ่อได้รู้จักการทำเกลือมาใช้ในการครัวเรือนเป็นเวลานานมาแล้ว ด้วยวิธีการหาและเอาเกลือออกมาใช้ โดยการกวาดเอา ชีบ่อหรือชีทา ในบริเวณที่มีสาเกลือคือ ที่หนองบ่อนี้ ซึ่งเกิดขึ้นที่เดียวเป็นครั้งแรก ชาวบ้านได้กวาดเอาชีทาหรือชีบ่อนี้ขึ้นมาทำการต้มบริเวณที่เนิน ชาวอีสานเรียกว่า “โนน” ที่อยู่ใกล้กับหนองบ่อ เมื่อทำไปนานหลายปีเข้าเนินดินก็สูงขึ้นเรื่อย หนองบ่อก็ต่ำลงเรื่อย ส่วนดินที่หยดเอาน้ำไปต้มเกลือแล้วจะกลายเป็นดินดีที่ต้นไม้ชอบ จะเห็นได้ว่า โนนที่อยู่ติดกับหนองบ่อนั้นมีต้นไม้ขึ้นงามมาก แต่บริเวณรอบ ๆ ไม่มีต้นไม้ขึ้นเลย ชาวบ้านจะต้มเกลือเฉพาะในฤดูแล้งเท่านั้นพอถึงหน้าฝนก็จะหยุดต้มเกลือไป การต้มเกลือในสมัยก่อนนั้นจะไม่ทำให้น้ำเค็มและสิ่งแฉดล้นไม่เสียหาย และจะทำให้สภาพดินดีด้วย ด้วยเหตุนี้เองที่ชาวบ้านได้ขนานนามหนองแห่งนี้ว่า “หนองบ่อ ” ซึ่งมาจากคำว่า ชีบ่อ นี้เอง

เนื่องจากหนองบ่อ อันเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำเสียวใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 1,085 ไร่ วางตัวอยู่บนภูเขาเกลือ (Salt Dome) ขนาดใหญ่จึงเป็นไปได้สูงมากในการผลิตเกลือในตรพในปริมาณมากในปี พ.ศ. 2494 กรมชลประทานได้รับอ่างหนองบ่อนี้เป็นอ่างเก็บน้ำในความรับผิดชอบของกรมชลประทาน ต่อมาได้มีการทำนาเกลือบริเวณนี้เป็นจำนวนมากโดยการสูบน้ำเกลือจากใต้ดินขึ้นมาต้มและตามอันมีผลทำให้หนองบ่อมีความเค็มเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนไม่อยู่ในวิสัยที่จะนำน้ำไปใช้ทางการเกษตรได้ในที่สุดกรมชลประทาน ได้มีประกาศยกเลิกอ่างเก็บน้ำหนองบ่อเป็นทางน้ำชลประทาน เมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2520 และให้เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์

จุดเริ่มต้นการทำนาเกลือบริเวณหนองบ่อ มีโรงงานที่ต้องการขยายกิจการ และว่าจ้างให้คนเจาะน้ำเพื่อเอามาใช้ในโรงงานเมื่อเจาะลงไปปรากฏว่า น้ำเค็ม คนงานในโรงงาน จึงลักลอบต้มเกลือ

การขยายตัวของการทำนาเกลือ : ปัญหา ผลกระทบจากปี พ.ศ. 2514 เป็นต้น มาได้มีการขยายการทำนาเกลือบริเวณแหล่งน้ำหนองบ่อเพิ่มมากขึ้นอย่างเปิดเผย พื้นที่โดยรอบ หนองบ่อถูกซื้อ เช่าหรือถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยราคาที่สูงลิ่ว จากการทำนาเกลือ ที่พอบริโภคในครัวเรือน กลายเป็นการทำเพื่อการค้า เกิดเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อมตั้ง เรียงรายแออัดกันมากมายรายรอบหนองบ่อ รถขนเกลือเพื่อนำไปจำหน่าย รถขนไม้เพื่อนำไปทำ เชื้อเพลิงต้มเกลือวิ่งกันอย่างขวักไขว่ทั้งกลางวันกลางคืน ถนนหนทางถูกสร้างขึ้นอย่างเร่งรีบ กระแสการเงินสะพัดเป็นย่านธุรกิจที่ทำรายได้อย่างมหาศาลแก่ผู้ลงทุน

ผลพวงจากการผลิตเกลือดังกล่าว มีผลทำให้น้ำในหนองบ่อมีความเค็มจัดและส่งผล ให้ลำน้ำเสียวใหญ่ก็มีสภาพเช่นเดียวกัน พื้นที่การเกษตรกว่า 1,000 ไร่ รอบ ๆ หนองบ่อ ไม่ สามารถใช้ประโยชน์จากน้ำนี้ได้ ลำน้ำเสียวใหญ่ซึ่งมีความยาว 245 กิโลเมตร แต่โบราณ เปรียบเสมือนเส้นโลหิตหล่อเลี้ยงพี่น้องเกษตรกรในฤดูทำนา โดยการสูบน้ำเข้านาและถูกลงก็ได้ ใช้น้ำในการเลี้ยงวัว ควาย เป็ด นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ เช่น ปลา กุ้ง หอย กบ เขียด ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของชาวบ้าน ความเค็มของลำน้ำเสียวใหญ่อันเกิดจาก การทำนาเกลือจึงเป็นสิ่งที่ทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง ส่งผลให้เกษตรกรกว่า 2 แสนคนของลำน้ำ เสียวใหญ่ ได้รับความเดือดร้อนแสนสาหัส ทั้งที่ไม่ได้รับประโยชน์จากการทำนาเกลือเหล่านั้นเลย

ในปี พ.ศ. 2519 ได้เริ่มมีเสียงสะท้อน “ต่อต้านการทำนาเกลือ” เมื่อหลายฝ่ายได้เริ่ม มองเห็นภัยพิบัติอันสร้างความเสียหายแก่สภาพแวดล้อม เช่น สภาพป่าหมดไป อันเนื่องจากการ ตัดไม้ไปทำฟืนหนองบ่อและลำน้ำเสียวใหญ่มีความเค็มจัด จนไม่อาจจะนำไปใช้ประโยชน์ใน ด้าน การเกษตรกรรมได้เลย และมีผลต่อสัตว์น้ำ หอย ปู ปลา ซึ่งเป็นอาหารธรรมชาติ จากการตรวจ สภาพความเป็นจริงของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ จึงมีคำสั่งของนายกรัฐมนตรีที่ 4/2523 ลงวันที่ 16 มิถุนายน 2523 สั่งปิดกิจการผลิตเกลือสินเธาว์บริเวณลำน้ำเสียวใหญ่ ในเขต อำเภอบรบือ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม อำเภอเกษตร อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัด ร้อยเอ็ด และอำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2523 จากคำสั่งดังกล่าว มีผลทำให้กิจการการทำนาเกลือต้องยุติลงชั่วคราว โรงงานอุตสาหกรรม โกดังเก็บเกลือและที่พัก

ถูกรื้อทำลาย สภาพความเค็มหนองบ่อดีขึ้นเป็นลำดับ จากการตรวจพบว่าในปี พ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นปีที่ความเค็มมีการลดลงมากที่สุด สภาพแวดล้อมน่าจะดีขึ้นอีกเรื่อย ๆ แต่เนื่องจากปริมาณเกลือบริเวณใต้หนองบ่มีจำนวนมีจำนวนมหาศาล ประมาณกันว่ามีกว่า 700 – 1,000 ล้านตัน ถ้าคิดเป็นรายได้จากการทำนาเกลือ 4 ประเภท คือ

1. นาเกลือซึ่งเป็นนาดิน	ราคาเกลือ	500 - 600 บาท/ตัน
2. นาเกลือซึ่งเป็นนาปูนซีเมนต์	ราคาเกลือ	800 - 1,000 บาท/ตัน
3. นาเกลือซึ่งเป็นการต้มเกลือ	ราคาเกลือ	800 - 1,000 บาท/ตัน
4. สูบน้ำเค็มขึ้นมาขาย	ราคาเกลือ	400 - 500 บาท/ตัน (นำไปตากที่อำเภออื่น)

เมื่อคำนวณจากพื้นที่การทำนาเกลือและรายได้จากการทำนาเกลือพบว่ามีเงินหมุนเวียนกว่า 200 ล้านบาทต่อปี ในพื้นที่ 2,000 ไร่ของหนองบ่อและบริเวณรอบนอกคิดมูลค่ารวมของทรัพยากรเกลือหินที่มีอยู่ในดินที่มีราคาต่ำสุดในปัจจุบันจะตกประมาณ 5-6 แสนล้านบาท

จากมูลค่าเป็นตัวเงินมหาศาลดังกล่าว มีผลทำให้ผู้คนในขณะนั้นมีการลักลอบทำนาเกลืออย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ มีการใช้เทคโนโลยีที่สูงขึ้น ใช้วิธีการอันแยบยลในการที่จะหลบเลี่ยงตัวบทกฎหมายใช้เงินเป็นจำนวนมากเพื่อสอดประสานกับอิทธิพลของนักการเมืองบางคน ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ กระทำการในลักษณะแย่งกฎหมาย ด้วยผลประโยชน์และอิทธิพลดังกล่าวทำให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองระดับท้องถิ่นไม่อาจต้านกระแสที่จะรักษาตัวบทกฎหมายได้อย่างเต็มที่ หนองบ่อและลำน้ำเสียวใหญ่ที่กำลังจะดีขึ้นก็กลับมีสภาพความเค็มเพิ่มทวีมากขึ้นอีก โดยเริ่มจากปี พ.ศ. 2526 ข้อมูลจากศูนย์พัฒนาที่ดิน จังหวัดมหาสารคาม วัดความเค็มที่หนองบ่อเมื่อเดือนพฤษภาคม 2529 มีความเค็ม 34.6 มิลลิโม (ความเค็มตั้งแต่ 16 มิลลิโมขึ้นไปจะเป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำและพืชผัก)

จากสภาพดังกล่าวจึงได้มีกระแสคัดค้านจากผู้ที่เกี่ยวข้อง อันเนื่องจากความเค็มของลำน้ำเสียวใหญ่ในบริเวณที่ทำการเกษตรตอนล่าง ถึงขั้นมีการชุมนุมเรียกร้องให้ยุติการทำนาเกลือที่หน้าทำเนียบรัฐบาลในเดือนตุลาคม 2532 หลังจากที่ได้มีการประชุม ค.ร.ม. สัญจร ที่จังหวัดขอนแก่นให้มีการเสนอให้มีการทำธุรกิจนาเกลืออย่างถูกกฎหมาย และการคัดค้านอีกครั้งในเดือนเมษายน พ.ศ. 2533 การคัดค้านดังกล่าวทำให้คณะรัฐมนตรี ได้ยกเลิกคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 4/2523 และออกคำสั่งใหม่คือคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 3/2533 ซึ่งครั้งนี้มีรายละเอียดที่รัดกุมขึ้น โดยมีเนื้อหาโดยย่อคือ ห้ามประกอบกิจการทำนาเกลือหรือผลิตเกลือสินเธาว์ โดยวิธีสูบน้ำหรือนำน้ำใต้ดินขึ้นมาต้มหรือตากในพื้นที่ อำเภอบรบือ อำเภอน้ำพอง จังหวัดมหาสารคาม อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอกะษัตริย์ อำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ หรือนำ

น้ำเกลือจากใต้ดินในพื้นที่ ดังกล่าวไปหรือใช้ประโยชน์แต่อย่างใด กลุ่มผลประโยชน์จากการทำนาเกลือก็ไม่ได้หยุดนิ่ง โดยในเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2532 ได้มีชาวนาเกลือกว่า 200 คน ได้เดินขบวนเข้าพบนายกรัฐมนตรี เพื่อขอผ่อนผันให้มีการทำนาเกลือได้ เจ้าหน้าที่ของรัฐจากกระทรวงอุตสาหกรรมได้ชี้แจงแก่ผู้ชุมนุมว่า ควรจะมีการทำนาเกลือ โดยมีการเจาะบาดาลให้ลึกกว่าที่ทำกันอยู่ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันแผ่นดินทรุดตัวอันเกิดจากโพรงใต้พื้นดินที่เกิดจากการนำน้ำใต้ดินขึ้นมาทำเกลือ

จากการขัดแย้งของกลุ่มผลประโยชน์ในวันนั้น กลุ่มหนึ่งต้องการเยียวยาลำน้ำเสียใหญ่ให้คืนสภาพเดิมเหมือนอย่างโบราณ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว อีกกลุ่มหนึ่งต้องการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์เป็นตัวเงิน กลุ่มแรกเป็นคนนับแสนที่มีความยากจน ความอดอยาก ความเดือดร้อนเป็นแรงหนุน อีกกลุ่มหนึ่งมีพลังเงินพลังอิทธิพลทางการเมือง ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติเป็นแรงหนุน ลำน้ำเสียใหญ่อยู่ในขั้นวิกฤติ

จากการพยายามของรัฐและการเฝ้าระวังของประชาชนที่มีส่วนใช้ประโยชน์ตลอดลำน้ำนี้ซึ่งต้องฟันฝ่าอุปสรรคนานานับประการ บางคนถูกจับกุม คมขัง บางคนถูกฟ้องร้าย ได้มีส่วนผลักดันให้ลำน้ำเสียใหญ่ได้รับการเยียวยารักษา หลายโครงการของรัฐมีส่วนสำคัญในการบำบัดฟื้นฟูลำน้ำเสียใหญ่ อย่างไรก็ตามทางหน่วยงานรัฐได้สรุปเรื่องราวเดียวกันนี้ในอีกบรรยากาศหนึ่งดังนี้

ช่วงระยะจากปี พ.ศ. 2514 ถึง พ.ศ. 2520 เป็นช่วงที่มีการขยายตัวของการทำนาเกลือ ความเสียหายของพื้นที่ใกล้เคียง เริ่มขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ จนในปี พ.ศ. 2519 ก็มีเสียงสะท้อนของการต่อต้านเมื่อหลายฝ่ายเห็นความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม ที่แพร่กระจายมากขึ้นทุกทีทั้งในด้านการสูญเสียหน้าดินสภาพป่าไม้หมดไปจากการตัดไม้มาทำฟืนต้มเกลือ แหล่งน้ำสำคัญซึ่งเป็นสายเลือดใหญ่ของทุ่งกุลาร้องไห้ คือ ลำน้ำเสียใหญ่ โดยต้นกำเนิดอยู่ที่อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ครอบคลุมพื้นที่รับน้ำฝน 4,330 ตารางกิโลเมตร ความยาว 245 กิโลเมตร จากอำเภอบรบือ ไหลผ่าน อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด และบรรจบแม่น้ำมูลในเขตกิ่งอำเภอศีลาลาด จังหวัดศรีสะเกษ ทำให้เกิดปัญหาน้ำเค็มตลอด ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรที่ทำนาข้าวและสัตว์น้ำ ตามลำน้ำเสียใหญ่ จึงมีการร้องเรียนถึงผู้บริหารระดับสูง และ สส. มหาสารคาม ได้ตั้งกระทู้ถามในสภาผู้แทนราษฎร ในสมัยนั้นถึง 4 ครั้ง จากการตรวจสอบสภาพความเป็นจริงของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมรัฐบาลจึงได้มีคำสั่งที่ 4/2523 ลงวันที่ 16 มิถุนายน 2523 ลงนามโดย ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีสั่งปิดกิจการผลิตเกลือสินเธาว์และให้กระทรวงเกษตรสหกรณ์โดยกรมชลประทานดำเนินการปรับปรุงอ่าง

เก็บน้ำหนองบ่อ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการจัดซื้อและกำหนดค่าทดแทนทรัพย์สิน เพื่อกรมชลประทานจะได้ดำเนินการจัดซื้อที่ดิน เพื่อความสะดวกในการปรับปรุงอ่าง ฯ และเพื่อเป็นการชดเชยค่าเสียหายให้ผู้ที่ต้องยกเลิกกิจการทำนาเกลือ กระทรวงเกษตร ฯ จึงได้ประกาศให้อ่างเก็บน้ำหนองบ่อ เป็นทางน้ำชลประทาน อีกครั้ง เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2523 หลังจากได้ประกาศยกเลิกเมื่อวันที่ 31 มกราคม 2520

ผลจากการประกาศคำสั่งที่ 4/ 2523 ทำให้การผลิตเกลือหยุดชะงัก จากปี พ.ศ. 2523 ทำให้การผลิตเกลือหยุดชะงัก จากปี พ.ศ. 2523 ถึง ปี พ.ศ. 2525 และเริ่มมีการลักลอบทำเกลืออีกในปี พ.ศ. 2526 สาเหตุอาจจะเนื่องมาจากความต้องการเกลือสินเธาว์ของผู้บริโภคและของโรงงานอุตสาหกรรมมีมาก ประกอบกับพื้นที่ทำนาเกลือบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกเลิกทำนาเกลือ และกลับไปประกอบกิจการเลี้ยงกุ้งกุลาดำแทน จึงทำให้เกลือบริโภคเกิดขาดแคลน ราคาเกลือของอำเภอบรบือ สูงขึ้นกว่าเดิมหลายเท่าตัว ผู้ประกอบการจึงได้หันกลับมาผลิตเกลือใหม่อีกครั้ง

ภาพพจน์และข่าวการทำเกลือบริเวณหนองบ่อ บรบือออกมาในทางลบไม่ขาดระยะ โดยอ้างว่าทำให้น้ำในอ่าง ฯ หนองบ่อและในลำน้ำเสียวใหญ่เค็มจัด ส่งผลกระทบทำให้พื้นที่นาที่ลำนํ้าเสียวใหญ่ไหลผ่านกลายเป็นนาเหี้ยมปลูกข้าวและพืชอื่นไม่ได้ ดังปรากฏในข่าวหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่น ไทยรัฐ ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 12 ตุลาคม 2532 อ้างว่าถึงนายราเชนทร์ ประธานกลุ่มประชาชนแก้ปัญหาลำน้ำเสียวใหญ่เค็มตอนหนึ่งว่า “พื้นที่เกษตรกรรมเสียหายมากถึง 318,750 ไร่ ความเค็มของลำน้ำเสียวใหญ่สูงขึ้น 4,500 ไมโครโมลส์” หนังสือพิมพ์ฉบับเดียวกัน รายงานว่า เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2532 ชาวบ้านจาก 11 ตำบล ในอำเภอบรบือ และอำเภอวาปีปทุม ได้รับความเดือดร้อนจากความเค็มของลำน้ำเสียวใหญ่ ได้ประชุมกันที่บ้านเลขที่ 42 หมู่ที่ 2 ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม เพื่อหาทางป้องกันน้ำเค็มและเตรียมไปพบกับ นายเจริญจิต ณ สงขลา รองปลัดกระทรวงมหาดไทยที่จะเดินทางไปดูการทำเกลือบริเวณหนองบ่อในวันที่ 12 ตุลาคม 2532 ต่อมาเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2532 มีชาวนา 300 คน จาก 3 ตำบลของอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ยกขบวนไปร้องเรียนที่ทำเนียบรัฐบาล เพื่อให้นายก ฯ สั่งปิดการทำเกลือบริเวณหนองบ่อ

สรุปผลกระทบจากการทำนาเกลือ ปี พ.ศ. 2526 - 2532

ดิน เกิดการแพร่กระจายดินเค็มในบริเวณรอบอ่าง ๙ หนองบ่อ และตามลำน้ำเสียวใหญ่และดินทรุดตัวบริเวณอ่าง ๙ หนองบ่อ เนื่องจาก สืบน้ำบาดาลมาทำเกลือ

น้ำ น้ำในอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ ปี พ.ศ. 2532 ความเค็มสูง ถึง 144,000 ไมโครโมล หรือ ประมาณ 3 เท่า ของน้ำทะเลบริเวณอ่าวไทย ซึ่งส่งผลกระทบต่อลำน้ำเสียวใหญ่

สัตว์ ความเค็มของน้ำในอ่าง ๙ หนองบ่อตามลำน้ำเสียวใหญ่ ทำให้สัตว์น้ำไม่สามารถอาศัยอยู่ได้แม้แต่สัตว์เลื้อย หรือสัตว์บก ซึ่งเคยอาศัยดื่มกินน้ำจากแหล่งน้ำนี้ต้องอพยพ

พืช ข้าวในนาราษฎรและต้นไม้ตามแนวสองฝั่งลำเสียวใหญ่ ตายหมด

คน มีการย้ายถิ่นฐานของราษฎรบางหมู่บ้าน เนื่องจากการทำนาหรือการเกษตรไม่ได้ผล เมื่อก่อนฤดูหว่าน ชาวบ้านจะนอนนา แต่ช่วงที่เกิดน้ำเค็มไม่มีใครนอนนา เพราะไม่มีน้ำอาบ หายอาหารจากลำน้ำเสียวใหญ่ไม่ได้

เมื่อก่อนฤดูหว่าน ชาวบ้านจะนอนนา แต่ช่วงที่เกิดน้ำเค็มไม่มีใครนอนนา เพราะไม่มีน้ำอาบ หายอาหารจากลำน้ำเสียวใหญ่ไม่ได้

จากผลกระทบและการร้องเรียนของราษฎรดังกล่าว ทางราชการได้ศึกษาพร้อมประสานงานกันหลายฝ่าย เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงอุตสาหกรรม สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ได้ข้อสรุปว่าการประกอบกิจการทำเกลือสินเธาว์ ที่อำเภอบรบือ ทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจริง ดังนั้น พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี จึงได้มีคำสั่งที่ 3/2532 ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2532 เรื่อง กำหนดมาตรการเพื่อรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมบริเวณลำน้ำเสียวใหญ่โดยยกเลิกคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 4/2523 ลงวันที่ 16 มิถุนายน 2523 ซึ่งไม่รัดกุมหรือเปิดช่องว่างให้ผู้ประกอบกิจการเกลือสินเธาว์ สั่งปิดกิจการทำเกลืออีกครั้ง และมอบหมายให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยกรมชลประทาน ดำเนินการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่ลำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำรวมถึงการชลประทาน บริเวณลำน้ำเสียวใหญ่ด้วย

สรุปการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศโดยรวมในยุคทำนาเกลือ

สภาพดิน ดินเริ่มเค็มขึ้นเรื่อย ๆ ในลำน้ำ ถึงหน้าแล้งช่วงที่น้ำขาดจะเริ่มมองเห็นเป็นลำเกลือ ขึ้นมาแต่ยังไม่รุนแรง ดินในพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ทำนา ถ้าขาดน้ำข้าวก็จะตายไปเรื่อย ๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2526 – 2533 ดินมีความเค็มจัดมาก

สภาพน้ำ น้ำเริ่มกร่อยมีรสจางมากยังไม่ถึงเค็มมีคุณภาพน้ำจิตลดลง ไม่สะอาดไม่สามารถใช้อุปโภค บริโภคได้อีกเพราะรสของน้ำเปลี่ยนไป น้ำเป็นสีใสขึ้น แต่โคลนตกกลับจากขุ่นเป็นสีดำสกปรกสิ่งมีชีวิตในน้ำและสัตว์เริ่มตายลง เช่น ปลาตัวเล็ก กุ้ง หอยตั้งแต่ปี

พ.ศ. 2506 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2533 สัตว์น้ำตายหมดเลย ที่เหลือก็มีแต่ปลาฉลามจากหนองบ่อ ตัวเล็ก ๆ

ป่าไม้ธรรมชาติในส่วนที่เป็นป่าไม้ธรรมชาติในช่วงแรกเริ่มน้ำเริ่มเปลี่ยนเป็นน้ำกร่อย เป็นน้ำเค็มถึงเค็มจัด ต้นไม้ หญ้าเริ่มได้รับผลกระทบจากน้ำที่กร่อยและเริ่มตายไปที่ละน้อย พืช สมุนไพรบางชนิดเริ่มตายไป จนเกือบหมด

วิถีชีวิตของคน คนเริ่มหากินลำบากขึ้น ปลาตายสัตว์น้ำลดลงสัตว์ป่าเริ่มเคลื่อนย้าย ที่อยู่อาศัยป่าโคกคนเริ่มเห็นแก่ตัวขึ้นไปเรื่อย ๆ คนที่มีเงินมากน้อยก็จะจ้างรถมาไถเกรดป่า ที่อยู่ฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ให้ตัดฝั่งเพื่อที่จะได้ที่ทำกินเพิ่มขึ้นสิ่งที่ใช้เป็นอาหารลดลงประกอบกับ แผนนโยบายของรัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก เช่น ขุดสระน้ำในที่สาธารณะและมาเป็นขุดสระในนาของคนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ คนบางส่วนก็เริ่มเปลี่ยนจากหาอาหารตาม ป่าที่อยู่สองฝั่งเสียวแล้วก็หันไปเข้าป่าหาของป่าล่าสัตว์ในป่าเพิ่มขึ้นเรื่อย เช่น ป่าโคกใหญ่ เป็นต้น ผลกระทบต่อคนในด้านหนึ่งคือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่มีฉบับที่ 1 เป็นต้นมา เงินเริ่มเข้ามี บทบาทที่สำคัญต่อคนอีกด้าน ชาวบ้านเริ่มเป็นหนี้แล้ว

สัตว์ สัตว์ในน้ำที่แบ่งเป็น 2 ชนิด คือ ชนิดที่อาศัยอยู่ในป่าบนฝั่งลำน้ำและที่อยู่ อาศัยในน้ำสัตว์ที่อาศัยอยู่บนบกหรืออยู่ในป่าฝั่งลำน้ำนั้น ได้แก่ สัตว์ปีก เป็นนกต่าง ๆ กา แร้ง แมลงด้วย สัตว์เลื้อยคลาน พวก งู เต่า แล่น จระเข้ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมก็มีพวก อีเห็น หมาจอก และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ พวกกบ เขียด ปู สัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำก็มีพวก ปลาชนิดต่าง ๆ กุ้งฝอย หอย ต่าง ๆ สัตว์ที่กล่าวมานี้ทั้งที่อยู่บกก็ลดจำนวนลงไปบ้างแต่ในส่วนที่ไม่เหลือเลยคือสัตว์ที่อยู่ใน น้ำทุกชนิดนั้นตายหมดเลยในช่วงที่น้ำเค็มจัดในช่วงปี พ.ศ. 2529 - 2534 เมื่อ 13 ปีที่ผ่านมา

สิ่งก่อสร้าง ฝ่ายทุกตัวที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ ก็ถูกชาวบ้านขุดหรือ ทำลายเปิดน้ำออกให้น้ำเค็มออกไปตามน้ำลงไปตามน้ำมูลต่อไป

การต่อสู้เรียกร้องกรณีสัมปทานการทำนาเกลือของนายทุน

ลำดับสถานการณ์ปัญหาน้ำเสียว

พ.ศ. 2514 - พ.ศ. 2523 มีนายทุนผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นได้สูบน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมา ทำนาเกลืออย่างผิดกฎหมาย ประชาชนในเขต อ.บรบือ อ.วาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ซึ่ง ได้รับผลกระทบจากการแพร่กระจายของดินเค็มและลำน้ำเสียวเค็มได้เคลื่อนไหวคัดค้าน

16 มิถุนายน พ.ศ. 2523 ได้มีคำสั่งนายกรัฐมนตรี (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์) ที่ 4 /2523 ให้ยุติการประกอบการทำนาเกลือโดยเด็ดขาด

พ.ศ.2526 - 2528 มีการลักลอบทำนาเกลืออย่างต่อเนื่อง โดยไม่เกรงกลัวต่อกฎหมาย

พ.ศ. 2529 - 2531 น้ำในหนองบ่อและลำน้ำเสียวมีความเค็มจัด ประชาชนได้รับผลกระทบทำนาไม่ได้ผลโดยเฉพาะในรัศมี 20 กิโลเมตร

กันยายน พ.ศ. 2532 ประชาชนได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวคัดค้านอีกครั้งหนึ่ง โดยยื่นหนังสือร้องเรียนต่อทางราชการตามขั้นตอน แต่ไม่ได้รับคำตอบแต่อย่างใด

ตุลาคม - พฤศจิกายน 2532 เกิดการรวมตัวของกลุ่มประชาชนลำน้ำเสียว 3 จังหวัด ยื่นข้อเสนอต่อรัฐบาล

ธันวาคม พ.ศ. 2532 นายกรัฐมนตรี (พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ) มีคำสั่ง 3/2532 ให้ยุติการสูบน้ำเกลือและเคลื่อนย้ายน้ำเกลือโดยเด็ดขาด แต่ยังมีมีการลักลอบทำนาเกลือ

มกราคม - มีนาคม พ.ศ. 2533 กลุ่มประชาชนแก้ปัญหาลำน้ำเสียวเค็ม 3 จังหวัด เคลื่อนไหวให้มีการจับกุมและปราบปรามผู้ลักลอบ ทำนาเกลือ แต่ไม่เป็นผลเช่นเคยมีการประชุมพบปะระหว่างคณะศึกษาปัญหาการทำนาเกลือร่วมกับฝ่ายราชการ ณ มศว.มหาสารคาม โดยมี รมช. ไพฑูรย์ แก้วทอง เป็นประธาน สรุปผลการประชุมว่าคำสั่งนายกรัฐมนตรี ยังมีผลบังคับใช้แต่อาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกฎหมาย

19 มีนาคม พ.ศ. 2533 คณะกรรมการแก้ไขปัญหาลำน้ำเสียวเค็มเคลื่อนไหวคัดค้าน แนวโน้มที่จะเปิดให้มีการทำนาเกลือโดยถูกกฎหมายโดยยื่นทำหนังสือถึงรองนายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย รัฐมนตรีมหาดไทย รัฐมนตรีอุตสาหกรรมและสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี และจะต่อสู้เรื่องนี้จนถึงที่สุด

ลำดับเหตุการณ์ กรณีลำน้ำเสียว จ.มหาสารคาม

9 เมษายน พ.ศ. 2533 ประชาชนประมาณ 1,000 คน เคลื่อนย้ายออกจากหมู่บ้าน

10 เมษายน พ.ศ. 2533 เวลา 09.00 น. ชาวบ้านเดินทางถึงหน้าว่าการอำเภอวาปีปทุม มหาสารคาม มีการเปิดเวทีปราศรัยโจมตีการทำงานของข้าราชการระดับจังหวัดที่ไม่ปฏิบัติตามมติ ครม. เมื่อ 14 พ.ย. 2532 และคำสั่งนายก ฯ ที่ 3/2532 และเรียกร้องให้ตัวแทนรัฐบาล เข้าไปพบตัวแทนชาวบ้านเพื่อรับข้อเสนอ

11 เมษายน พ.ศ. 2533 ชาวบ้านยื่นข้อเสนอ 5 ข้อ ยังไม่มีตัวแทนรัฐบาลเข้าไปพบชาวบ้าน มีอบมีมาตรการต่อรองต่าง ๆ เช่น ตากแดดประท้วง อดข้าวประท้วง ประจานชื่อคณะรัฐมนตรีบนผนังควาย

12 เมษายน พ.ศ. 2533 แนวโน้มของมือบรุษแรงขึ้นเรื่อย ๆ อาจมีมาตรการที่มากขึ้น เช่น ฝังตัวชาวบ้านในดิน คืบบัตรประชาชน ปิดถนนยังไม่มีตัวแทนรัฐบาลเข้าไปพบชาวบ้าน

13 เมษายน พ.ศ. 2533 มีการสรงน้ำพระ ทำบุญ เล่นสงกรานต์ในมือบ
ชาวบ้านเพิ่มจาก 1,000 คน เป็น 2,000 คน

14 เมษายน พ.ศ. 2533

- สภาพของมือบกดดันมาก ชาวบ้านรู้สึกว่าจะไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาล เพราะส่วนกลางไม่มีการคลี่คลายใด ๆ

- คาดว่าอาจมีการปิดถนนสายมหาสารคาม - บุรีรัมย์ บริเวณสะพานข้ามลำน้ำเสียว (ห่างจากที่ว่าการอำเภอวาปีปทุม 4 กิโลเมตร)

- กระแสข่าวจากส่วนกลาง มีการส่งตำรวจลงไป 300 คน

15 เมษายน พ.ศ. 2533

- 12.00 น. ชาวบ้านเคลื่อนที่ไปยังบริเวณ ถ.มหาสารคาม - บุรีรัมย์ แต่ไม่ได้ไปที่บริเวณสะพานข้ามลำน้ำเสียว เพราะมีตำรวจประมาณ 100 คน ได้ยึดสะพานเอาไว้ก่อนแล้ว

- ชาวบ้านชุมนุมอยู่ที่สามแยกของถนนสายมหาสารคาม - บุรีรัมย์ 1,000 คน โดยมีตำรวจปิดล้อมชาวบ้าน 3 จุด

- รถที่ใช้เส้นทางถนนสายนี้จะอ้อมไปได้ รถไม่ติดไม่มีการปิดถนน

- สถานการณ์ปะทะระหว่างชาวบ้านกับตำรวจเริ่มตึงเครียด

- ชาวบ้านดึงเอาเสาไฟฟ้า 1 ต้น และรถ 3 คัน มาปิดถนน

- มีการเจรจาระหว่างชาวบ้านและตำรวจ

- ฝ่ายตำรวจ คือ พ.ต.อ. บรรจบ (ไม่ทราบนามสกุล) รองภูธร 2 (มาจากหน่วยปราบปรามเฉพาะกิจ)

- มีการใช้ตัวตำรวจจากหน่วยปราบปรามเฉพาะกิจ 27 คน ว่าจะมาทำหน้าที่จับกุมผู้ทำนาเกลือ (ตามคำสั่ง....?)

- และจะทำตามข้อเรียกร้องของชาวบ้าน บอกด้วยการชุมนุมนี้ไม่ผิดกฎหมายไม่มีการจับกุม ให้ชาวบ้านสลายตัว

- ชาวบ้านเดินทางกลับไปว่าการอำเภอวาปีปทุม

- 17.00 น. มีตำรวจเข้ามาทำลายเวทีปราศรัย (เผา) ทำลายเครื่องเสียงและยึดอาหารรวมทั้งข้าวของชาวบ้าน

เสียงร้องอันเจ็บปวดจากนักศึกษาและชาวบ้านในวันตำรวจทำร้ายศรัทธาประชาชนที่ว้าปีปทุม

ก่อนเหตุการณ์นั้นจะเกิดขึ้น การประท้วงของชาวบ้านที่ต่อต้านการทำนาเกลือที่หน้าว่าการอำเภอว้าปีปทุม จ.มหาสารคาม ตั้งแต่วันที่ 10 เมษายน ไม่ได้รับการเหลียวแลจากส่วน หรือผู้ที่มีอำนาจตัดสินใจได้

15 เมษายน นักศึกษาและชาวบ้านเรียกร้องความสนใจด้วยวิธีการที่รุนแรงด้วยการปิดสะพานข้ามลำน้ำเสียว และ สัตว์จรผ่านทางไปมาให้ลงมาดูความ ของน้ำ มีการปิดถนนบริเวณสี่แยก ความรุนแรงทวีขึ้นทุกที เจ้าหน้าที่ตำรวจก็มาพาแกนนำขบวนไปยังศาลากลางจังหวัดโดยบอกว่าจะให้ไปเจรจารัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม เมื่อกลุ่มจากไปแล้ว ทุกคนที่เหลืออยู่จึงเริ่มความรู้สึกคลี่คลาย และเตรียมขนของกลับบ้าน

หกโมงเย็น ตำรวจประกาศให้สลายม็อบภายใน 5 นาที ท่ามกลางความงงกันของชาวบ้าน ในเมื่อม็อบก็สลายไปแล้ว ทุกคนกำลังเก็บข้าวของ สองนาที่ต่อมา กองตำรวจหน่วยปราบจลาจลจากกรุงเทพฯ และตำรวจตระเวนชายแดนจากจังหวัดใกล้เคียงราว 500 คน ซึ่งพกอาวุธเป็นกระบองก็กรูกันโอบล้อมกลุ่มชาวบ้านเข้ามาทุกทิศทาง และเริ่มดำเนินการสลายม็อบด้วยวิธีการรุนแรงคราวนี้ จักนักศึกษาและประชาชนเข้าคุกไปได้ถึง 41 คน

“หนึ่ง” วัย 20 ปี นักศึกษาคณะมนุษยศาสตร์ รามฯ ถูกใช้กระบองลือคคอก เมื่อล้มลงก็โดนเหยียบซ้ำ และโดนทั้งผม เมื่อถูกนำตัวไปห้องขัง อยู่ในสภาพช็อค พุดจาไม่รู้เรื่อง หลังจากได้รับการประกันตัวมาถึงมหาวิทยาลัยขอนแก่นก็เป็นลม และลุกไม่ขึ้นจนต้องนำส่งโรงพยาบาล

“อดิศร สุนทรารักษ์” นักศึกษาอีกคนหนึ่ง ถูกลือคคอกและเจ้าหน้าที่รุมกระหน่ำกระบองใส่เมื่อล้มก็ถูกทุบซ้ำเมื่อถูกจับกุมใหม่ ๆ มีอาการตัวสั่นตาค้างเขาได้ยินเสียงแว่วมาเข้าหูด้วยว่า “ไอ้ตัวแสบ-กูจ้องมีงมานานแล้ว หมั่นไส้” หลังจากนั้นขณะถูกนำตัวไปโรงพยาบาลว้าปีปทุมตำรวจก็ตะคอกใส่หน้าเขาว่า “เป็นนักศึกษามายุงทำไม ถ้าไม่มายุงก็ไม่เจ็บหรอก”

“ปัทมา” นักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นขณะยืนอยู่ในที่ชุมนุมก็ถูกลือคคอก และมีตำรวจบอกกับเธอด้วยว่า อย่างนี้มายุงกับเขาทำไม กลับไปหาผัวที่กรุงเทพฯ ดีกว่า เป็นไงมานี้เค้าให้กีฬา”

“สมพร เกตุคำ” นักศึกษาหญิง 1 คน นอนอยู่ในรถกระบะเพราะมีประจำเดือน มีเจ้าหน้าที่เข้าไปลวนลามแล้วกระชากออกมา ไม่สบายจึงเดินไม่ไหวต้องถูกลู้งไป ขณะนอนชมอยู่ในห้องซึ่งเธอขอผ้าอนามัยกับเจ้าหน้าที่ แต่ก็ถูกปฏิเสธ

“ไม่ว่าเผื่อว่าหนุ่มหรือเด็ก ๆ ล้มกันเป็นสาย” ชาวบ้านผู้อยู่ในเหตุการณ์เล่า “พวกเรา กำลังก่อไฟนั่งข้าวอยู่ ตำรวจใช้ไฟจากกองฟืนเผาข้าวของเราหมด”

หลังจากนักศึกษาและชาวบ้านถูกจับไปโดยปราศจากความผิด ชาวบ้านส่วนที่เหลือ ต่างก็พากันไปมอบตัวตามกัน แต่ตำรวจก็ปฏิเสธ

เมื่อนั้นกลุ่มนักศึกษาเริ่มเล็งเห็นว่านี่ไม่ใช่เรื่องเล็ก ๆ เสียแล้ว แล้วกลุ่มมือบักเคลื่อน ขบวนเข้าสู่เมืองภายใต้การนำของนักศึกษา ในวันที่ 19 เมษายน ด้วยแรงใจที่อ่อนล้า และความหวังริบหรี่เต็มที

แจกกลุ่มผลประโยชน์นักการเมือง “ฮุบ” ...ขุมทรัพย์ “ทองคำขาว”

1. นางใบ ชัยรุ่งเรือง มารดาบังเกิดเกล้าของ นายชาญชัย ชัยรุ่งเรือง โฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
2. นายสกา ศิริไปล์ ลูกพี่ลูกน้องกับนายชาญชัย โดยที่มารดานายสกาเป็น พี่สาวของมารดา นายชาญชัย
3. นายสงบ เหล่ารักไทย น้องภรรยาของนายสกา
4. นายโค่น (ไม่ทราบนามสกุล) ญาติของนายชาญชัย
5. นายชัช (แจ็กชัช) พี่ชาย นายชาญชัย
6. นายอุดม (เสี่ยอุดม) มีความสนิทสนมกับ นายชาญชัยเป็นอย่างดี
7. นายศักดิ์ชัย (เจ็กสาย) ผู้ผลิตรายใหญ่เป็นลูกพี่ลูกน้องกับนายอุดม
8. เจ้าของร้านประกายเภสัช เพื่อนใกล้ชิดของนางใบ (มารดา นายชาญชัย) ที่มา บุกเบิกตลาดบรื้อมือด้วยกัน

รายชื่อผู้ประกอบการทำเกลือรายใหญ่ในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

1. ร้านวิศิษฐ์ก่อสร้าง
2. ร้านเกียง
3. ร้านชัยสงวน
4. โรงน้ำปลาสิงห์คู่
5. โรงน้ำปลาเทียมสะ
6. ร้านแต่หมงเล็ง

7. ร้านทรงสมัย
8. กำนันสุรชัย เขียวพรม
9. นายสงบ เหล่าสกุลไทย
10. ร้านรักไทย

ทั้ง ๆ ที่มีคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 4/2523

ประกาศมิให้มีการทำนาเกลือ ในสมัย พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี และมีการแก้ไขปรับปรุงเป็นคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 3/2532 เพื่ออุดช่องโหว่ คำสั่งเดิม (4/2523) คือการห้ามสูบน้ำเกลือ ห้ามตากหรือต้มเกลือ ห้ามนำเข้าหรือขนย้ายออกซึ่งน้ำเกลือในบริเวณลุ่มน้ำเสียใหญ่แล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีผู้ทรงอิทธิพล “ลักลอบ” กระทำการอย่างแยบยลทำกฎหมายโดยไม่เกรงกลัวอาญาแผ่นดินชาวบ้าน “ลูกฮื้อ” น้ำเสีย “เดือด”

นับเป็นห้วงเวลาที่ยืดเยื้อมากกว่า 10 ปีที่ชาวบ้านน้ำเสียจำนวน 500 หมู่บ้านใน 8 อำเภอ 3 จังหวัด คือ ร้อยเอ็ด, ศรีสะเกษ และมหาสารคาม ประมาณ 300,000 คน ได้รับความเสียหายอย่างแสนสาหัสจากการที่มีการ “ลักลอบ” ทำนาเกลือสินเธาว์โดยคิดเป็นพื้นที่ถึง 200 ไร่ รอบ ๆ บริเวณอ่างเก็บน้ำ หนองบ่อซึ่งเป็นต้นกำเนิด “น้ำเสีย” ยังผลให้น้ำเสียเกิดความเค็ม ทำให้นาข้าว 318, ไร่ ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงตลอดระยะทางที่ลำนํ้าเสียทอดร่างพัดผ่าน

“มือบ” จึงได้ถูกปลุกขึ้นอีกครั้ง หนึ่งในจำนวนหลาย ๆ ครั้งตลอดห้วงเวลาที่ผ่านมา เนื่องจากชาวบ้านไม่อาจทนทนกับสภาพความเดือดร้อนที่รุกรำอยู่ขณะนี้ได้อีกแล้ว การชุมนุมประท้วงจึงเริ่มก่อหวอดขึ้นที่บริเวณ สนามหญ้าว่าการอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 10 เมษายน ที่ผ่านมา

3.3 ลำนํ้าเสียใหญ่ในยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2535 – ปัจจุบัน)

หลังจากการที่เกษตรกรได้เรียกร้องให้รัฐช่วยแก้ไขปัญหการทำนาเกลือของนายทุนที่อยู่บริเวณรอบหนองบ่อให้หยุดต้มหรือตากเกลือโดยเด็ดขาด แล้วลำนํ้าเสียใหญ่ที่เคยได้หาอยู่หากินก็เปลี่ยนแปลงสภาพไป เครื่องจักร รถไถ รถเกลด รถแมคโคร ได้เคลื่อนพลลงมาในลำนํ้าเสียใหญ่แล้วการขุดลอกอย่างยกใหญ่และเร่งด่วน ไม่มีการศึกษาข้อมูลก่อนที่จะดำเนินการขุดลอก ลำนํ้าจึงเกิดปัญหาต่างๆ ตามมาให้แก้ไขกันจนไม่จบไม่สิ้น ลำนํ้าถูกเปลี่ยนสภาพไปตามการเปลี่ยนแปลง

สภาพดิน หลังจากยุติการทำนาเกลือเสร็จสภาพดินเริ่มปรับตัวกลับมาจนทุกวันนี้ถือว่าสมบูรณ์ แต่บางส่วนยังไม่หมดไปแต่ก็ยังดีกว่าที่ผ่านมาในเรื่องของดิน

สภาพน้ำ ในช่วงขุดลอกเสร็จ (2538) น้ำยังไม่หายเค็มเลยซะทีเดียวจะเริ่มค่อย ๆ จางลงมาเรื่อย ๆ และประกอบกับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีนั้นมีมากจึงค่อยละลายน้ำเค็มได้เร็วเป็นธรรมดา เมื่อการขุดลอกเสร็จแล้ว น้ำไม่เป็นอิสระอีกต่อไป คือเดิมนั้นน้ำได้ไหลไปได้ทั่วทั้งลุ่มริมน้ำ ตอนนี้อย่างไร น้ำถูกกำหนดให้ไหลไปในลำน้ำเท่านั้น โดยมีคูดินสูงกั้นไว้ ส่วนน้ำที่ไหลมาจากที่ต่าง ๆ จากหอยม จากโนนบ้าน แล้วไหลลงในบริเวณที่ลุ่มใกล้ลำน้ำก็ไม่มีที่จะลงได้สะดวก มีท่อปิดทางน้ำไว้ เป็นท่อเดียว จากโนนบ้าน แล้วไหลลงในบริเวณที่ลุ่มใกล้ลำน้ำก็ไม่มีที่จะลงได้สะดวกมีท่อทางน้ำไว้ เป็นท่อเดียวไหลไม่ทันถูกกักไว้แล้วเกิดการรวมตัวของน้ำนอกลำน้ำขึ้นอย่างมากจนกลายเป็นแก่งขาวเต็มไปหมด

ป่าไม้ธรรมชาติ หลังจากช่วงน้ำเค็มมาป่ายังหลงเหลืออยู่ให้เห็น หนองน้ำยังมีให้ดูหาไปปรุงอาหารได้อยู่ ป่าเหลือน้อยลงตามความเห็นแก่ตัวของคนที่อยากได้ที่ทำกิน ป่าบุ่ง ป่าทาม ก็ยังมีเหลืออยู่ พอได้อาหารได้ แต่ในขณะที่การขุดลอกมาเยื่อนการเปลี่ยนแปลงลำน้ำ เกิดขึ้นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ก็ตามมาถึง ป่าธรรมชาติที่มีทั้งอาหาร- สมุนไพรของคนและสัตว์ อยู่บนสองฝั่งลำน้ำ เช่น ต้นไม้ เครือไม้ กอไผ่ มัน กลอย สัตว์และแมลง ที่เหลือพอที่จะสืบพันธุ์หรือขยายพันธุ์ต่อไป ได้ถูกรถทับ รถเหยียบ ทำลาย ล้มตายไปเป็นจำนวนมาก ส่วนสัตว์ที่มีปีกบินได้ก็พากันบินหนีไปหาที่อยู่ในที่อื่นที่มีลักษณะภูมิศาสตร์และอากาศเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันกับที่เดิม ส่วนสัตว์น้ำไม่เหลือตั้งแต่ช่วงน้ำเค็มมาเยื่อนแล้ว สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นมาทดแทนคือไม้ยูคา

วิถีชีวิตของคน วิถีชีวิตของคนได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงจากที่เคยหาอยู่หากินกับลำน้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์มาตลอด หลังจากการขุดลอกเป็นต้นมา คนไม่มีที่จะหาอาหารให้พอเพียงกับการบริโภคในแต่ละวันจึงหันหน้าเข้าป่า เพื่อหาสิ่งที่เป็นอาหาร ไม้ทำฟืน ยารักษาโรคหรือสมุนไพรเกิดการแย่งชิงทรัพยากร แย่งชิงอาหาร คนมีจำนวนมากขึ้น อาหารที่มีอยู่เท่าเดิม หรือลดลงไปตามสภาพอุณหภูมิตั้งแต่คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น จากที่เคยแลกเปลี่ยนกันกินในอดีต กลับกลายเป็นการซื้อขาย กันอย่างไม่เคยเป็นญาติกันมาก่อน เงินเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนมากขึ้นเรื่อย ๆ เป็นลำดับซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นผลกระทบจากนโยบายของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจของประชากรและประเทศจากฐานเดิมคือการทำการเกษตรเป็นหลักมาเป็นเมืองอุตสาหกรรม ที่เน้นการค้าขายเป็นหลัก

สัตว์ สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าตามธรรมชาตินั้นก็ได้หายไปหมดพร้อม ๆ กับป่าที่หายหรือถูกทำลายลงไปจากการขุดลำน้ำลอกเสียว ส่วนที่เหลืออยู่ในขณะนี้ก็มีแต่นกเล็กบางชนิด แยกะปอม เท่านั้นและมีจำนวนน้อยมาก ในด้านสัตว์เลี้ยงของชาวบ้านนั้นก็ไม่ค่อยจะได้อาศัยน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่เป็นหลักแล้ว ส่วนหนึ่งเนื่องจากมีหนองน้ำใกล้บ้าน มีสระน้ำเป็นของตนเอง และคนซึ่งเกียจที่จะเอา วัว ควาย ไปเลี้ยงใกล้ลำน้ำเสียวใหญ่ซะแล้ว

แสดงการเปรียบเทียบพันธุ์ปลาในลำน้ำเสียวใหญ่ในอดีต – ปัจจุบัน

อดีต			ช่วงน้ำเค็ม	หลังขุดลอก
ปลาดุก	ปลาดอง	ปลากระดี	ปลานิล	ปลาขาวสุด
ปลานาขาว	ปลาแก้ว	ปลากระแยง		ปลากรด
ปลามน	ปลากระแยง	ปลาสร้ง		ปลาไหล
ปลาเซียม	ปลาหาด	ปลาหลด		ปลาดุก
ปลาบู	ปลาฮากก้วย	ปลาช่อน		ปลาช่อน
ปลาแป้น	ปลาอีต	ปลาน้ำเงิน		ปลาดุก
ปลาเป้า	ปลากระเดียด	ปลาเสือ		ปลาบู
ปลากรด	ปลาซีเหีย	ปลาโต		ปลาตะเพียน
ปลาหมูทอด	ปลาหมู	ปลาคว		ปลาสร้ง
ปลาคอก	ปลาหมัด	ปลาสูตร		ปลาชีว
ปลาหมอ	ปลากัด	ปลาดอง		ปลาขาวนา
ปลาขาวขี้ม	ปลาชีว			

แสดงการเปรียบเทียบชนิดของสัตว์บริเวณสองฝั่งน้ำเสียวในอดีต – ปัจจุบัน

อดีต		ปัจจุบัน
ไก่อป้า	งูทุกชนิด	นกกรด
หมาจิ้งจอก	กระรอก	กา
อีเห็น	แลน	หนู
จอนฟอน	ลัน	งูบางชนิด
นกคุ้มบา	กระปอม	แย้
นกกรด	แย้	แตง
แร้ง	กระท่าง	กระท่าง
กา	นกเขาใหญ่	แมงกิ้งน
หนู	กาเหว่าลาย	กระปอม
กระรอก	ผึ้ง	
ต่อ - แตง	แมงกิ้งน	

พืช ทุกอย่างถูกเปลี่ยนแปลงไปทั้งระบบ พืช ก็สูญหายไปเช่นกันไม่มีเหลือ ไม่
ว่าจะเป็นพืชตามธรรมชาติหรือที่คนปลูกขึ้นเองก็ตาม

แสดงการเปรียบเทียบต้นไม้ในลำน้ำเสียวใหญ่ในอดีต – ปัจจุบัน

อดีต				ปัจจุบัน
ต้นไม้ป่า	ต้นตั่ว	ต้นเครือหนามคอง	ต้นตีนนก	ต้นเครือหนามคอง
ต้นเครือผีพวน	ต้นพุง	ต้นแอตแอ้	ต้นโก	ต้นแอตแอ้
ต้นหัวมันแซง	ต้นก้านเหลือง	ต้นกกกอก	ต้นเปลือย	ต้นกกกอก
ต้นหญ้าแฝก	ต้นหมากดั่ง	ต้นพิมาน	ต้นไส้ตัน	ต้นพิมาน
ต้นหญ้าห้วย	ต้นข้าวเม่า	ต้นสมัง	ต้นอะลาง	ต้นสมัง
ต้นหญ้าคา	ต้นชาด	ต้นกระโดน	ต้นข้าวจี	ต้นกระโดน
ต้นกระยอม	ต้นม่วงป่า	ต้นกำพี	ต้นเบน	ต้นกำพี
ต้นลำตวน	ต้นคัตเค้า	ต้นแดง	ต้นจาน	ต้นแดง
ต้นแสบง	ต้นข่อย	ต้นผักเม็ก	พันชาติ	ต้นตีนนก
ต้นเสียว	ต้นยาง	ต้นแคน	ต้นแก	ต้นโก
ต้นทม	ต้นกระนวน	ต้นตู	ต้นกันครก	ต้นยูคาลิปตัส
ต้นตาปลา	ต้นหว่า			ต้นเสียว

สิ่งปลูกสร้างมีการฟื้นฟูโดยรัฐ

จากการที่ชาวบ้านได้เรียกร้องให้มีการฟื้นฟูลำน้ำเสียวใหญ่ตลอดทั้งสายนั้นรัฐได้
จัดสรรงบประมาณมา 800 ล้านบาท เพื่อดำเนินการฟื้นฟูโดยกรมชลประทานโดยมีแผนงาน
เร่งด่วนดังนี้

1. การขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตลอดสาย
2. การสร้างฝายคอนกรีต
3. การสร้างฝายยาง
4. สร้างท่อระบายน้ำตามริมเสียว

สิ่งปลูกสร้างที่คนเป็นฝ่ายทำขึ้น คือ การขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่โดยรัฐเป็นผู้กระทำ
การสร้างขึ้นมาคือการฟื้นฟูลำน้ำเสียวใหญ่ตลอดสาย 245 กิโลเมตร จากการฟื้นฟูลำน้ำเสียว
ใหญ่โดยรัฐนี้เองที่ทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกเพราะเป็นโครงการเร่งด่วนไม่มีการศึกษาหรือวางแผน
ให้รอบคอบและขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชนหรือชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นนั้น หรือแม้แต่ชาวบ้าน
ที่มีที่ดินทำนาติดกับลำน้ำเป็นหลัก

ผลจากการเรียกร้องของชาวบ้านลำน้ำเสียวใหญ่ในปี พ.ศ. 2533 นั้นมีผลทำให้ชลประทานได้กลับมาใช้สถานที่และพัฒนาหนองบ่อและลำน้ำเสียวใหญ่ต่อไปได้ จนถึงปัจจุบันจนน้ำไม่เค็มแล้ว หลังจากที่ชลประทานไม่สามารถทำให้น้ำหนองบ่อหายเค็มได้ ชลประทานได้กลับมาพร้อมกับการเรียกร้องของชาวบ้าน ซึ่งจะได้ร่วมกันในการพัฒนาลำน้ำร่วมกันต่อไป

ผลสรุป จากผลการศึกษารวบรวมประวัติความเป็นมาและระบบนิเวศของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนบน เห็นได้ว่าในอดีตนั้น เป็นช่วงเวลาที่มีความสุขของชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันดีระหว่างหมู่บ้านด้วยกันและหมู่บ้านข้างเคียง และได้เห็นว่าสมัยก่อนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากมาย ที่ช่วยเป็นผู้ดูแลสภาพแวดล้อมต่าง ๆ หรือธรรมชาติหรือแม้แต่วิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตการหาอยู่หากิน พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ภูมิปัญญา การรักษาร่างกายและการดูแลสุขภาพ การต่อสู้ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบที่ทำให้พวกเขาเดือดร้อน ความแตกต่างมากถ้าจะเปรียบกับสมัยทุกวันนี้และสิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัด คือ ในช่วงที่น้ำเค็มจัดมากจนเหลือวิสัยของชลประทานที่จะทำให้น้ำหายเค็มได้ จึงได้ประกาศยกเลิกหนองบ่อและลำน้ำเสียวใหญ่ออกจากการดูแลของชลประทาน เมื่อชาวบ้านได้เรียกร้องให้หยุดการทำนาเกลือที่หนองบ่อบรือแล้วชลประทานหนองบ่อ ได้กลับมาประกาศใช้หนองบ่อให้เป็นของชลประทานต่อไป

3.4 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง

เขตพื้นที่ตำบลลูกกาสิงห์ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด

ลำน้ำเสียวใหญ่ในเขตพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ชาวบ้านเรียกว่า ลำน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง เขตพื้นที่ศึกษาวิจัยอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลลูกกาสิงห์ ขอบเขต 13 หมู่บ้าน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่ ทั้งการทำนา เลี้ยงสัตว์ ทำการเกษตรและการหาอยู่หากิน อดีตลำน้ำเสียวใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ มีป่าทามเสียวซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ชาวบ้านเรียกว่าพื้นที่ทาม เป็นที่อยู่อาศัย ที่หลบภัยและแหล่งขยายพันธุ์ของสัตว์บก สัตว์น้ำนานาชนิด ชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ทามลำน้ำเสียวใหญ่ ทั้ง 13 หมู่บ้าน ต่างก็ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากทั้งลำน้ำเสียวใหญ่และพื้นที่ทามตามฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ จนก่อเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณี องค์ความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า แบบพึ่งพาระหว่างคนกับลำน้ำเสียวใหญ่ ต่อมาลำน้ำเสียวใหญ่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากโครงการพัฒนาขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ทั้งลำน้ำ เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำหนองบ่ออำเภอบรือ จังหวัดมหาสารคามเรื่อยมาจนถึง ฝ่ายบ้านโพนฝ่าย อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ที่ยังเหลือเป็นระบบนิเวศลำน้ำเสียวใหญ่ที่สมบูรณ์เหมือนเมื่อครั้งในอดีต ก็คือพื้นที่จากฝ่ายบ้านโพนฝ่าย ไปจนถึงบ้านสบเสียว ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ที่ลำน้ำเสียวใหญ่ไหลลงสู่แม่น้ำมูลในเขตอำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ)ทำให้ลำน้ำเสียวใหญ่เกิดการ

เปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาล รวมทั้งเกิดประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวบ้านในหลายพื้นที่ ที่ได้รับผลกระทบจากการขุดลอกของกรมชลประทาน มีผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านสังคม ความเชื่อภูมิปัญญา องค์ความรู้ในการจัดการน้ำของชาวบ้านและทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน

พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงลำน้ำเสียวใหญ่ ในเขตพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์หรือที่เรียกว่าลำน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง แบ่งยุคของการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 4 ยุคดังต่อไปนี้

ยุคที่ 1 ก่อนปี พ.ศ. 2514 ยุคแห่งความอุดมสมบูรณ์

ยุคที่ 2 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2514 - พ.ศ. 2533 ยุคแห่งปัญหาจากนาเกลือ

ยุคที่ 3 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2534 - พ.ศ. 2537 ยุคแห่งการขุดลอก

ยุคที่ 4 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2538 – ปัจจุบัน ยุคแห่งการฟื้นฟู อนุรักษ์

ยุคที่ 1 ก่อนปี พ.ศ. 2514 ยุคแห่งความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำเสียวใหญ่

ตั้งแต่อดีตจนถึงปี พ.ศ.2514 ลำน้ำเสียวใหญ่และระบบนิเวศของพื้นที่ตามริมฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ในเขตตำบลกู่กาสิงห์ ทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก ทั้งพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และความหลากหลายทางกายภาพของระบบนิเวศย่อย ของลำน้ำเสียวใหญ่ที่เป็นกุดหนอง ออ่ง วังต่างๆและความหลากหลายทางชีวภาพ ตามระบบนิเวศย่อยต่างๆของพื้นที่ที่เป็นกุด เป็นหนองจะมีพันธุ์ไม้ที่เป็นพันธุ์ไม้ท้องถิ่น หรือที่เรียกว่าพันธุ์ไม้น้ำขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ตัวชีวิตของความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำเสียวใหญ่ในอดีตคือพันธุ์ปลาที่มีอยู่เยอะมาก รวมทั้งการหาอยู่หากินในอดีตเป็นการหาเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนกันในชุมชน พ่อเหี้ยญ หนึ่งในทีมวิจัยเล่าให้ฟังว่า เมื่อก่อนอยากกินปลาเวลาลงทามไม่ต้องมีเครื่องมือหาปลาไปให้ยุ่งยาก แค่อัดเอาตามรากไม้ที่อยู่ริมฝั่งเสียวก็ได้กินแล้วเพราะปลามีเยอะจริงๆ พร้อมทั้งเครื่องมือหาปลาก็เป็นเครื่องมือที่ทำได้เองทำจากไม้ไผ่สานบ้างจากเถาวัลล์ของต้นไม้บ้าง เช่น ลอบ ตุ่มปลา ไซ เป็นต้น การหาปลาหรือจับปลาก็จะจับแต่ตัวใหญ่ๆเพื่อให้ตัวเล็กได้ขยายพันธุ์ต่อไป จำนวนพันธุ์ปลาและปริมาณของปลาที่มีปริมาณมากในช่วงเวลานั้นมีปัจจัยหลายอย่าง ตามริมฝั่งและตามระบบนิเวศย่อยของลำน้ำเสียวใหญ่มีพันธุ์ไม้น้ำขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นซึ่งเป็นเสมือนบ้านของสัตว์นานาชนิด โดยเฉพาะปลา

ลำน้ำเสียวใหญ่ก่อนการขุดลอก

ป่าทามจึงเป็นที่อยู่อาศัยหลบภัยและขยายพันธุ์ของปลา และตามลำน้ำเสียวใหญ่ตลอดสาย ยังไม่มีการก่อสร้างฝายหรือสิ่งก่อสร้างใดๆที่ขวางกั้นหรือเปลี่ยนแปลงการไหลของลำน้ำทำให้เกิดน้ำหลาก น้ำท่วมก็จะมีปลาเดินทางขึ้นมาจากแม่น้ำมูลเพื่อขึ้นมาวางไข่และขยายพันธุ์ในลำน้ำเสียวใหญ่ ในช่วงเวลา ก่อนปีพ.ศ. 2514 ชุมชนที่อยู่รอบลำน้ำเสียวใหญ่ที่ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ลำน้ำเสียวใหญ่ยังไม่มี การบุกเบิกจับจองพื้นที่มากนัก ป่าทามและสัตว์ป่าต่างๆยังมีมากคนก็ได้พึ่งพาในการหาอยู่หากินและใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวใหญ่ ทำให้ป่าทามเสียวและลำน้ำเสียวใหญ่เป็นดังสายเลือดหลักของคนในชุมชน

การทำนาในอดีตจะปลูกข้าวลอย เพราะน้ำท่วมทุกปีการแก้ปัญหาว่าจะอยู่อย่างไรในเวลาที่น้ำท่วมทุกปีก็เลยมีการปลูกข้าวลอยเป็นพันธุ์ข้าวเหนียว น้ำท่วมมาก็ไม่ตายและยังโตไปกับระดับน้ำด้วย อดีตการทำนาจะทำการบริโภคเท่านั้นเพราะไม่จำเป็นต้องขาย รวมทั้งพันธุ์ข้าวลอยก็ไม่มีราคาคือขายไม่ได้ แต่นี่ก็คือการแก้ปัญหา น้ำท่วม ในอดีตการที่ชุมชนพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นดินน้ำ ป่า ชุมชนเลยมีความรักและหวงแหนทรัพยากรเป็นอย่างมากเกิดภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆในการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการใช้ประโยชน์

ยุคที่ 2 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2514 – ปี พ.ศ. 2533 ยุคของปัญหาจากนาเกลือ

เป็นยุคที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคมที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้น และงานพัฒนา ก็เข้ามาในชุมชนอย่างมาก ในนามของการพัฒนาแก้ปัญหาความแห้งแล้งของพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ พื้นที่สาธารณะที่ชุมชนเคยใช้ประโยชน์ร่วมกันต่างก็ถูกจับจองและไถ่บุกเบิกเพื่อทำแปลงนาเป็นจำนวนมาก ในตำบลกู่กาสิงห์มีคนซื้อรถไถใหญ่เพื่อมารับจ้าง ทั้งในชุมชนและต่างถิ่นพื้นที่ที่เคยเป็นป่าทามก็ถูกไถ่บุกเบิกเป็นแปลงนา เหลือแต่พื้นที่ที่เป็นป่าทามที่อยู่ตามกุดต่างๆและริมฝั่งน้ำเสียว

ใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์เริ่มลดน้อยลง ปริมาณของปลาที่ชาวบ้านจับได้ลดน้อยลง คนหาปลาก็เพิ่มมากขึ้น แต่ที่เป็นปัญหาสำคัญ คือ ลำน้ำเริ่มได้ผลกระทบจากการทำนาเกลือที่บริเวณต้นน้ำ จากบริเวณหนองบ่อ อำเภอบรบือ ทำให้น้ำเค็มไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่ แล้วไหลตามลำน้ำมาเรื่อย ๆ ซึ่งมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศน์ลำน้ำเสียวใหญ่ถือว่าเป็นยุคที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำทั้งระบบ

สาเหตุจากบริเวณหนองบ่อไหลลงสู่ลำน้ำเสียวใหญ่

ความเค็มของน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ สัตว์น้ำบางชนิดที่อาศัยอยู่ในน้ำต้องตายไป เพราะทนความเค็มไม่ได้ สัตว์บกไม่สามารถใช้น้ำในลำน้ำดื่มได้ ต้องอพยพหนีไปอยู่ที่อื่น ต้นไม้บางชนิดที่ทนความเค็มไม่ได้ก็ต้องตายไป การทำมาหากินของคนเริ่มหาากินลำบากขึ้น ปู ปลา พืชผัก ต่างๆ ลดน้อยลง บางชนิดตายไปวิถีชีวิตของคนเริ่มเปลี่ยนไป ต้องหันไปหาอาหารจากที่อื่น ในช่วงระยะเวลานี้เริ่มมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมนาข้าวแล้วเกิดเน่าเปื่อยตายไปเนื่องจากความเค็มของน้ำ

ยุคที่ 3 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2534 - พ.ศ. 2537 ยุคของการขุดลอกเพื่อแก้ปัญหาการกระจายน้ำเค็ม

เป็นยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ที่ถือว่าพลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ลำน้ำเสียวใหญ่ครั้งสำคัญ ในปี พ.ศ. 2534 กรมชลประทานได้มีโครงการฟื้นฟูและปรับปรุงสภาพพื้นที่ ลำน้ำเสียวใหญ่ทั้งลุ่มน้ำรวมถึงการชลประทานบริเวณลำน้ำเสียวใหญ่ด้วยโดยอนุมัติงบประมาณเป็นเงิน 800 ล้านบาทเพื่อการขุดลอก พัฒนา ฟื้นฟู ลำน้ำเสียวใหญ่ โดยกรมชลประทานได้ทำการปรับปรุงอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ ให้สามารถเก็บกักน้ำให้ได้เพิ่มมากขึ้น และทำการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ตั้งแต่ท้ายอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เรื่อยมาจนถึงฝายบ้านโพนฝายอำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ระยะทาง 225 กิโลเมตร และขุดลอกลำน้ำสาขา ก่อสร้าง

ฝ่ายทดน้ำเป็นช่วง ๆ ในลำน้ำเสียวใหญ่และลำน้ำสาขา ก่อสร้างท่อระบายน้ำ – ท่อรับน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่และลำน้ำสาขา ก่อสร้างสะพาน คสล. ข้ามลำน้ำเสียวใหญ่และลำน้ำสาขา ปรับปรุงอ่างเก็บน้ำเดิมที่มีอยู่แล้วในเขตลำน้ำเสียวใหญ่

จากการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ได้เกิดผลกระทบขึ้นอย่างมากมาย ทั้งเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศริมฝั่งของลำน้ำเสียวใหญ่ทั้ง 2 ข้าง ระบบนิเวศน้อยยของลำน้ำเสียวใหญ่ก็เปลี่ยนไปตามวัง กุดหนองต่างๆ ที่เคยเชื่อมต่อกับลำน้ำเสียวใหญ่ ทางน้ำได้เปลี่ยนไป และบางกุดก็ถูกตัดขาดจากกัน เช่น กุดพระเจ้า ดอนแก้ว ในเขตตำบลกู่กาสิงห์ ซึ่งเป็นบริเวณที่อุดมไปด้วยพันธุ์ไม้ป่าทามแห่งหนึ่ง

การขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่เป็นการพัฒนาที่พยายามจะแก้ปัญหา น้ำแล้งในฤดูแล้ง น้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ปัญหาดินเค็ม-น้ำเค็ม ลำน้ำตื้นเขิน แต่การพัฒนาของรัฐบาลการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรในการตัดสินใจว่าควรหรือไม่ คุ่มหรือไม่ ในการดำเนินโครงการ ชุมชนไม่ได้ทราบเลยว่าผลที่จะตามมาจะเป็นอย่างไร

ลำน้ำเสียวใหญ่ช่วงขุดลอก

ผลจากการขุดลอกในปี 2534 เป็นต้นมาทำให้ทรัพยากรธรรมชาติในแถบลำน้ำเสียวใหญ่ถูกทำลายไปอย่างมหาศาล โดยเฉพาะพันธุ์พืชที่เป็นพันธุ์พืชท้องถิ่น ที่อยู่ตามริมฝั่งเสียวที่คอยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศลำน้ำเสียวใหญ่ การขุดลอกได้ทำลายไปเกือบหมดที่เหลือก็น้อยมาก บางชนิดก็สูญพันธุ์ ที่เหลืออยู่แม้จะมีมากชนิดแต่ก็เป็นบางพื้นที่ เช่น กุดพระเจ้าที่ยังมีพันธุ์ไม้ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น เพราะชุมชนรักษาช่วยกัน เมื่อต้นไม้ที่อยู่ริมฝั่งเสียวถูกขุดลอกทำลายไปหมดทำให้ปลาที่เคยอาศัยหลบภัยและขยายพันธุ์ไม่มีที่อยู่อีกต่อไป การหาปลาก็ได้สะดวกมากขึ้นเพราะไม่มีสิ่งกีดขวางในลำน้ำ เครื่องมือใหญ่ๆก็สามารถหาได้ เช่น อวนลาก(แกกวด) และ

วิธีการที่ไม่เหมาะสมและเป็นการทำลายพันธุ์ปลา เช่น การช็อตด้วยไฟฟ้า เมื่อปลาไม่มีที่หลบซ่อน คนก็หาได้สะดวก ทำให้จำนวนปลาลดลงอย่างเห็นได้ชัด จนปัจจุบันคนที่เคยหาปลาที่เคยมีจำนวนมาก เหลือแค่ไม่กี่คนเพราะหาปลาไม่ได้เหมือนเมื่อก่อน ในยุคนี้คนในชุมชนที่ไม่เคยไปทำงานต่างถิ่นก็ออกไป เพราะหาอยู่หากินแบบเดิมไม่ได้แล้ว ทรัพยากรก็มีน้อยนับวันมีแต่จะหมดไป คนก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น ช่วงระยะเวลานี้เห็นการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจน ปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้ง น้ำเค็ม-ดินเค็ม การอพยพทำงานต่างถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติลดลงและหมดไป ระบบนิเวศถูกทำลาย ลำน้ำเสียใหญ่และป่าทามเสียถูกลดความสำคัญ ที่เคยพึ่งพาหาอยู่หากิน เป็นเพียงอดีตที่คนเคยเข้าไปใช้ประโยชน์พูดถึง

ในปีเดียวกัน มีการก่อสร้างฝายบ้านเมืองบัวซึ่งเป็นฝายยาง เพื่อกักเก็บน้ำไว้ในเขตพื้นที่ตำบลเมืองบัว และมีการสร้างฝายยางบ้านเหล่าข้าว เขตอำเภอสุวรรณภูมิเพื่อกักเก็บน้ำในเขตนั้น เมื่อน้ำไหลมาจากต้นน้ำผ่านมาบ้านเมืองบัว และชุมชนเมืองบัวก็กักเก็บไว้ก็ไม่มีน้ำไหลลงมาในเขตตำบลกู่กาสิงห์ แม้จะไหลมาก็ไหลไปอยู่ฝายยางบ้านเหล่าข้าว ฉะนั้นในฤดูแล้งในเขตพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์จะเจอปัญหาน้ำแล้งอย่างรุนแรงเพราะไม่มีที่กักเก็บน้ำ และด้วยลักษณะภูมิฐานลำน้ำเสียใหญ่ในเขตตำบลกู่กาสิงห์เป็นที่ลาดต่อน้ำไหลสะดวกทำให้น้ำแห้งก่อนที่อื่น

ยุคที่ 4 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2538 - ปัจจุบัน ยุคของการฟื้นฟูและการอนุรักษ์

จากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของลำน้ำเสียใหญ่ นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมในชุมชน จากที่ชุมชนเคยพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นและธรรมชาติหายไป ทำให้ชุมชนต้องหันมาพึ่งพาภายนอก บ้างก็ไปทำงานต่างถิ่นติดหนี้แหล่งเงินกู้ต่าง ๆ เพื่อนำมาเลี้ยงดูครอบครัว และยังทำให้องค์ความรู้ภูมิปัญญาเก่าๆ ในเรื่องจัดการน้ำค่อยลดความสำคัญลง เช่น เมื่อก่อนเคยรวมพลังในชุมชนขึ้นฝายดินขึ้นมาเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง เมื่อมีการวางระบบท่อชลประทานแบบใหม่องค์ความรู้เก่าๆก็ค่อยๆหายไป คันไช้วิดน้ำ ปิ๊ป ก็ค่อยเลือนหายไป จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในระบบธรรมชาติเมื่อมันเกิดกับสิ่งหนึ่งก็ย่อมส่งผลกับอีกสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่งเช่นกัน เพราะมันเป็นระบบเดียวกันที่ต้องพึ่งพากันและกัน

ในยุคแห่งการขุดลอกนั้น ทางชลประทานมีวัตถุประสงค์เพื่อจะเอาคราบสาเกลือที่เต็มไปด้วยหมดในลำน้ำเสียใหญ่ออก เพื่อไม่ให้ น้ำเค็ม แล้วจะสร้างฝายกั้นน้ำเป็นขั้น ๆ ไปจนสุดเขตลำน้ำ และลำห้วยสาขา เพื่อจะได้น้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง และน้ำเค็มก็จะไม่ไหลเข้าสู่ที่นาของชาวบ้าน และให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษา จัดการการใช้น้ำร่วมกัน

ชาวบ้านต่างดีใจที่ภาครัฐได้มีการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีความมุ่งหวังว่าต่อไป น้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ก็จะหายเค็ม ไม่มีน้ำเค็มไหลเอ่อท่วมข้าวในที่นาตายให้เห็นอีกแล้ว มีน้ำใช้ทำการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง และมีน้ำใช้ตลอดปี ชาวบ้านได้คิดเห็นเพียงประโยชน์จากการใช้น้ำเพียงอย่างเดียวเท่านั้น โดยลืมคิดไปว่า แท้จริงแล้วสิ่งที่ชาวบ้านสูญเสียไปนั้นมีมากมาย ระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำถูกทำลาย วิถีชีวิตคนในเขตลำน้ำเสียวใหญ่เปลี่ยนไป ความต้องการของชาวบ้านขณะนั้น ต้องการให้น้ำหายเค็ม นำน้ำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตร น้ำไม่ท่วมที่นา โดยลืมนึกถึงผลกระทบที่จะมีผลต่อระบบนิเวศน์ของลุ่มน้ำในอนาคต

หลังการขุดลอกป่าทามริมฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ถูกทำลายโดยสิ้นเชิง สัตว์น้ำ สัตว์บก ในเขตลุ่มน้ำลดจำนวนลงบางชนิดสูญพันธุ์การแก้ปัญหาน้ำแล้งน้ำท่วม ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของกรมชลประทาน ถึงแม้ว่าปัญหาน้ำเค็ม ดินเค็มจะลดลงบ้าง แต่ความสูญเสียที่เสียไปนั้นมากกว่า ชาวบ้านกลุ่มที่ให้ความเห็นชอบในการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่นับว่าการให้ความร่วมมือหรือเห็นชอบ ในการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ เป็นการตัดสินใจที่เร็วเกินไป ขาดการไตร่ตรองให้รอบคอบ และในปัจจุบันผลจากการพัฒนาดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตต้องเปลี่ยนไป ลำน้ำเสียวใหญ่ไม่ได้เป็นสายเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในเขตลุ่มน้ำอีกต่อไป ลำน้ำเสียวใหญ่ไม่ได้เป็นแหล่งปัจจัย 4 เหมือนเมื่อในอดีต การหาอาหาร หาฟืน หาสมุนไพรในการรักษาโรค นั้น ชาวบ้านต้องไปหาจากแหล่งอื่น

ลำน้ำเสียวหลังการขุดลอก สู่ยุคฟื้นฟู

แต่จากการลงสำรวจพื้นที่ในเขตลำน้ำเสียวใหญ่ตอนล่าง พบว่ายังมีพื้นที่บางส่วนที่ยังคงพอเป็นต้นแบบของการอนุรักษ์พันธุ์พืชป่าทาม เช่น ตอนท้ายของฝายบ้านโพธิ์ฝาย อำเภอสุวรรณภูมิ หรือ บริเวณกุตพระเจ้า ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย ยังมีพันธุ์พืชป่าทาม และระบบนิเวศน์ป่าทามที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ ที่จะเป็ต้นแบบให้กับชุมชนในเขตลำน้ำเสียวใหญ่ ได้ดู ได้ศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการฟื้นฟู อนุรักษ์พันธุ์พืชป่าทาม หรือเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในลำน้ำเสียวใหญ่ ในเขตของตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย ก็เป็นอีกต้นแบบหนึ่งที่ชุมชนร่วมกันดำเนินการในการปักเขตให้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา

บทที่ 4

ระบบการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำเสียใหญ่โดยองค์กรชุมชน

4.1 การจัดการและการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำเสียใหญ่

ลุ่มน้ำเสียใหญ่ เป็นลุ่มน้ำย่อยหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนในพื้นที่เขตลุ่มน้ำเสียใหญ่มาดั้งแต่อดีตเป็นปัจจัยธรรมชาติที่มีผลโดยตรงต่อวิถีการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพแบบ “หาอยู่หากิน” การอาศัยน้ำในการทำการเกษตร หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ รายรอบลุ่มน้ำเสียใหญ่ เห็ด หน่อไม้ มันแขง ผัก ธรรมชาติ ไม้พิน ลำสัตว์ จัปปลา การดำรงชีวิตของชาวบ้านในอดีต มีวิถีชีวิตแบบพึ่งพิงอิงอาศัยธรรมชาติ โดยตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ในพื้นที่รายรอบลุ่มน้ำเสียใหญ่ สามารถโอบอุ้มชุมชนรายรอบลุ่มน้ำได้เป็นอย่างดีและ ทัวถึงจากการสำรวจ รูปแบบการใช้ประโยชน์จากพื้นที่และลุ่มน้ำเสียใหญ่พบว่า มีการใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ 5 ลักษณะ ดังนี้

1. การทำนาปี

การทำนาปีของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์ นิยมการปลูกข้าวหอมมะลิ ในอดีตชาวบ้านจะทำนาคำ ใช้แรงงานควายไถนาและใช้สมาชิกในครอบครัวช่วยกันปักดำจนแล้วเสร็จ ซึ่งฤดูกาลทำนาในอดีตจะเริ่มต้นในช่วงเดือนเมษายนชาวนาจะเริ่มลงมือหว่านกล้าในพื้นที่ลุ่มที่สามารถนำน้ำจากลุ่มน้ำเสียใหญ่หรือจากบ่อน้ำในที่นาของตนเองมาใช้ในแปลงกล้าข้าวได้ วิธีการนำน้ำเข้านาในช่วงนี้ชาวบ้านจะใช้ “คันโซ่” ซึ่งเป็นเครื่องมือวิดน้ำสานด้วยไม้ไผ่มีด้ามจับผูกติดกับเชือกแล้วโยงกับขาตั้งสามขา หรือ “ฮางฮะ” เพื่อทุ่นแรง เป็นตัวช่วยในการวิดน้ำเข้าแปลงนา และสาเหตุที่ต้องมีการหว่านกล้าก่อนฤดูฝนหรือหว่านกล้าโดยใช้น้ำฝนเนื่องจากพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์เป็นพื้นที่เมื่อถึงฤดูฝนน้ำจะมาเร็วกว่าปกติหากไม่หว่านกล้าไว้ก่อนจะทำให้ไม่มีต้นกล้าปักดำเมื่อน้ำมาอีกทั้งพื้นที่ทำนาส่วนใหญ่อยู่ในเขตที่สามารถนำน้ำจากลุ่มน้ำเสียใหญ่ขึ้นมาใช้ได้จึงสามารถทำนาได้เร็วกว่าปกติ ในระหว่างที่หว่านกล้าชาวนาจะปรับพื้นที่นาทางหญ้า บันคันนาและไถตะที่นาไปด้วยเพื่อร่อนน้ำฝน การปักดำจะทำในช่วงเดือนพฤษภาคม-

กรกฎาคม แล้วรอการเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ส่วนการทำนาในปัจจุบันมีรูปแบบการทำที่เปลี่ยนไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการทำนา รถไถนาขนาดเล็ก รถไถขนาดใหญ่ เครื่องสูบน้ำ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ถูกนำเข้ามาในพื้นที่แทนที่การทำนาแบบเดิม มีการปรับแต่งที่นาให้เป็นแปลงขนาดใหญ่ลดจำนวนคันนาลงเพื่อให้รถไถขนาดใหญ่ไถง่ายขึ้นและปรับพื้นที่ที่เป็นที่โนน-ดอนให้เป็นพื้นที่ราบเพื่อเพิ่มพื้นที่ทำนา รูปแบบการทำนาเปลี่ยนเป็นการทำนาหว่านที่สามารถทำให้เสร็จได้รวดเร็วขึ้นและไม่ใช้แรงงานคนในการปักดำและเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวก็จะใช้รถเกี่ยวข้าวเข้าใช้แทนแรงงานคนทำให้วิถีชีวิตของชาวนาในพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์เปลี่ยนแปลงออกไปและบทบาทในฐานะผู้ทำนาถูกลดความสำคัญลงเปลี่ยนเป็น “ผู้จัดการนา” มาแทนที่

2. การปลูกผัก

การปลูกผักของชาวบ้านจะปลูกในช่วงหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว คือ ช่วงเดือนพฤศจิกายนไปจนถึงเดือนกุมภาพันธ์โดยพื้นที่ที่ปลูกจะเป็นที่นาริมฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่หรือริมบ่อในที่นาแต่ละคนที่สะดวกสามารถวิดน้ำรดผักได้ จากการสำรวจพบว่าพืชผักที่ชาวบ้านนิยมปลูก ได้แก่ แตงกวา ต้นหอม ผักกาด พริก ผักชี มะเขือ การปลูกส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกเพื่อบริโภคในครอบครัวไม่ต้องซื้อจากตลาด แบ่งปันญาติพี่น้อง และหากปลูกมากก็จะขายเป็นบางส่วนเพื่อสร้างรายได้ แต่ในอดีตสนนราคาของพืชผักที่ปลูกได้นั้นไม่ถือว่าแพงนักเนื่องจากจะขายกันในหมู่บ้านและกลุ่มคนที่รู้จักกัน เช่น การเก็บแตงกวาขายจะคิดราคาที่หาบละ 3 บาท เท่านั้น นอกจากการปลูกผักหลังการเก็บเกี่ยวจะเป็นการสร้างอาหารและเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวในระหว่างที่ปลูกผักในช่วงเดือนกุมภาพันธ์หลังจากการไถพรวนดินผักแล้วชาวบ้านก็จะทำการปรับที่นาทางหญ้าที่นาไปพร้อมกันเพื่อเป็นการเตรียมการทำนาในปีต่อไป

3. การเลี้ยงวัว - ควาย

การเลี้ยงวัว-ควายในอดีตชาวบ้านจะเลี้ยงควายเพื่อใช้ประโยชน์ในการไถนาเป็นการเลี้ยงเพื่อใช้แรงงานเป็นหลักส่วนวัวนั้นจะเลี้ยงเพื่อเป็นการออมทรัพย์การมีทรัพย์สินที่ไม่ใช่เงินเป็นของครอบครัวหรือส่วนหนึ่งเป็นการรักษา “มุนมัง” ของปู่ย่า-ตายาย ที่แบ่งปันให้เอาไว้ให้เมื่อครั้งที่ครอบครัวนั้นๆออกเรือนใหม่ การเลี้ยงวัว-ควายในพื้นที่กู่กาสิงห์ ในอดีตจะเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยตามทุ่งให้เล็มหญ้าเองตลอดทั้งวัน หากเป็นฤดูแล้งที่ไม่มีการทำนาหรือการทำเกษตรอย่างอื่นจะปล่อยอิสระ ไม่มีคนเลี้ยงก็ได้แต่หากเป็นช่วงที่มีการทำเกษตรต้องมีคนเลี้ยง การใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงวัวควายจากลำน้ำเสียวใหญ่จะอาศัยเป็นแหล่งน้ำเพื่อให้วัว-ควายดื่มกิน ในหน้าแล้งมีการต้อนฝูงวัว-ควายลงต้อนน้ำในช่วงเที่ยงหรือบ่ายโดยในลำน้ำเสียวใหญ่จะมีทำน้ำที่เจ้าของวัว-ควายนิยมนำวัว-ควายลงไปต้อนน้ำหลายแห่ง ได้แก่ ท่าคอ วัง

แคน ทำนางเกวียน และทำกะเหล่ง ทำน้ำเหล่านี้นี้จะเป็นจุดรวมต็มน้ำของวัวควายทั้งในอดีตและปัจจุบัน สถานการณ์การเลี้ยงวัว-ควายในปัจจุบัน ควายจะไม่ได้เลี้ยงเอาไว้เพื่อไถนาเหมือนในอดีตเนื่องจากใช้เครื่องจักรคือรถไถนาเข้ามาแทนที่ แต่จะเลี้ยงเพื่อเป็นทุนเก็บสำหรับครอบครัวยุคใหม่และเลี้ยงแบบขุนเพื่อขายเท่านั้น

การเลี้ยงวัว-ควายตามริมฝั่งลำน้ำเสียวในช่วงฤดูแล้ง

4. การหาปลา

การหาปลาในลำน้ำเสียวใหญ่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะหาปลาเพื่อเป็นอาหารเป็นหลัก เนื่องจากเป็นลำน้ำเล็กๆมีปริมาณปลาไม่มากหากเปรียบเทียบกับแหล่งน้ำอื่นที่มีการหาปลาเพื่อขาย ยกเว้นในบางช่วง เช่น ฤดูน้ำหลากที่จะมีปลาชุกชุมคนหาปลาจับปลาได้มากจึงจะมีการจับปลาขาย วิธีการจับปลาที่นิยมใช้ในลำน้ำเสียว ได้แก่ การลงเรือทอดแห การวางเบ็ด วางลอบ วางซูด และวางมอญ(ตาข่าย) ปลาที่หาได้ในอดีตได้แก่ ปลาสวาย ปลาเทโพ ปลาขาว ปลาดุก ปลาหมอ ฯลฯ ประกอบกับในระยะหลังที่ลำน้ำเสียวใหญ่มีความเค็มจัดทำให้ปลาและสัตว์น้ำชนิดอื่นๆไม่สามารถมีชีวิตอยู่ในน้ำได้และตายไปเป็นจำนวนมากซึ่งในส่วนของความเค็มของน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่ พ่อทองเหรียญ ชมชื่น ทีมวิจัย และผู้เฒ่าที่มีประสบการณ์เล่า “น้ำจะเค็มมากเค็มน้อยขนาดไหน ก็ให้ไปดูเอาเองก็แล้วกันพ่อเคยเห็นงูตัวหนึ่งที่จะลอยข้ามฝั่งในตอนบ่ายวันหนึ่งที่แดดร้อนจัด เมื่อลงไปน้ำถึงกับต้องรีบตะกายกลับเข้าฝั่งทันทีเพราะมันทั้งร้อนทั้งเค็ม กบเขียดก็เหมือนกันพวกนี้ลงน้ำไม่ได้เลย ตายหมด แล้วมันจะมีอะไรหลงเหลืออยู่ได้” เป็นตัวชี้วัดให้เห็นได้ว่าความเค็มของน้ำส่งผลให้สัตว์น้ำลดจำนวนลงเป็นอย่างมากทำให้ชาวบ้านจับปลาไม่ได้เหมือนที่เคยในอดีต

5. การเก็บหาของป่า

ป่าทามเสียวก่อนมีการขุดลอกเป็นพื้นที่ทามที่มีความอุดมสมบูรณ์ เรียงตัวเป็นสายยาวตามแนวลำน้ำเสียวใหญ่ มีพืชพรรณธรรมชาติหนาแน่นมีพืชอาหาร สมุนไพร ผัก ชาวบ้านสามารถเก็บหาмаากินมาใช้ในชุมชนได้ โดยสิ่งที่อดีตสามารถพบและเสาะหาได้จากทามเสียวจะมีจำพวก เห็ดผึ้งทาม หน่อไม้ มันแขง รวงผึ้ง ผลไม้ป่า (มะแขว กระดัน ห่าอีปู้ ฯลฯ)

หมากแขว กระดัน พืชทามที่มีมากในเขตกุดพระเจ้า

สมุนไพรชนิดต่างๆ และยังเป็นที่ยึดหลักของนก เป็นที่ย้ายพันธุ์ของปลาอีกด้วย แต่เมื่อมีการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่เพื่อขยายลำน้ำมีการใช้เครื่องจักรกลหนักเข้ามาขุดลอกคลองแม้จะทำให้ได้ลำน้ำที่กว้างและลึกขึ้นสามารถกักเก็บน้ำได้ปริมาณมากแต่ในทางตรงข้ามได้ทำลายระบบนิเวศของป่าทามเสียวไปจนเกือบทั้งหมด พืชพรรณที่เคยมีอยู่ถูกรื้อทำลายในระหว่างการขุดลอก อีกทั้งการบุกรุกแผ้วทางเพื่อเพิ่มพื้นที่ทำนาของชาวบ้านบางส่วนได้ทำให้พื้นที่ป่าทามเสียวลดน้อยลง ทรัพยากรธรรมชาติที่เคยมีเคยเก็บหาได้ เห็ดผึ้งทาม หน่อไม้ มันแขง รวงผึ้ง ผลไม้ป่า ปัจจุบันไม่หลงเหลืออีกต่อไปเท่าที่พอมิให้เห็นและพิสูจน์ได้ว่าป่าทามเสียวเคยเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จริงนั้น ในปัจจุบันมีเพียงป่าทามกุดพระเจ้า บริเวณบ้านตองต้อน หมู่ 5 ที่เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์และมีสำนักสงฆ์ตั้งอยู่ เนื้อที่ประมาณ 55 ไร่เศษ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นป่าบุ่ง-ป่าทามชัดเจนแห่งเดียวเท่านั้น เป็นที่อนุรักษ์พันธุ์ปลาและนกธรรมชาติ ส่วนพื้นที่อื่นๆที่เคยเป็นป่าทามได้ถูกทดแทนด้วยที่นาและสวนปาล์มคาลิปัตสซึ่งเป็นไม้ต่างถิ่นที่หาได้ง่ายที่สุดในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ปัจจุบัน

4.2 ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่และระบบนิเวศน์ป่าทามเสียว ของชุมชน

ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลกุกาสิงห์ เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีความพยายามในการจัดการน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อเอาชนะและอยู่ร่วมกับธรรมชาติให้ได้อย่างไม่เดือดร้อน และคนในชุมชนได้รับประโยชน์ร่วมกันอย่างทั่วถึง ผ่านการลองผิดลองถูกกับวิธีการต่างๆมากมายจนเกิดเป็นภูมิปัญญาด้านการจัดการน้ำรูปแบบต่างๆ จากการสอบถามได้ข้อมูลเรื่องการจัดการน้ำด้วยวิธีการต่างดังต่อไปนี้

ฝายดิน ก่อนการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่ในฤดูแล้งน้ำในลำน้ำจะลดลงมากจนเกือบแห้งขอดและแห้งขอดในบางช่วงที่ตื้นเขินทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ต่างได้รับความเดือดร้อนมีปัญหาน้ำไม่พอใช้ในการอุปโภค-บริโภค น้ำเลี้ยงวัว-ควาย และน้ำทำการเกษตร ทำให้กลุ่มผู้นำมีแนวคิดในการสร้างฝายดินกันลำน้ำเพื่อกักเก็บน้ำเอาไว้ใช้ให้พอเพียงในหน้าแล้งและชะลอการไหลของน้ำในฤดูฝน มีการประชุมและลงแขกทำฝายดินของชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ในเขตตำบลกุกาสิงห์ที่มีพื้นที่นาติดต่อกันและเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับลำน้ำ การขุดทำฝายดินจะใช้แรงงานคนเป็นหลัก ช่วยกันขุดดินโดยใช้จอบ เสียม พลั่ว ทำแนวคันดินกันลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งการทำฝายดินลักษณะนี้พบ 3 แห่งในพื้นที่ คือ ฝายดินบ้านต๋องต๋อน ฝายดินบ้านม่วย-หนองเบ็ญ และฝายดินวังปากบุงบ้านม่วย ทั้งสามแห่งจะถูกสร้างกันน้ำเป็นช่วงที่ชาวบ้านในพื้นที่มองเห็นว่าเป็นบริเวณที่เหมาะสมและมีการตกลงกันแล้ว กล่าวคือ เป็นบริเวณที่สามารถกันน้ำให้อยู่ได้และเป็นจุดที่ชุมชนจะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันทั่วถึง

ข้อดีของฝายดิน

ด้านสังคม ฝายดินแบบชาวบ้านจะมีข้อดีคือ เป็นจุดที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับประโยชน์มีการตกลงกันแล้วว่าเป็นจุดที่มีความเหมาะสมก่อนที่จะลงมือสร้างจากนั้นเกิดการลงแขกของชุมชนช่วยกันนั้นมีความผสมผสานสามัคคีกลมเกลียวกันแม้จะเป็นชาวบ้านต่างหมู่บ้านกันแต่ก็ได้มาช่วยกันนั้นฝายจนแล้วเสร็จและขยายผลจากหนึ่งแห่งเป็นสองและสามแห่งตามลำดับโดยใช้วิธีการมีส่วนร่วมแบบเดียวกัน

ด้านการใช้ประโยชน์ ฝายดินเป็นการสร้างฝายที่ไม่มีคูกันทั้งสองฝั่งของลำน้ำจะกันเอาไว้เฉพาะในลำน้ำเท่านั้นทำให้ในฤดูน้ำหลากมีน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่มากขึ้นและล้นฝายน้ำที่มากเกินไปนั้นจะกระจายออกจากลำน้ำได้ทั้งสองฝั่งของลำน้ำออกไปในที่นาได้ทั่วไปแม้จะท่วมแต่จะเป็นระยะเวลาสั้นๆเพียง 1-2 สัปดาห์ ก็จะลดลงเองตามธรรมชาติข้าวในนาจะไม่โดนท่วมและเน่าตายแต่เมื่อมีการขุดลอกและทำคันคลองกันทั้งสองฝั่งลำน้ำเมื่อมีการท่วมน้ำจะไม่

สามารถระบายออกไปได้ทำให้เอ่อท่วมเป็นระยะเวลาประมาณ 1 เดือน ส่งผลให้ข้าวของชาวบ้านถูกน้ำท่วมและเน่าตายไปได้รับผลกระทบเป็นบริเวณกว้าง อีกส่วนหนึ่งคือการสร้างฝายดินจะเป็นระยะไม่ต้องทำลายพันธุ์ไม้ตามตลอดริมสองฝั่งมีต้นไม้ขึ้นได้หยั่งรากลงดินช่วยรักษาหน้าดินและป้องกันการพังทลายของฝั่งลำน้ำเสียวใหญ่ได้

ฮองเหมือง ฮองเหมืองหรือร่องเหมือง คือ คลองส่งน้ำขนาดเล็กที่ชาวนาในพื้นที่ภูกาสิงห์ใช้เป็นทางนำผันน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่หรือลำห้วยเข้าแปลงนาในฤดูทำนาลักษณะของฮองเหมืองจะเป็นคลองส่งโบราณที่ปูยาตายายเคยขุดขึ้นและใช้สืบทอดกันมาจนถึงรุ่นลูกหลานเป็นคลองเล็กมีความกว้างประมาณ 50-60 เซนติเมตร ขุดแยกออกจากลำน้ำเสียวใหญ่หรือลำห้วยเป็นทางเข้านา เมื่อถึงฤดูทำนาชาวนามีที่นาอยู่ติดกับลำน้ำเสียวใหญ่จะขุดลอกฮองเหมืองนำน้ำเข้าของตนเองก่อนเมื่อได้น้ำเท่าที่ต้องการแล้วจึงปิดทางน้ำเอาไว้ ชาวนาแปลงอื่นที่อยู่ไกลออกไปจากลำน้ำเสียวใหญ่เมื่อต้องการน้ำบ้างก็จะมาขอเจ้าของที่นาแปลงแรกให้เปิดทางน้ำให้เมื่อตนได้น้ำเพียงพอแล้วก็จะส่งให้เจ้าของที่นาแปลงต่อไปโดยไม่มีความขัดแย้งหรือมีปัญหาการแย่งน้ำทำนากันเนื่องจากสามารถพูดคุยตกลงกันได้ ฮองเหมืองเป็นภูมิปัญญาการจัดการน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ที่ชุมชนได้รับประโยชน์ร่วมกันมาแต่อดีต แต่ในปัจจุบันถูกลดความสำคัญลงคลองส่งถูกไถปรับโดยรถไถขนาดใหญ่เพื่อให้ได้พื้นที่นาที่แบนราบทำนาสะดวกขึ้นจะเหลืออยู่เป็นช่วงๆเท่านั้น

บ่อน้ำจั้น บ่อน้ำจั้นหรือชาวภูกาสิงห์บางคนเรียกว่า “บ่อหมาตะะ” เป็นบ่อขนาดเล็กและตื้น(บ่อตื้นมีน้ำซึมออกมาเต็มบ่อจนหมาสามารถเลียน้ำจากบ่อได้จึงเรียกบ่อหมาตะะ) ที่ขุดขึ้นริมฝั่งน้ำเสียวเพื่อให้น้ำในชั้นดินซึมออกมาใช้ดื่มกินในหน้าแล้งที่ชาวบ้านไปเลี้ยงวัวควาย หาดปลา หรือเดินทางผ่าน หรือบางบ่อใช้เป็นน้ำดื่มในช่วงทำนา ในอดีตชาวบ้านที่ต้องออกไปในทุ่งจะไม่นำน้ำจากหมู่บ้านติดตัวไปด้วยแต่นำเอาที่รองน้ำ เช่น บั้งทิง น้ำเต้า ครุขี้ชีติดตัวไปเมื่อถึงบ่อน้ำจั้นจึงตักน้ำจากบ่อแล้วเดินทางต่อ นอกจากนี้มีบ่อน้ำจั้นบางบ่อ เช่น บ่อน้ำจั้นวังแคนบ่อน้ำจั้นปากบุงจะขุดไว้ใกล้หมู่บ้านให้ชาวบ้านไปตักน้ำเข้ามากินมาใช้ในครัวเรือนและสามารถเลี้ยงคนได้ทั้งหมู่บ้านและตลอดทั้งปี การขุดบ่อน้ำจั้นจะไม่สามารถทำได้ทุกที่แต่จะมีบางที่เท่านั้นที่ขุดได้เนื่องจากบางที่ไม่มีน้ำซึมหรือหากซึมน้ำจะขุ่นดื่มกินไม่ได้การเลือกสถานที่ขุดบ่อชาวบ้านจะเลือกบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงในน้ำเพราะเมื่อขุดแล้วจะได้น้ำดื่มที่ใสและเย็น แต่ในปัจจุบันหลังจากที่มีการขุดลอกลำน้ำเสียวใหญ่แล้วบ่อน้ำจั้นส่วนใหญ่จะถูกทำลายจนไม่เหลือร่องรอยมีเพียงสองแห่งเท่านั้นที่ยังคงใช้ประโยชน์อยู่ในปัจจุบันคือ บ่อวังแคนและบ่อปากบุง

ฮอง มีลักษณะเป็นร่องน้ำ มีน้ำไหลผ่านมีขนาดไม่ใหญ่นัก เช่นฮองโดน ในเขตบ้านต๋องต๋อน มีความยาวประมาณ 6 กิโลเมตร ในฤดูน้ำหลากน้ำจะไหลไปตามฮอง ไปสู่พื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ชาวบ้านก็ได้ น้ำจากฮองในการทำการเกษตร เช่น การปลูกพืชผัก ซึ่งชาวบ้านก็อาศัยหาปลา เก็บผักพื้นบ้านตามฮองแห่งนี้

หนอง เป็นบริเวณที่ลุ่มมีความลึกมากกว่าฮอง หนองในเขตป่าทามเสียวมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น หนองเบ็ญ หนองอียา หนองจะมีน้ำขังอยู่ตลอดปี เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ นานาชนิด นับเป็นแหล่งหาปลาที่สำคัญของชาวบ้าน และยังใช้น้ำจากหนองในการปลูกผัก ไร่ผักในหน้าแล้ง และนอกจากนั้น หนองในหน้าแล้งจะมีพืชน้ำขึ้นอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งที่เป็นอาหารของคนและวัว – ควาย

กุด คือบริเวณร่องน้ำในป่าทามเสียว มีน้ำท่วมขังและมีน้ำซับตลอดทั้งปี กุดเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำหลากหลายชนิด เช่น ปลา กบ กุ้ง หอย งู เต่า กุดเป็นที่อยู่อาศัยของนกหลายชนิดที่กินปลา กุ้ง หอย เป็นอาหาร ในกุดมีพืชน้ำหลายชนิดที่กินได้ และใช้ทำเครื่องมือไม้สอยต่าง ๆ เช่น บัว จอก แหน กระจับ และนอกจากนั้นชาวบ้านยังใช้น้ำจากกุดไปใช้ในการเกษตร ปลูกพืช ผัก ได้ด้วย เช่น บริเวณกุดพระเจ้าในเขตตำบลกู่กาสิงห์

เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการน้ำในอดีต

เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการน้ำของชุมชนในอดีตเป็นเครื่องมือที่คิดค้นและทำขึ้นใช้เอง จากวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ เชือก ชัน หวาย เป็นต้น นำมาประกอบกันและใช้ในการจัดการน้ำเครื่องมือที่ชุมชนนิยมใช้จะเป็นเครื่องมือที่ใช้งานง่ายไม่ซับซ้อนและสามารถประดิษฐ์ใช้ได้เองจากการสำรวจพบว่าเครื่องมือที่ชุมชนกู่กาสิงห์ใช้ในการจัดการน้ำมีดังต่อไปนี้

คันโซ่ เป็นเครื่องมือวิดน้ำสานด้วยไม้ไผ่มีด้ามจับผูกติดกับเชือกแล้วโยงกับขาตั้งสามขา หรือ “ฮางฮะ” เพื่อทุ่นแรง การใช้ประโยชน์จากคันโซ่จะใช้วิดน้ำเข้า-ออก แปลงนา หรือวิดน้ำผ่านระหว่างแปลงนาเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้กับที่ที่น้ำไม่ลึกมากและใช้งานคนเดียว นอกจากนี้ยังสามารถวิดบ่อตื้นๆเพื่อจับปลาได้อีกด้วย

ปั๊บบโยก คือการนำเอาปั๊บบังมาเปิดปากออกแล้วใช้เชือกผูกโยงออกสองด้านยาวประมาณ 2-3 เมตร ที่ปลายเชือกใช้ไม้ทำด้ามจับการใช้งานต้องใช้คนสองคนช่วยกันจุดการใช้ปั๊บบโยกจะใช้กับการวิดน้ำจากบ่อที่ลึกคนใช้ต้องโยนปั๊บบังลงบ่อแล้วเหวี่ยงนำน้ำขึ้นที่นา หรือใช้ในการวิดบ่อจับปลาปัจจุบันเครื่องมือทั้งสองอย่างยังมีผู้ใช้อยู่บ้างแต่ส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นเครื่องสูบน้ำที่สูบน้ำด้วยเครื่องยนต์หรือสายยางที่มีความสะดวกมากกว่า

4.3 ภูมิปัญญาการประกอบอาชีพตามภูมินิเวศ

อาชีพหลักของชุมชนเขตลุ่มน้ำเสียวใหญ่ คือ การทำนา โดยเฉพาะชุมชนในเขตลุ่มน้ำเสียวเขตตำบลกู่กาสิงห์ ถือเป็นเขตอู่ข้าวอู่น้ำของอำเภอเกษตรวิสัย ในอดีตการทำนาก็อาศัยน้ำจากลำน้ำเสียวใหญ่ ซึ่งมีระบบการจัดการโดยใช้ภูมิปัญญา ในรูปแบบเหมือง ฝ่ายทั้งนี้ในการทำนาก็มีวัตถุประสงค์เพื่อหาข้าวซึ่งเป็นอาหารหลัก ไว้ให้ทุกคนในครอบครัวได้กินตลอดทั้งปี ฉะนั้นเมื่อปลูกเหือน (บ้าน) แล้วต้องปลูกย้งข้าวเพื่อเก็บข้าวไว้กิน ส่วนการทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ก็เป็นอาชีพเสริม การทำนาแบบเดิมเป็นแบบเลี้ยงตนเอง คือทำเพียงพอกินพอใช้ในครอบครัวของตน เมื่อเหลือกินเหลือใช้ก็แบ่งปันญาติพี่น้อง หรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น ๆ ที่ครอบครัวของตนยังขาดแคลน

ข้าว จึงถือว่า เป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตที่สำคัญที่สุด จนมีคำขวัญอีสานกล่าวเตือนใจไว้ว่า **“ทุกข์บ่มีเสื่อผ้า ผาเหือนดีพอเลี้ยงอยู่ ทุกข์บ่มีเข้าอยู่เล่า หอนล้อยู่บ่เป็น”**

ดังนั้น การทำนาจึงถือเป็นอาชีพหลักของคนในแถบนี้ หรือถือเป็นวิถีชีวิตที่สำคัญ จึงทำให้มีประเพณีสำคัญเกี่ยวกับการทำนา พอสังเขป ดังต่อไปนี้

ประเพณีเกี่ยวกับการทำนาขั้นตอนของการทำนาที่ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่โบราณ

1. การหาบฝุ่น (ปุ๋ย)ใส่นา วันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 ของทุก ๆ ปีชาวนาหาบฝุ่นหรือขี้ฝุ่น (ปุ๋ย) คือ ขี้วัว ขี้ควาย ที่อยู่ในคอกไปเทใส่นาสาเหตุที่หาบฝุ่นไปใส่นาในวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 เพราะมีความเชื่อกันมาแต่โบราณว่า **“ในวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 นี้เป็นวันฟ้าไข (เปิด) ประตูฝน เพื่อให้ฝนตกลงมาสู่มนุษยโลก ดังนั้น ในวันนี้ ชาวนาจะพากันคอยฟังเสียงฟ้าร้องตลอดทั้งวัน ”** ซึ่งถ้าได้ยินเสียงฟ้าร้องในทิศใดก็จะมีคำทำนายเกี่ยวกับฟ้าฝนในปีนั้นว่าจะดีหรือไม่อย่างไร โดยได้บันทึกเกี่ยวกับการร้องของฟ้าในวันนี้ ไว้เป็นหลักฐาน ชื่อเรื่องว่า “ฟ้าไขปากตูฝน” ถ้าได้ยินเสียงฟ้าร้องครั้งแรกในทิศใด ก็มีคำทำนายไว้ ดังนี้

1) ถ้าฟ้าร้องทางทิศบูรพา (ทิศตะวันออก) ซึ่งครุฑเป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าดินเปิดประตูน้ำ ทายว่า ฝนจะตกดี ข้าวกล้าในนาจะงามดี ผู้คนจะได้ทำบุญทำทานอย่างทั่วถึง

2) ถ้าฟ้าร้องทางทิศอาคเนย์ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) ซึ่งมีแมวเป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าเปิดประตูลม ทายว่าฝนจะตกน้อยน้ำในนาจะแห้งแล้ง ผู้คนจะอดอยากและเกิดโรคท้องร่วงระบาด

3) ถ้าฟ้าร้องทางทิศทักษิณ (ทิศใต้) ซึ่งมีราชสีห์เป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าเปิดประตูทอง ทายว่าฝนดีน้ำจะมาก ข้าวกล้าในนาจะเสียสองส่วน ได้มาสามส่วน นาลุ่มจะเสียหาย ส่วนนาดอนจะได้ผลดี มีปลา มีปู อย่างอุดมสมบูรณ์

4) ถ้าฟาร์้องทางทิศหิรดี (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) ซึ่งมีเสือเป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าเปิดประตูตะกั่ว ทายว่า ฝนจะดี น้ำงาม ผลไม้อุดมสมบูรณ์ ข้าวกล้าได้ผลบริบูรณ์ดี ปลูกามีมาก

5) ถ้าฟาร์้องทางทิศปัจจิม (ทิศตะวันตก) ซึ่งนาคนเป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าเปิดประตูเหล็ก ทายว่า ฝนจะแล้ง น้ำน้อย ข้าวกล้าในนาตายแล้งเสียหายหมด

6) ถ้าฟาร์้องทางทิศพายัพ (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) ซึ่งมีหนูเป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าเปิดประตูหิน ทายว่าฝนจะตกปานกลาง ข้าวกล้าจะได้ผลกึ่งหนึ่งและเสียกึ่งหนึ่ง ปลูกามีน้อย ผู้คนจะเก็บไขได้ป่วย

7) ถ้าฟาร์้องทางทิศอุดร (ทิศเหนือ) ซึ่งมีช้างเป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าเปิดประตูเงิน ทายว่า ฝนจะตกดีตลอดทั้งปี ข้าวกล้างอกงามดี ผู้คนจะมีความสุข

8) ถ้าฟาร์้องทางทิศอีสาน (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) ซึ่งมีวัวเป็นสัตว์ประจำทิศ ถือว่าฟ้าเปิดประตูดิน ทายว่าฝนจะดีตั้งแต่ต้นปีจนถึงปลายปี ข้าวกล้าจะงอกงามสมบูรณ์ดี คนทั้งปวงจะมีความสุขกันทั่วหน้า

นอกจากนี้ ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 นี้ ชาวนาถือโอกาสเปิดประตูเล่าข้าว (ประตูยุ่งข้าว) ของตนซึ่งปิดตายตั้งแต่วันที่เอาข้าวขึ้นเล้า ซึ่งก่อนจะเปิดประตูเล่าก็มี “พิธีสู่ขวัญข้าว” และพิธีตัมปากเล่า พร้อมนำข้าวเปลือกที่อยู่ในเล้าไปถวายวัด ก่อนจะตักข้าวในเล้าลงมาตำกินในครัวเรือน จะเห็นได้ว่าวันออกใหม่ 3 ค่ำเดือน 3 ชาวนาจะมีประเพณีเกี่ยวกับการทำนาอยู่ 3 อย่าง คือ

- 1) หาบฝุ่นไปใส่ना
- 2) สู่ขวัญข้าว และตัมปากเล่า (เล่าข้าว)
- 3) เปิดประตูเล่าข้าว (เล่าข้าว)

การหาบฝุ่นใส่ना ต่างคนต่างทำในเช้าวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 โดยเจ้าของนาจะจัด “ขัน 5” (ดอกไม้ 5 คู่ เทียนเล็ก 5 คู่) ใส่ลงไปในตะกร้า ฝุ่น 2 ใบ ใช้ไม้คานหาบจากบ้านไปจนถึงที่นาของตน พอถึงที่นาก็จะวางหาบขี้ฝุ่นลง นำขัน 5 ไปวางไว้ที่ “แจ” (มุม) ตาก้า พร้อมกับบอกกล่าวผีตาแฮกและเทวดาที่รักษาผืนนาว่า “ มื้อนี้แม่นมือดี มือสุขขี อุตตะมะโชค ผู้ข้าจ้งได้หาบฝุ่นมาใส่ना ขอให้เข้าก้าในนาปีสิมา อย่าอึดอย่าอยาก มื้อนี้แม่นมือกบมีปาก นาคบมีฮูชี หมากขามบ้อมกะต้าวหวาน แท้แหล่ว อะอะมูมะมุนมา” กล่าวจบก็เทขี้ฝุ่นจากตะกร้าลงไปกองไว้ในตาก้า ตะกร้าละกองรวมสองกองคู่กันเป็นจบพิธีการหาบฝุ่นใส่ना

การสู่ขวัญข้าว ต่างคนต่างทำ และจะทำกันในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 และการตัมปากเล่า หลังจากเอาข้าวขึ้นเล้า แล้วชาวนาจะปิดประตูเล่าสนิท จะไม่ตักข้าวในเล้ามากิน หรือมาขายเป็นอันขาด ส่วนข้าวเปลือกที่จะนำมาตำหรือสีกินในระหว่างที่ปิดประตูเล่าข้าวนั้น ชาวนาจะแบ่งไว้หรือกันไว้นอกเล้าข้าวอีกต่างหาก ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่า เมื่อนำข้าวขึ้นเล้า

แล้วต้องปิดประตูเล่า รอนกว่าถึงวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จึงจะเปิดประตูเล่าข้าวได้ ถ้าเปิดก่อนจะไม่เป็นมงคลแก่เล่าข้าว และเชื่อว่าข้าวในเล่านั้นจะบงก จะพองไปอย่างรวดเร็ว

พิธีกรรมเกี่ยวกับการเปิดเล่าข้าว เรียกว่า “ตัมปากเล่า” (ตัม-คัมครอง) ,ปากเล่า-ประตูเล่า) การตัมปากเล่าเป็นกิจประเพณีส่วนบุคคล ซึ่งแต่ละครัวเรือนต่างคนต่างทำที่เล่าข้าวของตนเพื่อปลอบขวัญข้าว หรือปลอบขวัญเจ้าแม่โพสพ

พิธีตัมปากเล่า มีดังนี้ ผู้เป็นแม่เรือนจะจัดขัน 5 (ดอกไม้ 5 คู่ เทียนเล็ก 5 คู่) ใส่จานไปที่ประตูเล่าในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 แล้วบอกกับเล่าข้าวว่า วันนี้เป็นวันดี จะมีการเปิดเล่าข้าว ขอให้กินอย่าบงก จกออย่าลง” พุดจบก็ไข (เปิด) ประตูเล่าก็เป็นอันเสร็จพิธี

2. การไถนา ในสมัยก่อนชาวนาจะใช้ควายไถนา ในปัจจุบันการใช้ควายไถนาจะมีอยู่เป็นส่วนน้อย การไถนาจะมีการไถอยู่ 2 ครั้ง ดังนี้

ไถครั้งแรกเรียกว่า “ไถสุด” (ไถตะ) เป็นการไถตลุยทางยาวตามแนวคันนา การไถนาครั้งแรกนี้จะไถในเดือน 6 ซึ่งเป็นเดือนที่มีฝนตกน้ำขังเกือบทั่วท้องนา

ไถครั้งที่สองเรียกว่าการ “ไถโค่น” (ไถแปร) เป็นการไถพาดแนวไถสุด (ไถตะ) เป็นการไถเพื่อจะดำนา

3. การคราดนา คือการใช้ควายลากคราดลงไปในพื้นที่ทำการไถโค่นเสร็จแล้ว เพื่อจะทำให้ดินที่ไถแล้วร่วนซุย และพื้นของคราดก็จะกวาดเอาต้นหญ้ารวมทั้งวัชพืช ต่าง ๆ ออกจากผืนนา หรือกดย่ำหญ้าต่าง ๆ ให้จมลงไปใตโคลน เน่าเปื่อยเป็นปุ๋ยแก่ต้นข้าว

4. การหมาข้าวปลูก ข้าวปลูกคือเมล็ดข้าวที่คัดไว้ทำพันธุ์ เพื่อให้เมล็ดพันธุ์ข้าว งอก จะต้องนำเมล็ดพันธุ์ไปแช่น้ำ เรียกว่า “หมาข้าวปลูก” โดยจะแช่น้ำไว้ 2 คืน จึงเอาข้าวปลูกขึ้นจากน้ำมาмок (หมัก) ไว้อีก 1 – 2 คืน จะเห็นเมล็ดข้าวปลูกแตกหน่อและมีรากงอกขาวเต็มไปหมด จึงนำข้าวปลูกไปหว่านในตากกล้า

5. การตกกล้า (หว่านกล้า) เทข้าวปลูกที่มอกจนเกิดรากหมดแล้วลงในกระดัง แล้วใช้มือขังให้เมล็ดข้าวปลูกกระจายออกจากกัน หรือใช้น้ำสะอาดรดราดลงไป จากนั้นก็นำข้าวปลูกใส่ตะกร้า นำไปหว่านที่ตากกล้า ซึ่งเป็นแปลงนาที่เตรียมไว้สำหรับตกกล้า หรือแปลงเพาะกล้านั่นเอง

6. การหลกกกล้า (ถอนกล้า) เมื่อตกกล้าเสร็จแล้วชาวนาต้องเอาใจใส่ดูแลตากกล้า คอยไล่นก หนูไม่ให้มากินเมล็ดข้าว ที่เพิ่งหว่านลงไปในตากกล้า เมื่อเมล็ดข้าวงอกเกินหนึ่งข้อมือแล้วก็จะปล่อยน้ำเข้าในตากกล้า ให้มีระดับน้ำเกือบท่วมยอดกล้า และต้องเพิ่มระดับน้ำในตากกล้าให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ ตามความยาวของต้นกล้า ซึ่งในขณะที่ต้นกล้ากำลังเจริญงอกงามไปเรื่อย ๆ นี้ ชาวนาก็จะไถสุดแปลงนาที่จะใช้ดำให้แล้วเสร็จทั่วทั้งผืนนา

วิธีการหลกกกล้า ใช้มือทั้งสองข้างกำที่ยอดกล้า โดยรวบมือเข้าหากันให้ยอดกล้าเต็มทั้งสองมือ แล้วดึงเข้าหาตัวโดยเร็ว จากนั้นก็จะใช้เท้าเตะดินที่ติดมากับรากกล้าออก แล้ว

นำมาเขย้าน้ำ เพื่อล้างดินที่ติดมาอีกครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วจึงนำกล้ามาวางไว้และใช้ดอกกล้ามัด กล้าแต่ละกองเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อสะดวกในการหาบกล้าไปตำ

7. การแยกนา

ชาวนาเชื่อว่านาทุกผืน หรือทุกแปลงจะมี “ผีตาแฮก” อยู่ประจำคอยดูแลให้ข้าว กล้าในนาออกงามและให้ผลผลิตมาก และคอยป้องกันศัตรูข้าวในนาด้วย เช่น คอยไล่วัว ไหล่ควาย ไหล่คน ไหล่หนู ตลอดจนไล่เพลี้ยและแมลงต่าง ๆ ไม่ให้มาทำลายต้นข้าว ฉะนั้น ชาวนาจึงปลูกตูปให้ผีตาแฮกอยู่อาศัย เรียกว่า “ตูปตาแฮก”

ฉะนั้น ก่อนจะลงมือทำนาในแต่ละปี ต้องเลี้ยงผีตาแฮกก่อน เรียกสั้น ๆ ว่า “เลี้ยงตาแฮก” ซึ่งจะทำกันในเดือน 6 และเลี้ยงใน “วันพุธ” สิ่งของที่ใช้เลี้ยงตาแฮก มีไก่ต้ม 1 ตัว พาหวาน 4 พา หมา 4 คำ ยา(ตุต) 4 กอก

ใกล้ ๆ กับตูปตาแฮก จะมี “นาตาแฮก” ซึ่งเป็นผืนนาเล็ก ๆ คือมีขนาดกว้างยาว ประมาณด้านละ 4 ศอก ยกคันนาสูงกว่าระดับคันนาอื่น ๆ นาตาแฮกผืนนี้เอาไว้สำหรับทำ “พิธีแยกนา” ก่อนที่จะลงมือทำนา

พิธีแยกนา เมื่อได้เลี้ยงผีตาแฮกแล้ว พิธีแยกนาให้ทำในวันพฤหัสบดี หรือวันจันทร์ จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ เจ้าของนาจะเตรียมควายและไถลงไถนาที่ตาแฮก โดยไถเป็นวงกลม ๆ ตามคันนา

ขณะที่ไถนาตาแฮกให้สังเกต “ก้อนขี้ไถ” ไปด้วยว่าปีนี้ฝนฟ้าจะเป็นอย่างไร โดยมีคำทำนายไว้ ดังนี้ ถ้าก้อนขี้ไถหงาย ตกสมบัติพระอินทร์ดีนักแล ถ้าก้อนขี้ไถคว่ำ ตกสมบัติหม้อแตกไม่ดี ถ้าก้อนขี้ไถหงายครึ่งคว่ำครึ่ง การทำนาไม่ได้ผล

เมื่อไถเสร็จก็คราดและดำกล้า จำนวน 16 ต้น มาปักดำในนาตาแฮก โดยปัก 8 กอ ๆ ละ 2 ต้น ในขณะที่ปักดำข้าวแต่ละกอให้พูดดังนี้

ปักก้านี้	พุทธรักษา
ปักก้านี้	ธรรมรักษา
ปักก้านี้	สังฆะรักษา
ปักก้านี้	เพิ่นเสียญได้
ปักก้านี้	เพิ่นไฮ้ภูมิ
ปักก้านี้	ให้ได้หมิ่นมาเยีย
ปักก้านี้	ให้ได้หมิ่นเยียพันเล่า
ปักก้านี้	ขวัญเข้าให้มาโฮม

8. การดำนา เมื่อได้ไถยุตนาไว้หมดทั้งแปลง และมีกล้าพร้อมที่จะปักดำได้แล้ว ชาวนาก็จะไถโค่นแล้วคราดนาเป็นการเตรียมดินพร้อมที่จะดำนาได้เลย การดำนาไม่มีพิธีกรรมใด ๆ แต่ก็นิยมปักดำในวันพฤหัสบดี เพราะเชื่อว่าจะทำให้เมล็ดข้าวมีรวงมาก

9. การเกี่ยวข้าว เมื่อดำนาเสร็จแล้วก็ปล่อยให้ต้นข้าวเจริญงอกงามไปตามธรรมชาติ โดยเจ้าของนาต้องคอยปิดคันแทนนาเป็นแปลง ๆ ไป เพื่อกั้นน้ำในนาแต่ละแปลงให้ขังต้นข้าว และคอยระมัดระวังอย่าให้น้ำท่วมต้นข้าว จะทำให้ต้นข้าวในนาค่อย ๆ เจริญงอกงามตามลำดับต่อไปนี้

ข้าวเขียว เป็นระยะที่ต้นข้าวมีใบเขียวงอกงามเต็มที่หลังจากปักดำไปแล้ว 20-30 วัน
ข้าวมาน (ข้าวตั้งท้อง) เป็นระยะที่ต้นข้าวเริ่มตั้งท้อง หลังจากที่มีใบเขียวเจริญงอกงามเต็มที่

ข้าวออก (ข้าวถอดรวง) เป็นระยะที่ข้าวมานเริ่มถอดยอดรวงออกมาใหม่ ๆ มองเห็นเมล็ดข้าวที่เริ่มโผล่จากใบเป็นสีขาวประปราย

ข้าวสุ่ม เป็นระยะที่ข้าวถอดรวงเต็มทั้งผืนนา

ข้าวมวย เป็นระยะที่ข้าวทั้งผืนนามีเมล็ดเต็มและรวงข้าวเริ่มโค้งลงสู่ผืนดิน เมล็ดข้าวตอนนี้สามารถนำไปทำ “ข้าวเม่า” ได้ ชาวนาเรียกข้าวในระยะนี้ว่า **“ข้าวพอเม่า”**

ข้าวหางไซ เป็นระยะเวลาที่เมล็ดข้าวทุกเมล็ดในแต่ละรวงมีสีเหลืองอ่อน และใบข้าวในท้องนา เปลี่ยนเป็นสีเหลืองทั่วท้องนา

ข้าวแก่ เป็นระยะที่เมล็ดข้าวทุกรวงเปลี่ยนเป็นสีเหลือง ใบข้าวเริ่มแห้ง เป็นเวลาที่เริ่มเก็บเกี่ยวข้าวได้

ข้าวขอบ เป็นระยะที่ข้าวในนาที่ยังไม่ได้เก็บเกี่ยวเริ่มแห้ง ทำให้คอรวงข้าวหัก และมีเมล็ดข้าวบางส่วนหลุดจากรวง

10. การกู่ข้าว ในขณะที่ชาวนาเกี่ยวข้าว แล้วนำข้าวที่เกี่ยวได้แต่ละกำมือไปวางแผ่แต่ละกำให้เป็น **“ฟ่อน”** ซึ่งแต่ละฟ่อนจะมี 6 – 8 กำ ปล่อยให้ข้าวที่อยู่ในฟ่อนตากแดดไว้ 3-5 วันจึงใช้ดอกข้าวมัดฟ่อนข้าวที่รวมกันเป็น **“โค่น”** ซึ่งการมัดข้าวแต่ละฟ่อนให้เป็นโค่นนี้เรียกว่า **“การกู่ข้าว”**

11. การทำลาน เมื่อเกี่ยวข้าวได้ประมาณครึ่งหนึ่งของผืนนา เจ้าของนาจะเตรียมที่สำหรับตีข้าว (นวดข้าว) ซึ่งเรียกว่า **“ลานข้าว”** ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนแรก คือ เสี่ยลาน (ตายหญ้าลาน) ขนาดของลานนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนโค่นข้าว ที่จะนำมากองรวมกันเป็นลอมข้าว

ขั้นตอนที่สอง คือ การทาลาน ทำโดยหาบขี้ควายสดหรือขี้วัวสดไปกองไว้ในลานดินที่ตายหญ้าไว้เรียบร้อยแล้ว จากนั้นนำน้ำมาผสมลงในกองขี้ควาย ใช้เท้าเหยียบย่ำกองขี้ควายนั้นจนเหลว แล้วจึงใช้ไม้กวาดชั้นมอนกวาดให้ขี้ควายทาไปบนผิวลานดิน ปล่อยให้แห้ง 3 – 5 วัน ก็สามารถหาบฟ่อนข้าวในท้องนามากองรวมกันเป็น **“ลอมข้าว”** ได้

12. การหาบข้าวขึ้นลาน เมื่อพื้นลานแห้งแล้ว เจ้าของนาจะหาบโค่นข้าวมารวมกองไว้ในลาน เพื่อจะตั้งลอมข้าวต่อไป อุปกรณ์ในการหาบข้าวมี **“ม้าหาบข้าว”** เป็นชาตัง

และ “ไม้คันทลาว” ที่ทำจากลำไม้ไผ่ยาวประมาณ 3 เมตร เสียมปลายทั้งสองข้างให้เรียวแหลม เพื่อเสียบโคนข้าวได้ง่าย การหาบข้าวขึ้นลานให้หาบขึ้นลานในวันพุธ เรียกว่า **“พุธขึ้นลาน”**

13. ตั้งลอมข้าว เมื่อได้หาบโคนข้าวมากองไว้ในลานแล้ว เจ้าของนาจะนำโคนข้าวมาตั้งเป็นลอมข้าวการตั้งลอมข้าว นั้น จะนำโคนข้าวมากองทับซ้อนกัน ให้ฐานของลอมกว้าง แล้วค่อย ๆ สอบเข้าหากันที่สันลอม มองดูไกล ๆ คล้ายหลังคาบ้าน เหตุที่กองลอมข้าวให้มีลักษณะลาดเทเช่นนี้ ก็เพื่อกันน้ำฝน ขนาดของลอมข้าวจะบ่งบอกถึงผลผลิตข้าวในนาผืนนั้น ๆ ถ้านาผืนใดมีผลผลิตลอมข้าวทั้งยาวทั้งใหญ่ทุกปี แสดงว่านาผืนนั้นเป็น “นาดี”

14. ปลงลอมข้าว เมื่อตั้งลอมข้าวเสร็จแล้ว ก่อนจะถึงวันดีข้าว (นวดข้าว) เจ้าของนาจะต้องทำพิธี **“ปลงลอมข้าว”** พิธีนี้จะทำในตอนเช้าของวันอังคาร สิ่งของที่ใช้ปลงลอมข้าว มีดังนี้

1) เทียน	1	คู่
2) ดอกไม้	1	คู่
3) หัวเผือกต้ม	1	คู่
4) หัวมันต้ม	1	คู่
5) ไข่ไก่ต้ม	1	ฟอง
6) หมาก	2	คำ
7) ยาจุด	2	กอก (2 มวน)
8) ข้าวเหนียวหนึ่ง	1	ปั้น

พิธีปลงลอมข้าว ให้นำของปลงลอมข้าวทั้งหมดใส่ตะกร้า 1 ใบ ส่วนอีกข้างหนึ่งใช้พัดข้าว กับ ขันน้ำข้าว หรือไม้ฟาดข้าว แล้วใช้ไม้คานหาบทั้งสองสามสิ่งนี้ โดยให้ตะกร้าของปลงลอมข้าวอยู่ปลายไม้คานด้านหนึ่ง แล้วเจ้าของนาจะหาบของทั้งหมดเดินวนไปรอบผืนนาของตนวนมาหาตupaแตก ขณะที่เดินไปนั้น ปากก็ร้องเรียกขวัญข้าว ให้มากินข้าว กินน้ำที่อยู่ในตะกร้า และครั้นมาถึงตupaแตก กับนาตาแตก ก็จะร้องเชิญชวนให้ผีตาแตก ไปกินข้าวกินปลาที่ลานนวดข้าวด้วย

เมื่อเดินมาถึงลอมข้าว ก็นำของทั้งหมดในตะกร้าออกมาวางเรียงไว้หน้าลอมข้าว จุดเทียน 1 คู่ รินน้ำออกจากขวดน้ำ ตั้งรวมไว้กับของปลงลอมข้าว จากนั้นเจ้าของนาจะเชิญขวัญเจ้าแม่โพสพหรือขวัญข้าวมารับของไหว้ เสร็จแล้วจะนำฟ่อนข้าวหนึ่งโค่น จากนั้นนาตาแตกมาฟาดกับพื้นลานเอาเมล็ดข้าวออกและใช้ดอกมัดส่วนปลายของฟ่อนข้าวโคนนั้น เพื่อไม่ให้ของปลงข้าวหล่น จากนั้นจึงนำไม้คันทลาว เสียบฟ่อนข้าวตรงที่มีดอกมัดข้าว นำสิ่งของทั้งหมดไปเสียบไว้ตรงลอมข้าว ส่วนพัดข้าวกับไม้ตีข้าวก็นำไปวางตั้งไว้ที่ลอมข้าว ใกล้ที่ไฟ

เสียบไม้คั้นหลาว และจากนั้นก็ให้นำเมล็ดข้าวที่ฟาดออกจากฟ่อนข้าวซึ่งนำมาจากตาแฮกใส่ลงในตะกร้า เพื่อนำไปเป็นข้าวขวัญ ที่จะนำไปประกอบพิธี **“เอาข้าวขึ้นเล่า”** ต่อไป

15. การตีข้าว หรือฟาดข้าว (การนวดข้าว) เมื่อได้ทำพิธีปลงลาน หรือปลงลอมข้าวแล้ว ชาวบ้านจะสังเกตของปลงลอมข้าวที่เสียบคั้นหลาว ไว้กลางลอมข้าว เมื่อปลงลานแล้วก็เริ่มตีข้าวได้เลย และจะใช้เวลาตีก็วันก็คืนก็ได้ จนกว่าจะตีแล้วเสร็จ

ขั้นตอนการตีข้าวมี 2 ขั้นตอน ดังนี้

1) ตีครั้งแรก เรียก “ตีข้าว” โดยใช้ไม้ตีข้าวคืบเอาท่อนหัวของฟ่อนข้าว แล้วยกฟ่อนข้าวขึ้นฟาดลงบนพื้นลาน เมล็ดข้าวที่อยู่ส่วนหางของฟ่อนข้าวจะหล่นลงสู่พื้นลาน ฟาดซ้ำลงไป 4 – 5 ครั้ง เมล็ดข้าวที่ปลายฟ่อนข้าวก็จะหล่นออกหมด คนตีข้าวก็จะสลัดฟ่อนข้าวให้ลอยไปจากไม้ตีข้าว ไปกองรวมกันอยู่อีกด้านหนึ่งของลาน การตีข้าวหรือฟาดข้าวครั้งแรกนี้เป็นงานของผู้ชาย

2) ตีครั้งที่ สอง เรียก **“ตีข้าวสะนุ”** หรือ **“ฟาดข้าวสะนุ”** เป็นงานของผู้หญิง โดยนำฟ่อนข้าวที่ตีครั้งแรกมาตัดตอกมัดข้าวออกแล้วใช้มือรวบปลายฟางของแต่ละฟ่อนสลัดให้ฟางที่อยู่ส่วนหัวของฟ่อนข้าวกองรวมกัน โดยคาดว่าจะมีเมล็ดข้าวที่อยู่ท่อนหัวของแต่ละฟ่อนหลงเหลืออยู่ ส่วนฟางที่เหลือจากการสลัดแล้วต้องนำมากองเรียงกันอย่างเป็นระเบียบเพื่อจะมัดรวมกันเก็บไว้ให้วัวควายกินในหน้าแล้งต่อไป

เมื่อได้รวมฟางส่วนหัวของแต่ละฟ่อนข้าวเป็นกองโตสูงจนท่วมศีรษะแล้ว พวกผู้หญิงจะใช้ **“ไม้ตีข้าวสะนุ”** ซึ่งทำจากไม้ไผ่ยาวประมาณ 2 – 3 เมตร ลำขนาดพอเหมาะฟาดลงไปที่กองฟางหลาย ๆ ครั้ง เพื่อให้เมล็ดข้าวที่ติดอยู่กับฟางหลุดหล่นออกให้หมด จากนั้นจึงใช้ไม้ตีข้าวสะนุสางฟางออกให้เหลือเฉพาะเมล็ดข้าว แล้วก็กวาดไปรวมกับ **“กุ่มข้าว”** ที่ได้จากการฟาดจากลอมข้าว เป็น **“กุ่มข้าวใหญ่”** ต่อไป

16. เอาข้าวขึ้นเล่า หลังจากตีข้าว เสร็จแล้ว ฟาดข้าวสะนุเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าของนาบางคนจะทำ **“บุญคุณลาน”** ก่อนเสร็จแล้วจึงขนข้าวจากลานไปเก็บไว้ที่เล่าข้าว ถ้าข้าวไม่มากจะใช้คนช่วยกันหาบ แต่ถ้าข้าวมากต้องใช้เกวียนหลาย ๆ เล่มช่วยกันลากขนข้าวจากลานไปเก็บไว้ที่เล่าข้าว เรียกว่า **“เอาข้าวขึ้นเล่า”**

เมื่อเอาข้าวขึ้นเล่าเสร็จ ก็จะนำใบคูณ ใบยอ ใบเกล็ดลิ้น อย่างละหนึ่งคู่เสียบไว้ที่มุมฝาเล่าข้าวทั้ง 4 ด้าน และจัดชั้นห้าตั้งไว้ที่ชานเล่าก่อนจะถึงประตูเล่า

สาเหตุของการนำใบคูณ ใบยอ มาเสียบไว้ที่มุมฝาทั้ง 4 ด้านก็เพื่อให้ทำนาในปีต่อไป **“คูณขึ้น”** เหมือนมีคนมายกมาโยให้ใหญ่ให้สูง ส่วนการเสียบใบเกล็ดลิ้น ก็เพื่อให้รวงข้าวมีเมล็ดงอกงามขึ้น ซ้อนกันเหมือนเกล็ดลิ้น

วันที่นิยมเอาข้าวขึ้นเล้าคือวันอังคาร เมื่อขนข้าวขึ้นเล้าหมดแล้วเจ้าของจะปิดประตูเล้าพร้อมนำใบคูณ ใบยอ ใบเกล็ดลิ้น มาเสียบไว้ที่ประตูเล้าอีก การปิดประตูเล้าครั้งนี้ถือเป็นการปิดตาย จะไขประตูอีกก็เมื่อวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 เพื่อทำพิธีสู่ขวัญข้าว ตามประเพณีต่อไป

ประเภทของนา

1. การแบ่งนาออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามวิธีการทำนา ได้ 6 ประเภท คือ
 - 1) นาดำ เป็นนาที่เจ้าของนาใช้วิธีดำนาตลอดทั้งปีนา เป็นวิธีทำนาที่ดีให้ผลผลิตสูง ในนาไม่ค่อยมีต้นหญ้า หรือวัชพืช ขึ้นปะปนกับต้นข้าวในนา
 - 2) นาหว่าน เป็นนาที่เจ้าของนาใช้วิธีหว่านข้าวแทนการปักดำ ให้ผลผลิตน้อยแต่ประหยัดแรงงานและค่าใช้จ่าย
 - 3) นาแขง เป็นนาที่ทำนอกฤดูทำนาปรกติ เพราะอยู่ใกล้คลองส่งน้ำ คนภาคกลางเรียกว่า **“นาปรัง”**
 - 4) นาข้าว เป็นนาที่ทำการบุกเบิกใหม่
 - 5) นาน้ำตม เป็นนาที่ไถและคราดพื้นนาให้เป็นเลนหรือตม แล้วหว่านข้าวลงไปให้มีระยะห่างพอสมควร เมื่อต้นข้าวเริ่มงอกก็ค่อย ๆ ปล่อยน้ำเข้าสู่ท้องนาให้ระดับน้ำท่วมหญ้าและวัชพืชเว้นแต่ต้นข้าว นาประเภทนี้ประหยัดขั้นตอนการทำนาลงมาก เพราะไม่ต้องไถซุด ไถโค่น ตกกกล้าและดำนา นั่นคือ ไถเสร็จแล้วคราดและหว่านข้าวได้เลย
 - 6) นาเอื้อ คือนาที่ปล่อยทิ้งร้างไว้ไม่ได้ทำนามาหลายปี
2. แบ่งตามลักษณะภูมิประเทศของนาได้ 9 ประเภท
 - 1) นาทาม คือนาที่อยู่บริเวณซึ่งมีดินเป็นดินทาม เช่น ทามซี ทามเสียว นาประเภทนี้เป็นนาดินเหนียว
 - 2) นาทุ่ง ได้แก่นาที่อยู่บริเวณที่เป็นที่ราบผืนใหญ่ กว้างสุดลูกหูลูกตา เช่น ทุ่งกุลา
 - 3) นาโคก ได้แก่นาที่อยู่บริเวณซึ่งเป็นที่สูงกว้างใหญ่ ฝนตกหนักมากน้ำจึงจะท่วมขัง แต่ถ้าเป็นที่สูงบริเวณไม่กว้างใหญ่มากนัก เรียก **“ที่ดอน”** นาที่อยู่บริเวณนี้ก็เรียก **“นาดอน”**
 - 4) นาบะ ได้แก่นาที่ตั้งอยู่ติดกับป่าละเมาะ ซึ่งมีต้นไม้ขึ้นเป็นพุ่มเตี้ย นาบะนี้มักจะมีชื่อต่ออีกตามแต่ว่า บะนั้นมีอะไรอาศัยอยู่มาก เช่น ถ้ามีนกกระทาอยู่มากมักจะเรียกชื่อต่อไปว่า **“บะนกกระทา”**
 - 5) นาหนอง ได้แก่นาที่อยู่ใกล้หนองน้ำ เช่นถ้าอยู่ใกล้หนองบัว ก็เรียก **“นาหนองบัว”**
 - 6) นาขุม ได้แก่นา ที่อยู่ในเขตที่เป็นที่ลุ่มมักมีน้ำท่วมถึงทุกปี
 - 7) นาเขิน ได้แก่นา ที่อยู่ในเขตพื้นที่สูง น้ำไม่ท่วมถึง ยกเว้นปีที่มีฝนตกหนัก

- 8) นาไฮโหล่ง ได้แก่นา ที่อยู่ในเขตที่ลุ่ม น้ำท่วมถึงตลอดทั้งปี
- 9) นาดง ได้แก่ นาที่อยู่ติดกับบริเวณที่เป็นป่าดง

ประเภทของข้าว

ข้าวที่ปลูกหรือปักดำในสมัยก่อนมักเป็นข้าวเหนียว เพราะคนในชุมชนกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก พันธุ์ข้าวที่นำมาปักดำ แบ่งได้ดังนี้

- 1) ข้าวตอ (ข้าวเบา) เป็นข้าวที่ใช้เวลาปลูกในระยะสั้น ปักดำเสร็จเพียง 2-3 เดือน ก็ออกรวงและแก่ สามารถเก็บเกี่ยวมาเลี้ยงคนในครอบครัว ได้ทันก่อนเวลาที่ข้าวเปลือกในเล้าของตนจะหมด
- 2) ข้าวกลาง เป็นข้าวที่ใช้เวลาหลังปักดำนานกว่าข้าวตอ ข้าวจึงจะออกรวงให้เกี่ยวได้
- 3) ข้าวใหญ่ (ข้าวหนัก) เป็นข้าวที่ใช้เวลานานหลังปักดำแล้วจึงออกรวงเก็บเกี่ยวได้ เป็นข้าวที่ให้ผลผลิตสูง น้ำหนักดี นิยมปลูกไว้กินและขาย ข้าวใหญ่มีชื่อเรียกอีกคือ “ข้าวงัน”
- 4) ข้าวกำ (ข้าวเหนียวดำ) เป็นข้าวที่ปลูกไว้ทำขนมและของหวาน ชาวนาปลูกไว้ไม่มากนัก ข้าวกำจะมีกลิ่นหอม ชวนกินมากกว่าข้าวอื่น ๆ

บทที่ 5

บทวิเคราะห์สภาพปัญหาและผลกระทบต่อการจัดการลุ่มน้ำเสียใหญ่

ลุ่มน้ำเสียใหญ่ ระบบนิเวศย่อยต่าง ๆ ในเขตป่าทามเสียตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เขตลุ่มน้ำเสียใหญ่ในอดีตถือว่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่เป็นอย่างมาก ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น เป็นแหล่งอาหารเป็นแหล่งสมุนไพรเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวและเป็นแหล่งทางสังคมวัฒนธรรมอันดีงามที่สืบทอดกันมา ถือว่าลุ่มน้ำเสียมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของคนเป็นอย่างมาก ทุกคนต่างสำนึกในคุณค่าอันนี้

เมื่อลุ่มน้ำเสียเกิดปัญหาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติลดลง ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนไป เมื่อแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งทรัพยากรอื่น ๆ ที่เคยสร้างรายได้ให้คนในครอบครัว เหล่านี้ต้องสูญเสียไป ความสำนึกที่ดีต่อคุณค่าของลุ่มน้ำเสียใหญ่ลดลง การใช้ประโยชน์ลดลง ความรู้สึกที่ว่าลุ่มน้ำเสียใหญ่มีความสำคัญต่อชีวิตนั้นก็ลดลงด้วย ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไป ชุมชนขาดรายได้ บางครอบครัวต้องไปทำงานรับจ้างในต่างจังหวัดเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

5.1 สภาพปัญหาลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนบน (เขต จังหวัดมหาสารคาม)

สภาพปัญหาของลุ่มน้ำเสียตอนบน ปัญหาที่เป็นต้นตอที่ส่งผลกระทบไปทั่วคือปัญหา “ดินเค็ม” เนื่องจากบริเวณหนองบ่อที่อำเภอบรบือและเป็นแหล่งต้นน้ำของลุ่มน้ำเสียเป็นแหล่งของเกลือจึงทำให้บริเวณรอบ ๆ หนองบ่อ เป็นแหล่งที่หมายตาของพวกนายทุนเข้ามาจับจองเช่าที่ หรือบางที่นายทุนก็ซื้อขาดตัวเพื่อทำนาเกลือ ช่วงที่มีพวกนายทุนเข้ามาทำนาเกลือในพื้นที่รอบ ๆ หนองบ่อและพื้นที่ใกล้เคียง ถือว่าเป็นแหล่งเศรษฐกิจ ชาวบ้านผู้คนที่อยู่แถบนั้นมีเศรษฐกิจดีแทบทุกคนโดยมีที่มาคือ การเข้าไปรับจ้างขนเกลือ (ยก,เคลื่อนย้ายเกลือ) และส่งเชื้อเพลิงเพื่อนำมาต้มเกลือ

ผลกระทบที่ตามมาคือ

1. สภาพพื้นที่ทำการเกษตรไม่สามารถทำการเกษตรได้ที่นาที่อยู่รอบ ๆ ลุ่มน้ำเสียไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากเกิดการแพร่กระจายของดินเค็ม และน้ำเค็มไหลทะลักเข้าไปในแปลงนาทำให้ข้าวกล้าของคนที่มีที่นารอบ ๆ ลุ่มน้ำเสียตายและเสียหาย

2. ลุ่มน้ำเสียในยุคทำนาเกลือลุ่มน้ำเสียใหญ่ถือว่าเป็นแหล่งระบายน้ำเค็ม เนื่องจากลุ่มน้ำเสียใหญ่เป็นที่เดียวที่รองรับน้ำเสียที่นายทุนระบายทิ้งออกจากนาเกลือ เพื่อตากเกลือให้แห้ง สมัยนั้นทำให้ลุ่มน้ำเสียใหญ่ เกิดน้ำเค็มตลอดลุ่มน้ำ ทำให้สัตว์น้ำที่อยู่ในลำ

เสียชีวิตตลอดลำน้ำจนขนาด “คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าในยุคที่ลำเสียวเค็มจัด นายทุนเข้ามาทำนาเกลือ แม้แต่ขนาดจะลอยข้ามลำน้ำยังไปไม่ถึงฝั่งต้องตายกลางลำน้ำ” สัตว์เลี้ยง เช่น วัวควาย ก็ไม่สามารถกินน้ำจากลำเสียวได้ ลำเสียวสมัยช่วงนั้นถือว่าวิกฤตมาก จึงทำให้ชาวบ้านมีการรวมตัวและชุมนุมเพื่อขับไล่นายทุนออกจากพื้นที่และไม่ให้มีการทำนาเกลือบริเวณหนองบ่อ

5.1.1 ผลจากการต่อสู้และเรียกร้องของประชาชน

ทำให้มีมติจากคณะรัฐบาลซึ่งในสมัยนั้นคือ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี มีนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีมติให้กรมชลประทานเข้ามาฟื้นฟูลุ่มน้ำเสียวตอนบนโดยใช้งบประมาณ 800 ล้านบาท โดยมีแผนงานและภารกิจเร่งด่วนดังนี้

1. ทำการขุดลอกลำเสียวตลอดสาย
2. ทำการสร้างฝายคอนกรีต
3. ทำการสร้างฝายยาง
4. สร้างท่อระบายน้ำตามริมเสียว

5.1.2 สภาพปัญหา/ผลกระทบจากการฟื้นฟูของหน่วยงานรัฐ (กรมชลประทาน) ได้ส่งผลกระทบตามมาที่หลังคือ

1. ระบบนิเวศลุ่มน้ำ

- 1.1 ทิศทางการไหลของน้ำเปลี่ยนแปลง
- 1.2 สูญเสียระบบนิเวศเดิมของลุ่มน้ำ
 - 1.2.1 สูญเสียป่าบุ่ง ป่าทาม
 - 1.2.2 พันธุ์พืช/พันธุ์สัตว์/พันธุ์ปลา ลดจำนวนลงจนถึงสูญพันธุ์
- 1.3 คันคูพังง่าย ตลิ่งชัน
- 1.4 ปริมาณน้ำ → มากทำให้น้ำท่วม
ปริมาณน้ำ → น้อยไม่พอใช้

2. คนลุ่มน้ำเสียว

- 2.1 การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ลดลง
- 2.2 การใช้ประโยชน์จากน้ำไม่เต็มที่
- 2.3 พื้งพื้งภายนอกมากขึ้น
- 2.4 ขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ
- 2.5 เสี่ยงสิทธิของความเป็นเจ้าของลำน้ำ

3. ชุมชน

- 3.1 วัฒนธรรมเกี่ยวกับลำน้ำถูกทำลาย
- 3.2 ภูมิปัญญาการจัดการน้ำแบบดั้งเดิมของชุมชนถูกลดความสำคัญลง
 - 3.2.1 การปั้นฝายดิน
 - 3.2.2 การทำบุญฝายบวงสรวงและเสี่ยงทาย
- 3.3 ความขัดแย้งเรื่องการจัดการน้ำและการใช้ประโยชน์จากลำน้ำ
- 3.4 การบุกรุกทำลายทรัพยากรและระบบนิเวศลำนน้ำ

5.2 สภาพปัญหาลำน้ำตอนล่าง (เขตตำบลกู่กาสิงห์ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด)

ก่อนปี พ.ศ. 2534 ระบบนิเวศลุ่มน้ำยังมีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งที่เป็นพื้นที่ป่า บึง ป่าทาม และพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ระบบนิเวศมีความสมดุลเป็นอย่างมาก ลำน้ำเสียวเป็นลำน้ำที่มีความคดเคี้ยว ภายใต้อิทธิพลความคดเคี้ยวก่อให้เกิดวัง ต่างๆ ทำหน้าที่เป็นแหล่งพักน้ำลดแรงกระแทกของน้ำ เป็นที่อยู่หลบภัยขยายพันธุ์ของปลาหน้าแล้งก็เป็นที่พักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ ที่หาอยู่หากิน เลี้ยงสัตว์

อดีตการจัดการโดยชุมชนจะใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในเขตพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์ จะมีการสร้างคันดินขึ้นเพื่อกั้นลำน้ำเสียวไว้ใช้ประโยชน์ เรียกว่า “ถนนคูขาด” มีการจัดการระบบชลประทานแบบชาวบ้าน คือ การทำลาดดินเพื่อผันน้ำจากลำน้ำเสียวเข้ามาแปลงนา

ปี พ.ศ. 2534 จากนโยบายการแก้ไขปัญหาการจัดการลุ่มน้ำเสียวโดยมีกรมชลประทานเข้ามาทำการขุดลอกลำน้ำเสียวตลอดทั้งลำโดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่ ที่ใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียว ไม่ได้มีการทำประชาพิจารณ์ก่อนการขุดลอก พร้อมทั้งการสร้างฝายกั้นน้ำที่เป็นฝายยางและฝายปูนนั้น ก่อให้เกิดปัญหาระบบการจัดการที่ไม่สอดคล้องชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการ ส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา

5.2.1 สภาพปัญหาของลำน้ำเสียวตอนล่างแบ่งออกเป็น 2 ปัญหาหลักดังนี้

1. ปัญหาเรื่องความแห้งแล้ง ภายหลังจากการขุดลอกลำน้ำเสียวทั้งลำ ทำให้ระบบการไหลของน้ำเปลี่ยนไป จากอดีตมีการกักเก็บน้ำโดยอาศัย วัง ต่าง ๆ ในการกักเก็บน้ำเพื่อใช้ประโยชน์โดยธรรมชาติ หลังจากมีการขุดลอกลำน้ำเสียวลักษณะของพื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการกักเก็บน้ำโดยวังต่าง ๆ บางแห่งเริ่มหายไป เนื่องจากกระแสน้ำที่ไหลเร็วขึ้นและไม่มีที่กักน้ำ น้ำก็จะไหลไปอยู่ตามฝายต่าง ๆ ในเขตพื้นที่ตำบลกู่กาสิงห์ มีฝายกักเก็บน้ำอยู่ 2 ฝายใหญ่ที่สำคัญ คือฝายบ้านเมืองบัวและฝายบ้านเล้าขาว เป็นฝายยางแต่ไม่เพียงพอกับการใช้น้ำของชาวบ้านในหน้าแล้ง เพราะแต่ละฝายมีชุมชนที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันหลายชุมชน

สรุปสภาพปัญหาน้ำแล้ง

1. สาเหตุเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำ จากการขุดลอกในปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา ทำให้วังที่กักเก็บน้ำเก่า ๆ หายไป
2. สาเหตุจากลักษณะภูมินิเวศของพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่ม ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้
3. ระบบการจัดการฝายของรัฐ คือ ฝายเมืองบัว และฝายบ้านเล้าขาวไม่มีระบบการจัดการที่ชัดเจนให้เก็บน้ำและปล่อยน้ำ ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการระบบฝายของชลประทาน

2. ปัญหาน้ำท่วมเกิดจากสาเหตุหลัก ๆ ดังนี้

สภาพปัญหาน้ำท่วมในอดีตเวลาน้ำท่วมก็จะท่วมไม่นานเพราะเป็นการท่วมโดยธรรมชาติ ด้วยลักษณะพื้นที่เป็นแอ่งกระทะที่รองรับน้ำจากลำน้ำสาขาลำเตา ลำเสียวน้อย และน้ำจากทุ่งกุลาร้องไห้ พร้อมทั้งจากการหนุนจากน้ำในลำน้ำมูล ทำให้ระดับน้ำระบายไม่ทันเกิดการท่วมขัง แต่ใช้ระยะเวลาไม่นาน แต่พอมีการพัฒนาของรัฐเข้ามาจากการสร้างถนนหลายสายที่ไปเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำและไม่มีช่องระบายน้ำที่เพียงพอทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมขังเป็นระยะเวลานาน บางทีก็เป็นเดือนพร้อมทั้งปัญหาจากการสร้างฝายกักเก็บน้ำในพื้นที่ลำน้ำเสียวหลายฝาย มีระบบการจัดการที่ไม่ดีพอในการเก็บน้ำ-ปล่อยน้ำ ทำให้ปัญหาน้ำท่วมเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่การเกษตรกรรมของชุมชนเป็นอย่างมาก

สรุปปัญหาน้ำท่วม

1. ลักษณะภูมินิเวศของพื้นที่เป็นแอ่งกระทะรับน้ำจากที่ต่าง ๆ และการหนุนขึ้นของน้ำจากลำน้ำมูลทำให้ระบายไม่ทัน
2. การพัฒนาของรัฐ การก่อสร้างถนนขึ้นขวางทางเดินน้ำ สะพานระบายน้ำไม่เพียงพอและการสร้างฝายกั้นคือ ฝายเมืองบัวและฝายบ้านเล้าขาวไม่มีระบบการกักเก็บน้ำ-ปล่อยน้ำที่เหมาะสมชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วม

5.2.2 ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของรัฐ (การขุดลอกลำเสียว การสร้างถนน การสร้างฝาย)

1. ระบบนิเวศ - ภูมินิเวศของพื้นที่

1.1 ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง

- พันธุ์พืชที่เป็นป่าไม้พื้นเมืองลดลงและบางชนิดสูญหายไป
- พันธุ์ปลาลดลงและบางชนิดก็สูญพันธุ์

1.2 การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของพื้นที่

- วังต่างๆ สูญหายไป ปลาไม่มีที่หลบภัย ขยายพันธุ์
- ตลิ่งพังจากการไหลของน้ำที่เชี่ยวกราด
- ความหลากหลายด้านกายภาพถูกทำลายไป

2. ระบบเศรษฐกิจ

- การพึ่งพิงทรัพยากรของคนในชุมชนลดลง
- ชุมชนพึ่งพิงระบบการซื้ออยู่ - ซื้อกินจากภายนอก
- คนในชุมชนเดินทางไปทำงานต่างถิ่น

3. ด้านสังคม/วัฒนธรรม/ความเชื่อ

- องค์ความรู้การจัดการน้ำ/ความเชื่อเรื่องการอนุรักษ์และการพึ่งพิงทรัพยากรเริ่มสูญหายไป

4. ด้านสิทธิชุมชน

- ชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาของรัฐ

5. ปัญหาน้ำแล้ง

- น้ำไม่พอใช้ในฤดูแล้งในการเลี้ยงสัตว์ - ทำการเกษตร
- ไม่สามารถทำการเกษตรอย่างอื่นได้ในการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน
- หน้าแล้งคนในชุมชนอพยพไปทำงานรับจ้างต่างถิ่น

6. ปัญหาน้ำท่วม

- พื้นที่ทางการเกษตรเสียหายโดยเฉพาะนาข้าว
- มีการแพร่กระจายดินเค็มและน้ำเค็มเข้าสู่พื้นที่นาข้าว
- การคมนาคมถูกตัดขาด

5.3 ข้อเสนอแนะที่เกิดจากการศึกษาวิจัยเบื้องต้น

5.3.1 ข้อเสนอแนะระดับชุมชน

1. ให้เกิดแผนฟื้นฟู แผนพัฒนาลุ่มน้ำเสียใหญ่ภาคประชาชน
2. กำหนดพื้นที่เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่เป็นระยะๆตามที่ชุมชนใช้ประโยชน์
3. เสริมสร้างให้เกิดกลุ่มเยาวชน กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำเสียใหญ่ คอยดูแลลุ่มน้ำเสียใหญ่
4. จัดให้มีการอบรมอาชีพเสริมให้แก่ประชาชน

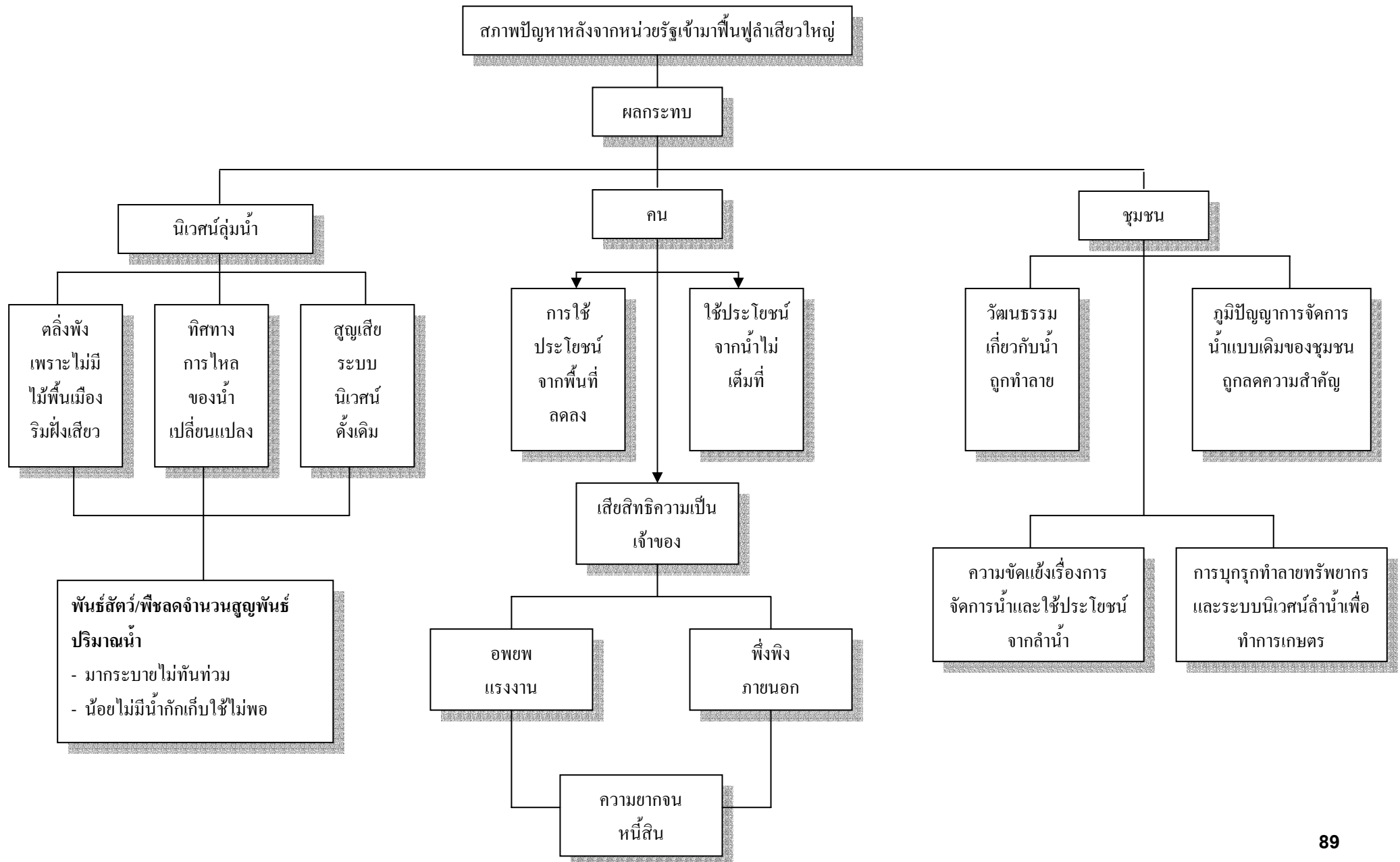
5.3.2 ข้อเสนอแนะระดับท้องถิ่น

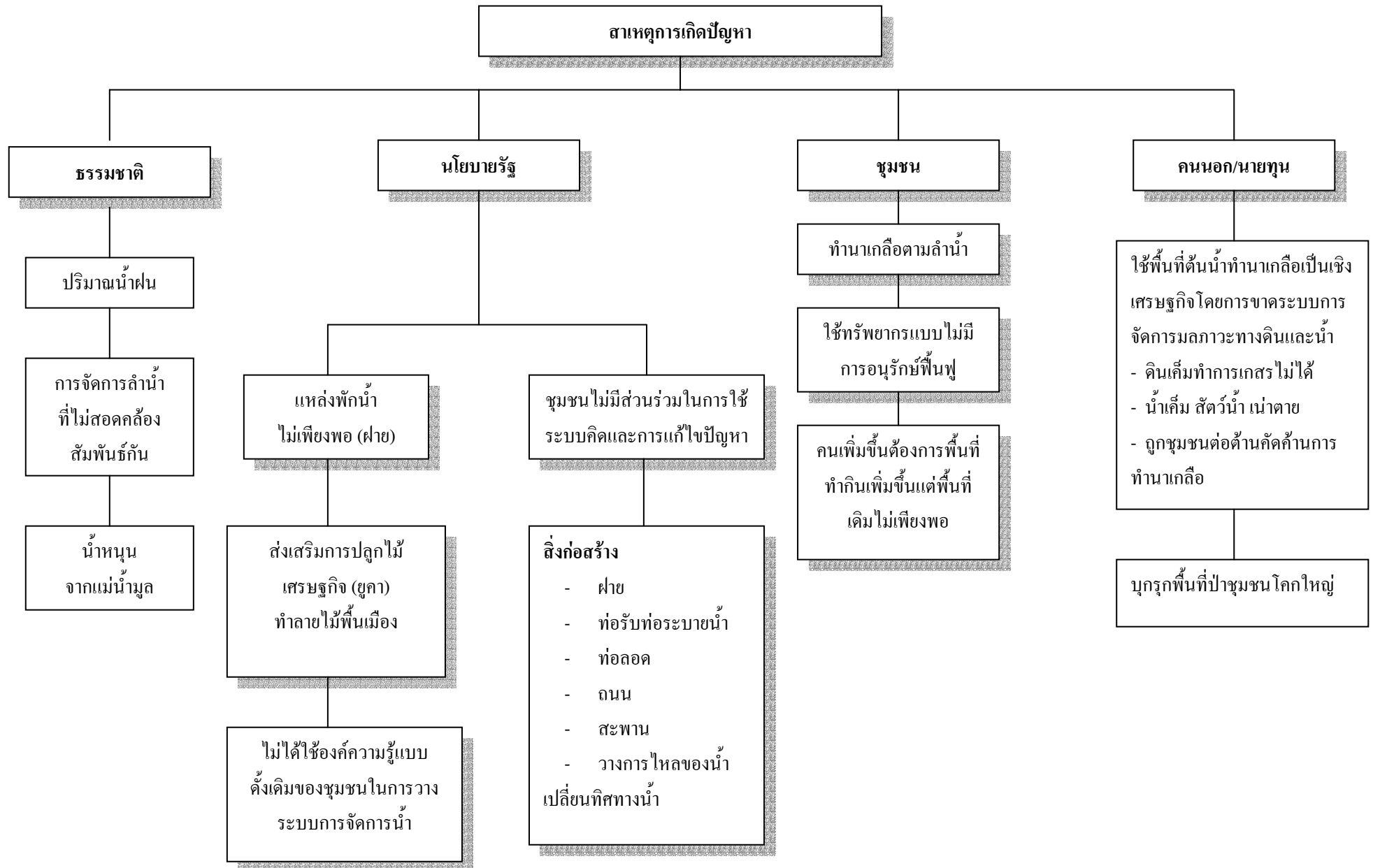
1. ให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับหน่วยงานภาครัฐในการวางแผนการจัดการลุ่มน้ำเสียใหญ่
2. ให้มีกลไกในรูปแบบคณะกรรมการลุ่มน้ำเสียใหญ่ตลอดทั้งลำน้ำในการเข้ามา มีบทบาทในการกำหนด วางแผน การพัฒนาและฟื้นฟูลุ่มน้ำเสียใหญ่
3. ให้องค์กรท้องถิ่นมีสิทธิในการดูแล ปรับปรุง การใช้ประโยชน์
4. ให้ภาคีหน่วยงานภาครัฐ/เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับท้องถิ่น
5. เชื่อมประสานชุมชนในช่วงลุ่มน้ำเสียใหญ่ตอนกลางให้เข้ามาร่วมขบวนเพื่อนำไปสู่การสร้าง เครือข่ายลุ่มน้ำเสียทั้งหมด
6. จัดระบบระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วม/ขยายสะพาน
7. ปรับปรุงคันคูขอบลำเสียใหญ่ให้เป็นถนนที่ใช้ขนส่งผลผลิตทางการเกษตร
8. สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ในการฟื้นฟูอนุรักษ์ พันธุ์พืช พันธุ์ปลา อุปกรณ์ที่จำเป็น

5.3.3 ข้อเสนอแนะระดับนโยบาย

1. ให้มีแผนฟื้นฟูลำน้ำเสียใหญ่ตลอดทั้งลำน้ำ
2. ให้องค์กรชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำเสียใหญ่
3. ในการสร้างฝ่ายชลประทานต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม
4. สร้างคลองระบายน้ำ /วางท่อระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วม
5. การเปิดปิดฝายยางให้มีกรรมการร่วมรัฐ/ประชาชน
6. ไม่อนุญาตให้ทำนาเกลือโดยเด็ดขาดในเขตลุ่มน้ำเสียใหญ่

ข้อสรุปจากการศึกษาวิจัย
สภาพปัญหา/สาเหตุและผลกระทบจากการจัดการลุ่มน้ำเสียใหญ่

ภาคผนวก

ข้อมูลชุมชนเขตพื้นที่ศึกษาวิจัยจังหวัดมหาสารคาม

ข้อมูลชุมชนเขตพื้นที่ศึกษาวิจัยจังหวัดร้อยเอ็ด

ข้อมูลชุมชนเขตพื้นที่ศึกษาวิจัย

ลำน้ำเสียวตอนบนจังหวัดมหาสารคาม

1. บ้านหอกลอง

1.1 ประวัติความเป็นมา

จากสัมภาษณ์สอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านไม่มีใครทราบว่าย้ายมาจากบ้านไหนทราบแต่เพียงว่าตั้งบ้านขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2390 มีเรื่องราวเล่าเป็นตำนาน หมู่บ้านหอกลองนี้แต่ก่อนเป็นหมู่บ้านใหญ่มีคนอาศัยอยู่จำนวนมาก แต่เกิดไฟไหม้หมู่บ้านทำให้เกิดความเสียหายจำนวนมากไม่สามารถดับเพลิงไหม้ได้ เมื่อไฟดับลงชาวบ้านก็ไปสำรวจพื้นที่ที่เสียหายจากการถูกไฟไหม้ปรากฏว่ามีกลองเพล 1 ใบ ไฟไม่สามารถไหม้กลองเพลได้ จากเหตุการณ์ไฟไหม้หมู่บ้านที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านหอกลองได้อพยพย้ายถิ่นฐานไปตั้งหมู่บ้านใหม่แยกออกเป็น 4 สาย คือ

สายที่ 1 อพยพไปตั้งหมู่บ้านใหม่ที่บ้านหนองโดน อ.บรบือ จ.มหาสารคาม

สายที่ 2 อพยพไปตั้งหมู่บ้านใหม่ที่บ้านจอมทอง อ.บรบือ จ.มหาสารคาม

สายที่ 3 อพยพไปตั้งหมู่บ้านใหม่ที่บ้านนาโพธิ์ อ.กุฉินารักษ์ จ.มหาสารคาม

สายที่ 4 อพยพไปตั้งหมู่บ้านใหม่ที่บ้านภูเหล็ก อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น

คำว่า “หอกลอง” (ชื่อหมู่บ้าน) จากเหตุการณ์ไฟไหม้หมู่บ้านในครั้งนั้น สิ่งที่เหลืออยู่คือ หอ (สถานที่กลองเพลตั้งอยู่) และ กลองเพล ดังนั้นชาวบ้านที่เหลืออยู่ไม่ได้อพยพถิ่นฐานไปตั้งหมู่บ้านใหม่อยู่ที่เดิม จึงตั้งชื่อบ้านว่า หอกลอง มาจนถึงปัจจุบันนี้

1.2 สภาพที่ตั้งชุมชน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ต้นน้ำเสียวใหญ่
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านโคกลี ต.หนองจิก
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านหนองจิก ต.หนองจิก
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านหนองโดน ต.หนองลิ้ม

2. ทรัพยากรธรรมชาติ

2.1 แหล่งน้ำเพื่อการบริโภค

ประปาหมู่บ้าน 1 แห่ง

2.2 แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

บ่อบาดาล 6 บ่อ อุปโภค – บริโภค

2.3 แหล่งน้ำธรรมชาติ

หนองน้ำ/สระ 3 แห่ง อุปโภค-บริโภค/การเกษตร

3. ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น

3.1 ไฟฟ้า

ใช้ไฟฟ้าแรงสูง ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2527 จำนวนรอบคร้วที่ใช้ 112 ราย

ใช้ไฟฟ้าหมู่บ้าน ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2527 จำนวนรอบคร้วที่ใช้ 112 ราย

4. กลุ่ม/องค์กร/กลุ่มอาชีพที่ใช้ประโยชน์จากลำเสียว

4.1 กลุ่ม/องค์กรภายในชุมชน

1. กลุ่มออมทรัพย์
2. กลุ่มทอผ้า
3. กลุ่มสตรีแม่บ้าน
4. กลุ่มเกษตร,ทำนา
5. กลุ่มผู้ใช้น้ำ
6. กลุ่มกข.คจ.
7. กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน
8. กลุ่ม อสม.
9. กลุ่ม SML

2. บ้านโคกกลาง

1.1 ประวัติหมู่บ้าน

เดิมเป็นคนบ้านหนองโจด มีไร่นาอยู่ทางนี้ นายอยู่ไกลต้องเดินทางข้ามโคกข้ามป่ามาหาจึงพากันย้ายมาตั้งบ้านเมื่อปี พ.ศ. 2543 ชื่อบ้านโคกกลาง มีจำนวน 8 หลังคา มีผู้ใหญ่บ้านปกครองหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน 9 คน

ข้อมูลทั่วไป สภาพปัจจุบัน (ประชากรในหมู่บ้าน)

1. ในหมู่บ้านมีครัวเรือนจำนวน 56 ครัวเรือน
2. ประชากรทั้งหมด 251 คน ชาย 122 คน หญิง 129 คน
3. การประกอบอาชีพ

ทำนา 54 ครอบครัว

ค้าขาย 2 ครอบครัว

กลุ่มชาติพันธุ์ ประชากรมีสัญชาติไทยโดยกำเนิด มีตระกูลแนวแก้ว – หนูแก้ว- วรรณกรรม - พรดี เป็นต้น

ภาษาที่ใช้คือ ภาษาประจำท้องถิ่น คือ ภาษาอีสาน สำหรับติดต่อสื่อสารกัน

1.2 ประวัติลำน้ำเสียว (แต่ละยุค)

- ลำน้ำเสียวในยุคอดีต
- ลำน้ำเสียวในยุคนาเกลือ
- ลำน้ำเสียวในยุคชลประทาน
- ลำน้ำเสียวในยุคปัจจุบัน

1.3 สภาพที่ตั้งชุมชน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ป่าโคกใหญ่
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ลำน้ำเสียว
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ป่าโคกใหญ่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ลำน้ำเสียว

1.4 สภาพทางนิเวศวิทยา

สภาพทางนิเวศวิทยา มีสภาพอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำที่สะอาดไว้สำหรับใช้ได้ตลอดปี ป่าไม้ที่มีอยู่ก็สามารถผลิตอาหารได้อย่างดี อย่างเช่น เห็ด ดอกกระเจียว อีลวก ผักต่าง ๆ

2. ทรัพยากรธรรมชาติ

2.1 ปัจจุบันมีแหล่งน้ำ

บ่อน้ำตื้น	2	แห่ง	ใช้ได้ไม่ตลอดปี
บ่อน้ำบาดาล	3	แห่ง	ใช้ได้ไม่ตลอดปี
ห้วยเสียว	1	แห่ง	ใช้ได้ตลอดปี
สระน้ำ	42	แห่ง	ใช้ได้ไม่ตลอดปี

ลำน้ำเสียวเป็นสายโลหิตของหมู่บ้าน

2.2 สภาพป่าไม้

สภาพป่าไม้ปัจจุบัน ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันป่าไม้ถูกไฟป่าไหม้ ป่ากำลังพักฟื้นตัวให้กลับมาเหมือนเดิม มีป่าชุมชนโคกใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกจดทางทิศเหนือของหมู่บ้าน มีเนื้อที่ประมาณ 4,600 ไร่ ประชาชนส่วนใหญ่ได้รับผลประโยชน์จากป่าแห่งนี้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะฤดูฝนจะมีของป่าเกิดขึ้นมากมาย เช่น เห็ดนานาชนิด

2.3 ลักษณะของดินและคุณภาพของดิน

ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายประมาณ 60% เกือบน้ำไม่ค่อยอยู่ และมีบางส่วนเป็นดินเค็มประมาณ 40% จึงทำให้เกิดปัญหาทางการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมของประชาชน

3. ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น

3.1 แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

สระน้ำ	2	แห่ง	อุปโภค/การเกษตร
ฝาย	1	แห่ง	อุปโภค/การเกษตร
บ่อบาดาล	3	แห่ง	อุปโภค/การเกษตร
บ่อน้ำตื้น	1	แห่ง	อุปโภค/การเกษตร

4. กลุ่ม/องค์กรภายในชุมชน

4.1 กลุ่ม/องค์กรภายในชุมชน

1. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต มีสมาชิกจำนวน 56 ครั้วเรือน
2. กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน คือ กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ปัจจุบันมีสมาชิก 56 ครั้วเรือน
3. กลุ่มเลี้ยงโค – กระบือ มีทั้งหมดจำนวน 56 ครั้วเรือน
4. กลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ ผักปลอดสารพิษ จัดตั้งขึ้นตามความสนใจของชุมชน มีสมาชิกประมาณ 27 ครั้วเรือน
5. กลุ่มธนาคารข้าว จัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือสมาชิกในหมู่บ้าน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีสมาชิก 53 ครั้วเรือน
6. กลุ่ม กข.คจ. มีสมาชิกจำนวน 56 ครั้วเรือน
7. กลุ่มร้านค้าชุมชน มีสมาชิกจำนวน 33 ครั้วเรือน
8. กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ มีสมาชิกจำนวน 56 ครั้วเรือน
9. กลุ่มเกษตรนาร่อง (ทางเลือกใหม่) มีสมาชิกจำนวน 8 ครั้วเรือน
10. กลุ่มทอผ้า มีสมาชิกจำนวน 56 ครั้วเรือน

4.2 การประกอบอาชีพ

4.2.1 อาชีพหลัก คือ การทำนาปี การทำนานิยมทำนาดำมากกว่านาหว่าน ซึ่งในอดีตนั้นชาวบ้านจะพึ่งพาตนเองมากกว่าจะพึ่งแรงงานเครื่องจักรในการเกษตร แต่ในปัจจุบันนี้จะอาศัยการจ้างแรงงานและเทคโนโลยีต่างๆ เพิ่มมากขึ้นทำให้ชาวบ้านได้รับทั้งผลดีและผลเสียควบคู่กันไป ผลก็คือทำให้เสร็จเร็วกว่าเดิม ส่วนผลเสียก็คือนต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น การทำนาก็พึ่งพาธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ คือต้องอาศัยน้ำฝนในการเพาะปลูก สำหรับรายได้ในการทำนาต่อปีไม่ค่อยแน่นอน ขึ้นอยู่กับการลงทุนและปริมาณน้ำฝน ในแต่ละปี

4.2.2 อาชีพเสริม ของชาวบ้านโคกกกลาง คือ คำขาย รับจ้างทั่วไป เลี้ยงสัตว์ เช่น โค,กระบือ,สุกร,เป็ด,ไก่ เป็นต้น

การปลูกพืชหลังฤดูเก็บเกี่ยว เช่น ผัก,ถั่วฝักยาว,ข้าวโพด,มันเทศ,ถั่วลิสง, ปลูกไว้เป็นอาหารและจำหน่าย

ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ใช้เส้นใยไหมสำหรับทอผ้าพื้นบ้าน ผ้าไหมมัดหมี่บ้านเก็บไว้ใช้เองและจำหน่าย การทอผ้า ตั้งเป็นกลุ่มเพื่อการผลิตใช้สอย

4.2.3 อาชีพอื่น ๆ

อาชีพอื่นที่ถือว่าเป็นอาชีพหลักเลยก็ว่าได้แต่มีอยู่ไม่กี่ครอบครัว ได้แก่ รับราชการ เช่น ครู,ตำรวจ,พยาบาล เป็นต้น

5. ผู้นำในอดีต - ปัจจุบัน

5.1 ลักษณะของผู้นำในชุมชน ผู้นำในชุมชนมีลักษณะเสียสละ มีเหตุมีผลในการตัดสินใจ มีความพร้อมในการปกครองหมู่บ้าน เป็นผู้ที่มาจากการเลือกตั้ง ประชาชนยอมรับการพิจารณา ข้อพิพาทจากประชาชน โดยผู้ใหญ่เป็นประธานให้ความเป็นธรรม

5.2 การเมืองการปกครอง บ้านโคกกกลางมีผู้ใหญ่บ้าน 1 คน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน

1. นายบุญเรือง คำมูล	ผู้ใหญ่บ้าน
2. นายประพันธ์ หนูแก้ว	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
3. นายอาทิตย์ เนาว์แก้ว	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
4. นายสุรพล ลาละคร	คณะกรรมการ
5. นายสมบุญ มาตรสอน	คณะกรรมการ
6. ส.อบต. ทองสุข พลคำมาก	
7. ส.อบต. ทัด พรโธสง	

6. การศึกษา

โรงเรียนระดับประถมในหมู่บ้านมีส่วนร่วมกับบ้านเขาค้อ ชื่อโรงเรียนบ้านเขาค้อโคกกกลาง มีครูจำนวน 6 คน นักการภารโรงจำนวน 1 คน

7. เส้นทางคมนาคมของคนในชุมชน

การคมนาคม การเดินทางไปตลาดห่างกันประมาณ 20 กิโลเมตร การคมนาคมไม่สะดวกเท่าที่ควร รอการปรับปรุงถนน

- เส้นทางเข้าออกทางทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านโคกสะอาด - หนองโจด อ.วาปีปทุม
- เส้นทางเข้าออกทางทิศใต้ ติดต่อกับบ้านเขาค้อ อ.วาปีปทุม

3. บ้านยาง

3.1 ประวัติความเป็นมา

ก่อนที่จะเกิดหมู่บ้านยางขึ้นมา จะมีโรงเรียนประจำหมู่บ้านอย่างถาวรนั้น สภาพเดิมนั้นหมู่บ้านรวมกันอยู่ประมาณ 20 หลังคาเรือนรวมตั้งอยู่คุ้มหนองคูแล้วย้ายคุ้มไปทั้งหมดแตกแยกออกเป็นสองคุ้มคือ คุ้มอาฮาม และคุ้มบ้านแป้ ต่อมาทั้งสองคุ้มดังกล่าวย้ายมารวมกันเป็นคุ้ม กกขามซุม ขณะอยู่คุ้มกกขามซุมเกิดพวกซี้เหลวตายกันหมด (อหิวาตกโรค) ชาวบ้านกล่าวว่า “ดอนปู่ตา” (ดอนยาปู่เป็นสถาบันที่ชาวบ้านเชื่อถือเรื่องผี ๆ สาง ๆ) ออกอาละวาดชาวบ้านจึงย้ายครัวเรือนทั้งหมดไปอยู่บ้านโคกโหล่น อยู่ได้ไม่นานก็ย้ายกลับคืนมาอีกเป็นคุ้มเหนือและได้ตั้งชื่อเป็นบ้านยาง

ที่ตั้งเป็นบ้านยางก็เพราะมีสระรอบรูปเกา ๆ น้ำขังตลอดปี มีต้นยางขนาดใหญ่กระจายรอบชาวบ้านเรียกสระแห่งนี้ว่า “หนองยาง”

ผู้มาก่อตั้งบ้านยางให้เป็นปึกแผ่นขยายใหญ่โตคือ นายกอง นางซุ่ม มาจากบ้านนาหนก อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด บ้านยางตั้งมานานกว่า 200 ปีมาแล้ว

ระยะหลัง ๆ มามีตระกูลหนึ่ง คือ หม่อมมีเป็นภรรยาของข้าหลวงจังหวัดหนองคายถึงแก่กรรม หม่อมมีก็มาเป็นอนุภริยาของ พระเจริญราชเดช ข้าหลวงจังหวัดมหาสารคามข้าหลวง ฯ ถึงแก่กรรมหม่อมมีก็มาเป็นภรรยาของนายฮาดวงศ์ศึก (นักมวยชื่อดัง) หม่อมมีได้มาอยู่กับสามีที่บ้านยางพร้อมบุตร

ผู้บุกเบิกครั้งสำคัญในอดีตมาคือ ญาคูน้อยท่านมือภินิหารพิเศษ ญาคูทวงมีความรู้ภาษาขอมมาเป็นพิเศษ ต่อมาญาคูทวงหนีไปศึกษาเล่าเรียนภาษาไทย จนมีความรู้พอสมควรจึงกลับวัดบ้านยาง ได้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยขึ้นที่วัด ต่อมาย้ายโรงเรียนจากวัดมาตั้งแห่งใหม่ในหมู่บ้านยาง ชื่อว่าโรงเรียนบ้านยาง เพื่อที่จะให้ระลึกถึงผู้วางฐานการจัดตั้งโรงเรียนบ้านยางครั้งแรกจึงเดิมชื่อ “ทวง” ผู้ก่อตั้งโรงเรียนต่อท้ายอีกเป็นโรงเรียนยางทวงวิทยามาจนบัดนี้

3.2 สภาพที่ตั้งชุมชน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านบกพร้าว
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านยางเก่า
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านหนองขาม
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านแดง,บ้านหนองหว้า

4. บ้านโคกสะอาด

ชื่อหมู่บ้านโคกสะอาด หมู่ที่ 16 ตำบลแคน อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

1.1 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

เดิมมีชื่อว่า “บ้านโคกโตนงโตน” สาเหตุที่เลือกบ้านโคกโตนงโตน เพราะตั้งหมู่บ้านอยู่บริเวณโคกเป็นโตนงโตน ที่ยื่นออกมาจึงใช้ชื่อบ้านโคกโตนงโตนนั่นเอง

คนเฒ่าคนแก่ได้เล่าต่อ ๆ กันมาทราบว่า การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2224 หรือ 300 กว่าปีมาแล้ว คือ ขุนพิชัย สมัยนั้นไม่มี นามสกุล พร้อมคณะที่อพยพมาจากสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้เข้ามาอยู่ประมาณ 3 ปีเศษ ๆ ก็ได้อพยพออกไปโดยไม่ทราบสาเหตุ

หลังจากนั้นอยู่ต่อมาประมาณปีเศษ ๆ ก็ได้มีชาวบ้านกุลาดำที่ตั้งเดินทางมาจากแถบจังหวัดสุรินทร์ โดยการนำของขุนสุวรรณ ไม่มีนามสกุล ซึ่งเป็นหลานชายของขุนพิชัยนั่นเอง ขุนสุวรรณ พร้อมด้วยคณะที่เดินทางมาจากกุลาดำ จังหวัดสุรินทร์ ได้เข้ามาปักหลักตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2229 เป็นต้นมา ได้ประกอบอาชีพทำการเกษตร เลี้ยงช้าง ม้า วัว ควาย ทำนา ทำไร่ ตีเหล็ก เป็นต้น

บ้านโคกโตนงโตนมีชน 2 เผ่า เผ่าที่ 1 คือ เผ่ากุลาดำ เผ่าที่ 2 คือ เผ่าไทยฮ่อซึ่งเผ่าไทยฮ่อนี้ ได้อพยพเข้ามาอยู่ที่หลัง และได้มาประกอบอาชีพตีหม้อขายในสมัยนั้น ครั้นอยู่ต่อมาเผ่าไทยฮ่อก็ได้อพยพหนีออกไป คงเหลือไว้ตั้งแต่เผ่ากุลาดำนั่นเอง

บ้านโคกโตนงโตนในสมัยนั้นมีจำนวนครัวเรือน อยู่ประมาณ 97 ครัวเรือน ครั้นอยู่ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2540 ผู้คนในหมู่บ้านโคกโตนงโตนก็ได้เกิดโรคหิวตบโศรระบาดอย่างรุนแรง ติดต่อกันหลายคน โดยมีอาการท้องร่วงอย่างแรง ทำให้ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ครั้นอยู่ต่อมา หลังจากนั้นประมาณ 2 ปีเศษ ๆ ผู้คนในหมู่บ้านโคกโตนงโตนก็ได้เกิดไข้ดำ (ไข้บักห่า) ติดต่อกันไปอีกหลายคน ในที่สุดผู้คนก็ล้มตายเป็นจำนวนมาก เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีหมอรักษาโรคเหมือนปัจจุบันนี้ จึงทำให้ผู้คนติดเชื้อโรคและล้มตายเป็นจำนวนมาก ในที่สุดคนก็ตื่นตระหนกกับโรคร้ายพากันอพยพหนีตายย้ายบ้านไปอยู่คนละทิศละทาง เช่น บางครอบครัวก็ย้ายไปอยู่ตามหัวไร่ปลายนาบ้าง ไปอยู่ต่างจังหวัดบ้าง ไปตั้งบ้านใหม่ เขาค้อ/บ้านโคกกลางบ้าง บ้านหนองอ้อ ต.หนองยาง อ.ชุมพวง จ.นครราชสีมา เหล่านี้เป็นต้น

1.2 สภาพที่ตั้งชุมชน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านแว้งชัย หมู่ที่ 3 ต.แคน
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านเปลือย หมู่ที่ 6 ต.บ้านหวาย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านหนองโจด หมู่ที่ 4 ต.แคน
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านแคน หมู่ที่ 1,15 ต.แคน

1.3 สภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้าน

แต่ก่อนที่จะตั้งหมู่บ้านมีสภาพอุดมสมบูรณ์ซึ่งมีแหล่งน้ำ คือ ห้วยลำเสียวใหญ่ มีปู ปลา มากมายหลายชนิด และมีป่าโคกใหญ่ ซึ่งมีสัตว์ มีเห็ด มีผัก มีสมุนไพร มีไม้สร้างบ้านเรือน ทำฟืนหุงต้มเป็นที่อุดมสมบูรณ์มาก

2. ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น

2.1 แหล่งน้ำเพื่อการบริโภค

ประปาของหมู่บ้าน 1 แห่ง

2.2 แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

ฝาย	2	แห่ง	
บ่อบาดาล	3	บ่อ	
บ่อน้ำตื้น	3	บ่อ	อุปโภค/การเกษตร
ห้วย	1	แห่ง	อุปโภค/การเกษตร
หนองน้ำ/สระ	29	แห่ง	อุปโภค/การเกษตร

2.3 ไฟฟ้า

ไฟฟ้าแรงสูง	ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2530
ระบบน้ำอีสานเขียวชุด	ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2530
อุบาสถสร้าง	ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2535
หอรบั้งสร้าง	ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2538
น้ำประปาสร้าง	ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2540
ร้านค้าชุมชนสร้าง	ปีที่เริ่มใช้ พ.ศ. 2542

3. กลุ่ม/องค์กร/กลุ่มอาชีพที่ใช้ประโยชน์จากลำเสียว

3.1 กลุ่ม/องค์กรเพื่อการส่งเสริมอาชีพ

ชื่อกลุ่ม	จำนวนสมาชิก	ชื่อผู้นำกลุ่ม
1. ร้านค้าชุมชนหมู่บ้าน	54	นายนาคิน เนาว์แก้ว
2. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต	46	นายนาคิน เนาว์แก้ว
3. กลุ่มเลี้ยงโคเงินแสน	45	นายสุทธิ ดิวงษา
4. กลุ่มออมทรัพย์และเยาวชน	36	นางยุภาพ พัตร์ภักดิ์
5. กลุ่มเยาวชน	39	นายชาติ แคนติ
6. กลุ่มสตรีแม่บ้าน	42	นางประดับ สิทธิเขต
7. กลุ่มน้ำประปาหมู่บ้าน	45	นายหล้า โคตรธาดา
8. กลุ่มโรงสีชุมชน	52	นายพรหม พลคำมาก
9. กลุ่มหัตถกรรม	29	นายบุญถม ศิริบุญคุณ
10. กลุ่มมูลนิธิ	45	นายหล้า โคตรธาดา

3.2 องค์กรหรือกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนในงานอาชีพโดยผ่านการติดต่อประสานงานจากผู้นำหมู่บ้านและประกอบกับการพิจารณาตำบลแคน การจัดตั้งองค์กรหรือชาวบ้านหรือคณะกรรมการรักษาป่าไม้ในระดับหมู่บ้านได้รับความสนใจจากชาวบ้านและชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

3.3 การประกอบอาชีพ

ชาวบ้านโคกสะอาดประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักและประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร เป็นอาชีพรอง นอกเหนือจากนี้แล้วยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดรายได้เพื่อเลี้ยงครอบครัว เช่น เลี้ยงสัตว์,ปลูกฝัง การใช้แรงงานส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานภายในครอบครัวตัวเอง

3.4 สภาพทางเศรษฐกิจ

ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีการประกอบอาชีพ การผลิต การลงทุน ในการเกษตรกรรมซึ่งฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านอยู่ในระดับดีพอสมควร ความสามารถในการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์ ทั้งทางด้านเกษตรกรรม หรือทางด้านอื่น ๆ ก่อให้เกิดรายได้

4. การปกครอง ผู้นำในอดีต - ปัจจุบัน

ผู้นำหมู่บ้านคนที่ 1

1. นายพรม พลคำมาก	ผู้ใหญ่บ้าน
2. นายทองดี นันดี	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
3. นายบุญมี ประนัดเท	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
4. นายนาคิน เนาว์แก้ว	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
5. นายคำพันธ์ โคตธาตา	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ผู้นำหมู่บ้านคนที่ 2

1. นายนาคิน เนาว์แก้ว	ผู้ใหญ่บ้าน
2. นายหล้า โคตธาตา	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
3. นายณรงค์ เพียรศิริ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

5. บ้านมะแซว

ชื่อหมู่บ้าน/ชุมชน บ้านมะแซว หมู่ที่ 9 ตำบลหวาย อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม

1. ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

ที่มาของชื่อหมู่บ้าน เดิมชื่อบ้านหนองหมากแซวเพราะมีต้นหมากแซว ขึ้นอยู่ริมหนองมาก เมื่อ พ.ศ. 2495 ทางราชการเห็นว่าชื่อหนองหมากแซว ไม่ถูกต้องตามภาษาไทย จึงเปลี่ยนใหม่เป็น

บ้านหนองมะแซวเริ่มก่อตั้งในปี พ.ศ. 2343 หรือประมาณ 205 ปีมาแล้ว คนกลุ่มแรกที่มาเริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน ไม่ปรากฏแน่ชัด ทราบว่าผู้ตั้งชื่อบ้าน คือ นายขุน หรือท่านกวน ร่วมขลัว และท่านเป็นผู้นำหมู่บ้านในสมัยนั้นคนกลุ่มแรกที่มาตั้งหมู่บ้าน นื้อพยพมาจากบ้านจาน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และจาก

1. บ้านผาน ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
2. บ้านดอนแคน ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
3. บ้านหนองเม็ก ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
4. บ้านน้อยกุดดอนจัว ตำบลหนองคู อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

เหตุที่แต่ละกลุ่มนื้อพยพมาจากบ้านเดิมเพราะ

สภาพทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านนี้ ก่อนที่จะตั้งหมู่บ้าน เป็นป่าไม้อยู่ติดกับป่าโคกใหญ่มีเสื่อ,หมาจอก,ไก่อปา,งูเห่าล้อม พวกสัตว์ป่าจะลงดินน้ำหนองแซว เพราะเป็นหนองขนาดใหญ่ มีน้ำอุดมสมบูรณ์

ปัจจุบันป่าหรือหนองน้ำหรือห้วยที่เคยมีในอดีตยังคงมีอยู่หรือไม่ถ้าหมดไปแล้ว เพราะเหตุใดจึงหมดไป เพราะคนถางป่าเพื่อทำไร่ ทำนา ช่วง พ.ศ. 2468 ชาวบ้าน ร่วมกันขุดหนองเพื่อกักเก็บน้ำ ตัวหนองส่วนต้นก็เป็นตากล้าของชาวบ้าน พ.ศ. 2532 ทางราชการโดยกรมชลประทาน มาขุดลอกเป็นหนองทั้งหมด 13 ไร่

อาชีพครั้งแรกของราษฎรที่อพยพมาอยู่หมู่บ้าน คือ ทำนาข้าวเหนียว ปลูกถั่ว ปลูกงา ปลูกแตง ข้าวโพด ฝ้าย คราว ถั่วดิน และอาชีพจักสานเป็นอาชีพเสริมหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว

ตั้งแต่เริ่มตั้งแต่หมู่บ้านถึงปัจจุบัน ราษฎรมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพอะไรบ้าง อาชีพดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ปี พ.ศ. ไต เพราะเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพ

ข้อมูลทั่วไป

1. ในหมู่บ้านมีครัวเรือนจำนวน 118 ครอบครั
2. ประชากรทั้งหมดจำนวน 698 คน ชาย 347 คน หญิง 351 คน

สมาชิกในหมู่บ้าน 698 คน แยกเป็น

- เด็กเล็กจำนวน	82	คน
- เด็กในวัยเรียน	205	คน
- พิกการหรือทำงานไม่ได้	2	คน
- อยู่ในวัยชรา	31	คน
- ทำงานอยู่ในหมู่บ้าน	378	คน
- ไปทำงานต่างถิ่น	153	คน

แยกเป็นไปทำงานต่างถิ่นชั่วคราวจำนวน 108 คน

ไปทำงานต่างถิ่น ย้ายไปประจำ 45 คน
 ประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มีฐานะยากจนไม่มีผู้อุปการะในหมู่บ้าน/ชุมชนมี 5 คน
 - ได้รับการสงเคราะห์จากรัฐ จำนวน 5 คน
 - ได้รับการสงเคราะห์จากที่อื่น จำนวน - คน
 ในหมู่บ้าน/ชุมชนมีคนพิการ
 - คนพิการได้เรียน - คน ไม่ได้เรียน 3 คน

2. ทรัพยากรธรรมชาติ

2.1 แหล่งน้ำ

บ่อน้ำตื้น	1	บ่อ	ใช้ได้ตลอดปี
บ่อน้ำบาดาล	74	บ่อ	ใช้ได้ตลอดปี
สระน้ำ	64	สระ	ใช้ได้ตลอดปี
คลองน้ำ		2	แห้ง ใช้ได้ไม่ตลอดปี
ห้วย	1	แห้ง	ใช้ได้ไม่ตลอดปี
หนองน้ำ	1	แห้ง	ใช้ได้ตลอดปี
บึง	1	แห้ง	ใช้ได้ไม่ตลอดปี
แม่น้ำเสียว	1	แห้ง	ใช้ได้ไม่ตลอดปี
ฝายกั้นน้ำ	3	แห้ง	ใช้ได้ไม่ตลอดปี

2.2 ป่าไม้ แยกเป็น ป่าดอนปู่ตา 7 ไร่ ป่าช้า 113 ไร่ ป่าในวัด 2 ไร่

3. ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น

3.1 การเปลี่ยนแปลงด้านสาธารณูปโภค เช่น ถนน โรงเรียน ถนนเมื่อเริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน/ชุมชนมีสภาพเป็นถนนแบบดินทรายเป็นถนนลูกรัง เมื่อ พ.ศ. 2519 ยาว 1,400 เมตร เป็นถนนลาดยาง เมื่อ พ.ศ. 2541 ยาว 15 กิโลเมตร ถนนในหมู่บ้านทั้งหมดยาว 1,520 เมตร บ้านมะแซวในรอบ 5 ปี ที่ผ่านมามีโครงการของรัฐ หรือ อบต. เข้ามาพัฒนาช่วยเหลือชาวบ้าน โครงการถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก งบประมาณจาก อบต. เข้ามา พ.ศ. 2545 ความยาว 800 เมตร กว้าง 4 เมตร หนา 15 เซนติเมตร มีคุณภาพดี

3.2 ไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน/ชุมชน เมื่อ พ.ศ. 2530

3.3 ประปาหมู่บ้าน/ชุมชนสร้างเมื่อ พ.ศ. 2541

3.4 โบราณวัตถุ-โบราณสถานในหมู่บ้าน หรือใกล้เคียงหมู่บ้าน ดังนี้คือ

1. โบสถ์

2. พระธาตุเจดีย์

3.5 มีแหล่งท่องเที่ยวในหมู่บ้านหรือใกล้เคียงหมู่บ้าน ดังนี้

1. ฝายยางบ้านมะแซว

2. ป่าชุมชนโคกใหญ่

4. กลุ่ม/องค์กร/กลุ่มอาชีพที่ใช้ประโยชน์จากลำเสียว

4.1 กลุ่ม/องค์กรภายในชุมชน

1. กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ ตั้งขึ้น พ.ศ. 2536 สมาชิกกลุ่ม 300 คน ปัจจุบันมีเงินกลุ่ม 1,250,551 บาท
2. ร้านค้าชุมชน ตั้งขึ้น พ.ศ. 2541 สมาชิกกลุ่ม 262 คน ปัจจุบันมีเงินกลุ่ม 30,000 บาท
3. ศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ตั้งขึ้น พ.ศ. 2543 สมาชิกกลุ่ม 32 คน ปัจจุบันมีเงินกลุ่ม 30,000 บาท
4. กลุ่มสตรีทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ ตั้งขึ้น พ.ศ. 2546 สมาชิกกลุ่ม 60 คน
5. กลุ่มผู้เลี้ยงโค ตั้งขึ้น พ.ศ. 2536 สมาชิกกลุ่ม 110 คน ปัจจุบันมีเงินกลุ่ม 60,000 บาท

4.2 การประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพ

ทำนา	116	ครอบครัว
ค้าขาย	3	ครอบครัว
รับราชการ	3	ครอบครัว

อาชีพเดิมที่เลิกทำแล้ว คือ

ปลูกฝ้าย	เลิกไปเพราะ	รัฐไม่สนับสนุนเลิกเมื่อปี พ.ศ. 2491
ทำครั่ง	เลิกไปเพราะ	ราคาตกต่ำ เลิกเมื่อปีพ.ศ. 2499
ทำล้อ- เกวียน	เลิกไปเพราะ	ผู้ชำนาญเสียชีวิตไปไม่มีคนสืบทอดต่อเลิกเมื่อปี พ.ศ. 2506

อาชีพใหม่ที่เพิ่มขึ้น

ปลูกข้าวพันธุ์ที่ราชการส่งเสริม	เมื่อ พ.ศ. 2518
ปลูกมะม่วงหิมพานต์	เมื่อ พ.ศ. 2520
เลี้ยงวัวหุบาง	เมื่อ พ.ศ. 2522
ปลูกต้นยูคาลิปตัส	เมื่อ พ.ศ. 2538
เกษตรผสมผสาน	เมื่อ พ.ศ. 2540

5. ภูมิปัญญาชาวบ้าน

1. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี

1. นายอ่อนสี หลาบมาลา เพศชาย อายุ 70 ปี เชี่ยวชาญด้านศาสนา สู้ขวัญทั่วไป ประสบการณ์ 12 ปี
2. นางอ่อนสา แดงอ่อน เพศชาย อายุ 77 ปี เชี่ยวชาญด้านจัดพิธีในงานมงคล ประสบการณ์ 26 ปี
3. นายทอง ครองสม เพศชาย อายุ 58 ปี เชี่ยวชาญด้าน ศาสนา จัดพิธีต่าง ๆ ประสบการณ์ 12 ปี

2. ด้านศิลปกรรม

1. นางพรมมา ก้ามหวงษ์ เพศหญิง อายุ 75 ปี เชี่ยวชาญด้านการละเล่นพื้นบ้าน ประสบการณ์ 60 ปี
2. นางแดง ครองสี เพศหญิง อายุ 71 ปี เชี่ยวชาญด้านการปั้นดิน ประสบการณ์ 52 ปี
3. นางมณี ครองสิงห์ เพศหญิง อายุ 49 ปี เชี่ยวชาญด้านหมอลำกลอน ประสบการณ์ 21 ปี

3. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1. นายอ่อนตา รัตอัน เพศชาย อายุ 57 ปี เชี่ยวชาญด้านจัดการป่าชุมชน บวชป่า และยาสมุนไพรรักษาโรคผิวหนัง ประสบการณ์ 12 ปี
2. นายทอง ครองสม เพศชาย อายุ 59 ปี เชี่ยวชาญด้านอนุรักษ์ป่า,บวชป่า ประสบการณ์ 12 ปี

4. ด้านการแพทย์แผนไทย

1. นายดอน องค์กรคำตัน เพศชาย 91 ปี เชี่ยวชาญด้าน หมอยาสมุนไพรรักษา สัตว์ ประสบการณ์ 60 ปี

5. ผู้สื่อข่าวสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน คือ นายเจริญ ครองสิงห์

6. ผู้สื่อข่าวประชาสัมพันธ์ประจำหมู่บ้าน คือ นายสลัด ประโทสันตัง

6. ผู้นำในอดีต - ปัจจุบัน

6.1 คณะกรรมการหมู่บ้าน

1. ผู้ใหญ่บ้าน นายสลัด ประโทสันตัง การศึกษาสูงสุด ม.6
2. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายสุวรรณ ครองสิงห์ การศึกษาสูงสุด ม.3

6.2 สมาชิก อบต. ในหมู่บ้าน

1. นายสละ แดงอ่อน การศึกษาสูงสุดปริญญาตรี
2. นายประดิษฐ์ ประโยชน์ลา การศึกษาสูงสุด ปวช.

6.3 ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ (คนในชุมชนให้ความช่วยเหลือ)

1. นายดอน องค์กรคำตัน
2. นายอ่อนสา แดงอ่อน
3. นางจันทร์ ครองสี
4. นางแตง ครองสี
5. นายอ่อนสี หลาบมาลา

7. การศึกษา

โรงเรียนระดับประถม คือ โรงเรียนบ้านมะแขวหนองโง้ง ตั้งเมื่อพ.ศ. 2468

มีครูรวมทั้งหมด 7 คน

มีสมาชิกในหมู่บ้าน ไปศึกษานอกหมู่บ้านจำนวน 66 คน คือ

ระดับประถมศึกษา	2	คน
ระดับมัธยมศึกษา	34	คน
นักศึกษาผู้ใหญ่	17	คน
สูงกว่าระดับมัธยมศึกษา	13	คน

6. บ้านม่วง

1. ประวัติความเป็นมา

เดิมบรรพบุรุษย้ายมาจากบ้านเมืองหงส์เมืองทอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2383 ได้อพยพมาตามลำน้ำเสียวมาตั้งหมู่บ้านชื่อบ้านกอก โดยมีหัวหน้าหมู่บ้านคือ พ่อใหญ่สีแก้ว ซึ่งขณะนั้นมีประมาณ 10 ครอบครัว ซึ่งเป็นหมู่บ้านแรก ตั้งอยู่ระหว่างบ้านยานาง หมู่ที่ 2 ตำบลหนองม่วงและบ้านดอนงัว ตำบลดอนงัวในปัจจุบัน อยู่มาได้ไม่นานก็เกิดแผ่นดินแยกแหว่งเป็นแนวยาวที่กลางหมู่บ้านลึกประมาณ 1 หลอดต้ายของคนสมัยก่อน (ประมาณร้อยกว่าเมตร) ซึ่งนำไปหย่อนลงเพื่อวัดความลึกแต่แต่ก็ยังไม่ถึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านตกใจกลัวว่าจะเกิดเหตุร้ายขึ้นกับหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงพากันอพยพตั้งหมู่บ้านใหม่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านเดิมห่างกันประมาณ 1 กิโลเมตร หมู่บ้านใหม่ชื่อบ้านเขวา อยู่มาได้ไม่นานก็เกิดเหตุการณ์ขึ้นอีกคือ เกิดไม้ไผ่แตกทุกลำใน 10 กอ แตกตั้งแต่ต้นจนกระทั่งถึงปลาย ชาวบ้านตกใจกลัวว่าจะเกิดเหตุร้ายขึ้นกับหมู่บ้าน จึงพากันอพยพย้ายหมู่บ้านอีกครั้งที่สอง ชาวบ้านพากันอพยพข้ามลำเสียวมาทางทิศตะวันออกห่างจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 2 กิโลเมตร มาตั้งหมู่บ้านใหม่ชื่อคำพิน้อย อยู่มาได้ไม่นานก็เกิดโรคระบาดขึ้นในหมู่บ้านคือโรค อหิวาตกโรค ชาวบ้านตกใจกลัวก็พากันอพยพไปตั้งหมู่บ้านใหม่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน เดิมห่างจากทางหมู่บ้านเดิมประมาณ 1 กิโลเมตร หมู่บ้านใหม่ชื่อบ้านม่วง หมู่ที่ 8 ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2423 ซึ่งในขณะนั้นมีประมาณ 30 ครัวเรือน มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคนแรกชื่อ นายอุทา ภูมูล (ช่วง พ.ศ. 2466) และต่อมาเมื่อนายอุทาได้ครบวาระเกษียณอายุลง ชาวบ้านจึงมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 ขึ้น คือ นายก่าน ภูมูล (พ.ศ. 2487) นายก่านเกษียณอายุลงชาวบ้านก็ได้เลือกผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 คือ นายโล ทุนเพิ่ม ได้ประมาณ 3 ปี ก็เสียชีวิตต่อมาชาวบ้านได้เลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนที่ 4 คือ นายถนอม บุรณจันทร์ (พ.ศ. 2490) ซึ่งในยุคนี้ได้มีการพัฒนาหมู่บ้านอย่างรวดเร็วมาก มีจำนวนครัวเรือนจาก 30 ครัวเรือนเพิ่มเป็น 80 ครัวเรือน มีการพัฒนาถนนเชื่อมไปยังหมู่บ้านระแวกใกล้เคียง รวมทั้งวัดก็มีการบูรณะขึ้นใหม่ด้วยและได้แยกหมู่บ้านจากตำบลบัวมาศมาเป็น บ้านม่วง หมู่ที่ 1 ตำบลหนองม่วง ในช่วงปี พ.ศ. 2506 พ่อใหญ่ถนอมเกษียณอายุลงชาวบ้านม่วงก็ได้เลือกตั้งผู้ใหญ่คนใหม่ได้ นายทอง ทุนเพิ่ม นายทองเกษียณอายุราชการเมื่อปี พ.ศ. 2535 และชาวบ้านได้เลือกผู้ใหญ่บ้านคนที่ 6 ขึ้น คือนายขุน ภูมูล ต่อมานายขุนเสียชีวิตในปี พ.ศ. 2539 ชาวบ้านได้เลือกตั้งผู้ใหญ่คนที่ 7 ขึ้นแทนคือนายสนั่น ศรีมาศ นายสนั่นได้ครบวาระ 5 ปีก็เกษียณอีก ชาวบ้านได้เลือกตั้งคนใหม่มาแทนคือ นายจันทา รักษาพลเป็นผู้ใหญ่คนปัจจุบัน (นายสนั่น ศรีมาศ ผู้ให้สัมภาษณ์)

ที่ตั้งและอาณาเขต

ทิศเหนือ ติดกับ บ้านน้ำผึ้ง หมู่ที่ 5 ต.หนองม่วง อ.บรบือ จ.มหาสารคาม
ทิศใต้ ติดกับ บ้านหนองตุ หมู่ที่ 3 ต.บัวมาศ อ.บรบือ จ.มหาสารคาม
ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านหนองแสง หมู่ที่ 12 ต.หนองม่วง อ.บรบือ จ.มหาสารคาม
ทิศตะวันตก ติดกับ บ้านยานาง หมู่ที่ 2 ต.หนองม่วง อ.บรบือ จ.มหาสารคาม

ทรัพยากรธรรมชาติ

ดิน ลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินน้อย แต่ก็พอจะปลูกพืชผักต่าง ๆ ได้โดยอาศัยปุ๋ยเคมีและปุ๋ยชีวภาพช่วยบำรุงดินจึงจะได้ผลดี

น้ำ แหล่งน้ำตามธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นหนองน้ำ ลำห้วย และอื่น ๆ ของบ้านม่วง หมู่ที่ 1 ตำบลหนองม่วง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม จะเป็นสาธารณะคือชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีน้ำใช้ตลอดปี

ป่าไม้ มี 1 แห่ง คือ ป่าช้าของหมู่บ้าน มีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านม่วง หมู่ที่ 1 บ้านชีเหล็ก หมู่ที่ 3 และบ้านหนองแสง หมู่ที่ 12 ตำบลหนองม่วง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีเนื้อที่ประมาณ 25 ไร่ ความอุดมสมบูรณ์ของป่ามีน้อย ไม้ที่พบส่วนใหญ่มีไม้เต็ง ไม้รัง จะมีผู้ลักลอบตัดไม้ขนาดเล็กไปทำฟืน

การประกอบอาชีพ

ประมาณร้อยละ 90 ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์ อีกประมาณร้อยละ 10 ประกอบอาชีพค้าขายและรับราชการ จนสามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้อย่างมีความสุขตามวิถีชีวิตของชาวชนบท ด้วยความเป็นอยู่อย่างพอเพียง

7. บ้านหนองโง้ง

1. ประวัติความเป็นมา

ท้าวหลวงจันทร์ย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านดงใหญ่ มาตั้งบ้านกุดโง้งนามเดิมขณะนั้นมีบ้านเพียง 7 หลังคาเรือน เหตุผลที่ย้ายมาตั้งเรือนที่นี่เพราะมาตุภูมิดี พร้อมสิ่งแวดล้อม หลากหลายด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติ พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้

หมู่บ้านเดิมเป็นโคกหมาห้วย ป่าโคกใหญ่ ซึ่งเป็นบ้านหนองโง้งตั้งบ้านเรือนประมาณ 140 ปีมาแล้ว ท้าวหลวงราช เป็นหัวหน้าหมู่บ้านสมัยนั้นเรียกว่าขุนกวนบ้าน

พ่อใหญ่มูลมัตย์ ครองแสนเมือง เป็นผู้ใหญ่บ้าน ต่อมาผู้ใหญ่ถึงแก่กรรม พ่อใหญ่อ่อน ขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่บ้านแทน ต่อมาพ่อใหญ่อ่อน ย้ายบ้านเรือนไปอยู่บ้านใหม่ พ่ออยู่จึงเป็นผู้ใหญ่บ้านคนต่อไป ต่อมาไม่นานพ่ออยู่ไม่มีความสามารถและอีกอย่างจะไปอยู่ถิ่นใหม่จึงได้นำบ้านกุดโง้งไปขึ้นกับบ้านมะแซว หมู่ที่ 15 ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

นายบุญเรือง ยางเครือ มาเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านโดยการนำของพ่อใหญ่เตรียม ครองสนั่น ปี พ.ศ. 2508 เป็นเวลา 12 ปี ต่อมาผู้นำคณะกรรมการชาวบ้านหนองโง้งร้องขอแยกหมู่บ้านออกจากบ้านมะแซว เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2519 มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 2519 โดยพ่อผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ได้รับการเลือกตั้งเป็นคนแรก เป็นอยู่ 13 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 - 2531 และได้ลาออกในเดือนเมษายน พ.ศ. 2531

นายมาบ ครองพลขวา ขึ้นมารับตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านโดยชาวบ้านทั้งหมู่บ้านยกให้นายมาบ ครองพลขวาเป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นอยู่ 1 ปี 7 เดือน ถึงแก่กรรม วันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2532 นายบุญเรือง ยางเครือ ได้รับการเลือกตั้งอีกเป็นสมัยที่ 2 เป็นผู้ใหญ่บ้านจนวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2542 ครบวาระ 60 ปี

วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2542 ได้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านและนายคำพอง แคนเกว๋ ได้รับการเลือกตั้งอยู่จนครบวาระ จึงมีการเลือกตั้งใหม่ เมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2547 นายหนูน หนูแก้ว ได้รับการเลือกตั้ง จนถึงปัจจุบันมีนายมงคล ชันซารี และนายประสงค์ ประเสริฐใจ เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน มี 50 ครวเรือน ประชากรทั้งหมด 253 คน

ข้อมูลทั่วไป

บ้านหนองไ้ หมู่ที่ 10 ตำบลบ้านหวาย อำเภอลำปำ จังหวัดมหาสารคาม มีจำนวนครัวเรือน 50 ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น 253 คน เป็นชาย 124 คน หญิง 129 คน มีพื้นที่ประมาณ 800 ไร่ สภาพพื้นที่ดินเป็นดินร่วนปนทราย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร เลี้ยงสัตว์ มีโรงเรียนประถมศึกษาคือ โรงเรียนบ้านมะเขาวหนองไ้ใช้ร่วมกัน วัดหนึ่งแห่ง ศูนย์ศาลาประชาคมและร้านค้าชุมชน

ข้อมูลด้านประชากร

1.1 ในหมู่บ้านมีครัวเรือนทั้งหมด 50 ครัวเรือน

1.2 ประชากรทั้งหมด 253

ชาย 124 คน

หญิง 129 คน

1.3 ประชากรแยกตามกลุ่มอายุ ดังนี้

อายุ	จำนวน			หมายเหตุ
	ชาย	หญิง	รวม	
1-3 ปี	1	1	2	
3-6 ปี	5	5	10	
6-12 ปี	18	13	31	
12-14 ปี	6	6	12	
15-18 ปี	3	4	7	
18-50 ปี	52	53	105	
50 -60 ปี	9	12	21	
60 ปีขึ้นไป	7	12	19	
รวม	101	106	207	

1.4 ประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปที่มีฐานะยากจนไม่มีผู้อุปการะในหมู่บ้าน/ชุมชนมีคน

- ได้รับการสงเคราะห์สร้างบ้านจาก อบต. 1 หลัง
- ได้รับการสงเคราะห์จากดอกเบี้ยยกองทุนเงินล้านเป็นทุนการศึกษา

1.5 ในหมู่บ้าน/ชุมชน ไม่มีคนพิการ

2. สภาพที่ตั้งและอาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ค่ายหนองแวงน้อย- ดอนปู่ตา
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ลำน้ำเสียว
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ห้วยโสกคลอง
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	หนองโง้ง

3. การศึกษา

3.1 โรงเรียนประถมในหมู่บ้านชื่อโรงเรียนบ้านมะแซวหนองโง้ง ตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2468

3.2 มีครูจำนวน 7 คน

จบการศึกษาระดับปริญญาตรี 5 คน

จบการศึกษาระดับปริญญาโท 2 คน

3.3 โรงเรียนในหมู่บ้านมีครูที่สอนจบการศึกษาแยกได้ดังนี้

วิชาเอก	บริหารการศึกษา	จำนวน 1 คน
วิชาเอก	สังคมศึกษา	จำนวน 2 คน
วิชาเอก	พัฒนาชุมชน	จำนวน 1 คน
วิชาเอก	ประถมศึกษา	จำนวน 3 คน

3.4 จำนวนนักเรียนในโรงเรียนบ้านมะแซวหนองโง้ง แยกได้ดังนี้

ชั้นอนุบาล 1	มี	25	คน	1	ห้อง
ชั้นอนุบาล 2	มี	26	คน	1	ห้อง
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1	มี	12	คน	1	ห้อง
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2	มี	10	คน	1	ห้อง
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3	มี	17	คน	1	ห้อง
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4	มี	11	คน	1	ห้อง
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5	มี	12	คน	1	ห้อง
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6	มี	18	คน	1	ห้อง

3.5 จำนวนนักศึกษาการศึกษาออกโรงเรียน แยกได้ดังนี้

ระดับประถมศึกษา	จำนวน 10 คน
ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	จำนวน 15 คน
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	จำนวน 28 คน

3.6 มีสมาชิกในหมู่บ้าน ไปศึกษาออกหมู่บ้าน รวม 66 คน คือ

ระดับประถมศึกษา	จำนวน 7 คน
ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	จำนวน 17 คน
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	จำนวน 4 คน

4. เส้นทางคมนาคมของคนในชุมชน

การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านหนองโง้ง มีเส้นทางรถยนต์เข้าถึงบ้าน 1 ทางคือ ถนนเส้นทางมะแซว ปลาบู่ บมทุ่ง ตัดถนนลาดยางจากอำเภอบึงสามพัน - พัคคภูมิพิสัย สำหรับรถยนต์โดยสารประจำหมู่บ้านหนองโง้งมี 2 คัน วิ่งระหว่างบ้านมะแซว

8. บ้านกำพี้

1.1 ประวัติความเป็นมา

ตามที่มีอายุเก่าแก่อาวโโสในหมู่บ้านในอดีต เล่าสู่กันมาเป็นประวัติ พอสังเขป ได้ดังนี้ เผ่าพันธุ์เดิมเป็นเผ่าลาว ถิ่นฐานเดิมมาจากอำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งคนในยุคเก่า ๆ เล่าต่อกันเป็นภาษาพื้นเมืองเก่า ๆ ว่าอพยพมาจากเมืองเกตุ เมืองศรีภูมิ (อำเภอเกษตรวิสัย) ชาวบ้านเห็นว่าพื้นที่ในบริเวณนี้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ จึงได้มาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่จนทุกวันนี้ แต่ผู้นำที่พามาตั้งบ้านไม่มีหลักฐานพอที่จะอ้างอิงได้ว่าบุคคลที่พามาตั้งครั้งแรก เป็นใคร เพราะบ้านกำพี้เป็นบ้านที่ตั้งมานานกว่า 300 ปี มีหมู่บ้านมีการตั้งชื่อบ้าน “กำพี้” เพราะกุดกำพี้ มีป่าไม้ ชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่รอบ ๆ บริเวณเป็นสัญลักษณ์ คือต้นกำพี้เป็นส่วนมาก เมื่อตั้งบ้านเรือนที่มั่นคงแล้ว ภายหลังคนก็อพยพมาจากหลายท้องถิ่น จนเป็นหมู่บ้านที่มีจำนวนหลาย ถึง 800 ครอบครัว เมืองทางราชการได้แบ่งการปกครองออกเป็นตำบล เห็นว่าบ้านกำพี้เป็นหมู่บ้านที่มีประชากรมากในสมัยนั้น จึงได้ตั้งหมู่บ้านกำพี้เป็นตำบลกำพี้ มาจนถึงปัจจุบันนี้

สภาพที่ตั้งชุมชน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านเจริญศิลป์
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านเหล่ายาว
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านจั่ว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านเหล่ากา

2. ทรัพยากรธรรมชาติ

2.1 แหล่งน้ำเพื่อการบริโภค

ประปาภูมิภาค 1 แห่ง

2.2 แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

สระน้ำ	2 แห่ง	ทำประปาหมู่บ้าน	ใช้ได้ตลอดปี
ฝาย	2 แห่ง	ทำการเกษตร	ใช้ได้เฉพาะฤดูกาล
บ่อน้ำตื้น	37 แห่ง	ทำการเกษตร/เลี้ยงสัตว์	ใช้ได้เฉพาะฤดูกาล

2.3 แหล่งน้ำธรรมชาติ

ห้วย 2 แห่ง ทำการเกษตร ใช้ได้เฉพาะฤดูกาล
หนองน้ำ 2 แห่ง ประปาหมู่บ้าน ใช้ได้ตลอดปี

2.4 ป่าสงวน คือ ป่าโคกหนองแสง

3. กลุ่ม/องค์กร กลุ่มอาชีพที่ใช้ประโยชน์จากลำเสียว

กลุ่ม/องค์กรภายในชุมชน

1. กลุ่มทอผ้าไหม
2. กลุ่มปักผ้า
3. กลุ่มจักสาน
4. กลุ่มเย็บผ้า
5. กลุ่มออมทรัพย์

9. บ้านเหล่ากา

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

บ้านเหล่ากา หมู่ที่ 3 ตำบลกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2400 โดยได้แยกตัวออกมาจากบ้านกำพี้หมู่ที่ 1 ตำบลกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือน 77 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 381 คน แยกเป็นชาย 192 คน หญิง 189 คนอยู่ห่างจากองค์การบริหารส่วนตำบลกำพี้ 2 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวอำเภอบรบือ 9 กิโลเมตร โดยบ้านเหล่าตั้งอยู่ติดถนนทางหลวงชนบทสายบ้านค้อ - นาตูน หลักกิโลเมตรที่ 8 ผู้ใหญ่บ้านคนแรกชื่อ หลวงสี ทิพย์นนท์ ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันได้ลงสมัครกำนันตำบลกำพี้ และได้รับเลือกเข้ามาคือ นายทองใบ ทินหาร ดำรงตำแหน่งเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547

สภาพทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับพื้นที่บ้านฮ่องไผ่ ต.กำพี้ อ.บรบือ จ.มหาสารคาม
ทิศใต้	ติดต่อกับบ้านกำพี้ หมู่ที่ 12 โดยมีป่าชุมชนเฉลิมพระเกียรติ ฯ โคกแสง ซึ่งเป็นป่าสาธารณะประโยชน์ ร่วมกัน 4 หมู่บ้าน คือบ้านกำพี้หมู่ที่ 1, 12 บ้านเหล่ากาหมู่ที่ 3 และบ้านเจริญศิลป์หมู่ที่ 11
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับพื้นที่บ้านเจริญศิลป์ ต.กำพี้ อ.บรบือ จ.มหาสารคาม
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับพื้นที่บ้านเป่า ต.กำพี้ อ.บรบือ จ.มหาสารคาม

ลักษณะดิน

บ้านเหล่ากา หมู่ที่ 3 ตำบลกำพี้ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินทราย เมื่อฝนตกดินจึงไม่ค่อยอุ้มน้ำ ทำให้ผลผลิตด้านการเกษตรกรรมไม่ค่อยได้ผลดีเท่าที่ควรประกอบกับน้ำในลำน้ำเสียวใหญ่เป็นน้ำเค็ม ทำให้ดินบริเวณใกล้เคียงกับลำห้วยกลายเป็นดินเค็ม ทำให้เกิดผลกระทบต่อการทำนาข้าวเป็นอย่างมาก

การคมนาคม

การคมนาคมสายหลักคือ ทางหลวงชนบทสายบรบือ- บ้านค้อ - นาตูน ซึ่งเป็นถนนลาดยางส่วนถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงส่วนใหญ่จะเป็นถนนลูกรัง ในฤดูฝนจะเกิดปัญหาด้านการเดินทาง กลุ่มผู้นำ ฯ จึงมีโครงการที่จะพัฒนาถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านให้ดีขึ้น

ระบบสาธารณูปโภคในหมู่บ้าน

มีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน

มีน้ำประปาใช้ทุกครัวเรือน โดยใช้ระบบบ่อบาดาล

มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ 2 ตู้ (ระบบหยอดเหรียญและใช้บัตร)

สภาพทางสังคม

จำนวนประชากรภายในหมู่บ้าน

ชาย 192 คน

หญิง 189 คน

รวม 381 คน

จำนวนครัวเรือน 77 ครัวเรือน

การรวมกลุ่มในด้านทางสังคม

บ้านเหล่ากา มีการรวมกลุ่มทางสังคม มีการอนุรักษ์ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทำเหล้าพื้นบ้าน ตลอดจนสืบสานศิลปวัฒนธรรมประเพณีคือ ฮีต 12 ครอง 14 อันดีงามของท้องถิ่น

- กลุ่มสุรากลั่นชุมชน
- กลุ่มสหกรณ์ร้านค้าชุมชน
- กลุ่มสตรีแม่บ้าน
- กลุ่มฌาปนกิจศพสงเคราะห์ 1 กลุ่ม
- กลุ่มปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ด 1 กลุ่ม สมาชิก 341 คน ภายในตำบลกำพี้

10. บ้านแดง

ประวัติความเป็นมา

บ้านแดงเป็นหมู่บ้านที่มีชนหลายกลุ่มชน ผู้ที่มาตั้งหมู่บ้านแดงขึ้นนั้นเป็นคนที่มาจากอำเภอพุทธไธสง ผู้มีอาชีพปั้นหม้อแสวงหาดินเป็นหม้อเมื่อมาเห็นดินเหนียวพอจะปั้นหม้อได้ก็มาตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้น ติดกับลำน้ำเสียวที่มีดินปั้นหม้อ เรียก ชื่อว่าบ้านว่าบ้านแดงหม้อ และอีกกลุ่มหนึ่งมาจากบ้านเปลือยไฟไหม้ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด พวกนี้แสวงหาดินสำหรับทำนา พวกนี้อพยพมารวมกับพวกพุทธไธสง ประมาณปี พ.ศ. 2425 ไม่ปรากฏชัดว่าผู้ใดเป็นหัวหน้านำมาเป็นคนแรก มาตั้งวัดขึ้นติดกับลำน้ำเสียว เรียกว่าวัดบ้านแดง หรือวัดบ้านดอนแดง เพราะมีต้นแดงมาก ต่อมาบ้านโคกกุ้เกิดกสิกรรมแผ่นดินแตกแยกกลางหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้ก็พากันอพยพเขามาอยู่บ้านแดงตอนใต้ รวมแล้วบ้านแดงจึงมีคน 3 กลุ่ม กลุ่มมารวมกัน คือ กลุ่มพุทธไธสง กลุ่มบ้านเปลือย กลุ่มบ้านโคกกุ้

ปัจจุบันบ้านแดงตั้งอยู่หมู่ที่ 12 ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม บ้านแดงมีครัวเรือนทั้งสิ้น 232 ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น 1006 คน เป็นชาย 506 คน เป็นหญิง 500 คน มีผู้ใหญ่บ้านหนึ่งคนมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน มี ส.อบต. 2 คน มีวัด 1 แห่ง มีครูทั้งสิ้น 10 คน เป็น ชาย 7 คน เป็นหญิง 3 คน

ที่ตั้งและอาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านจอกขวาง
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านซองแมว
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านโพธิ์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บมทุ่ง

การรวมกลุ่มเพื่อส่งเสริมอาชีพ

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต
กลุ่มปั้นดินเผา
กลุ่มธนาคารข้าว
กลุ่มร้านค้าสวัสดิการหมู่บ้าน

การประกอบอาชีพ

1. ทำนา	จำนวน	170	ครอบครัว
2. ค้าขาย	จำนวน	6	ครอบครัว
3. อุตสาหกรรมในครัวเรือน	จำนวน	1	ครอบครัว

ข้อมูลชุมชนเขตพื้นที่ศึกษาวิจัยลำน้ำเสียวตอนล่าง

ต.ภูกาสิงห์ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด

ประวัติศาสตร์ชุมชน ตำบลภูกาสิงห์

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตเทศบาลตำบลภูกาสิงห์

จากเส้นทางอำเภอเกษตรวิสัย - สุวรรณภูมิ ไปทางทิศตะวันออก ประมาณ 16 กิโลเมตรเป็นที่ตั้ง ของบ้านภูกาสิงห์ ซึ่งเป็นบ้านที่มีโบราณสถานอันเก่าแก่ในสมัยขอม

ปราสาทภูกาสิงห์ในอดีต

เป็นศิลปะขอมแบบปาปวน คือปราสาทภูกาสิงห์ สร้างราวพุทธศักราช 1560 - 1630 จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่าบริเวณดังกล่าวเป็นชุมชนโบราณสมัยขอมมาก่อน ชัยภูมิดังกล่าวตั้งอยู่พิคัดที่ 15 องศา 34 ลิปดา 40 ฟลิปดาเหนือ และ องศา 40 ลิปดา 34 ฟลิปดาตะวันออก ระวัง $\pm 7017 / 5740$ ///

กลุ่มคนที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาอยู่ที่บ้านภูกาสิงห์กลุ่มแรก คือกลุ่มของคนลาว ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ในสมัยนั้น พื้นที่ดังกล่าวไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นที่รกร้างว่างเปล่า บริเวณรอบ ๆ เป็นที่ราบลุ่ม เป็นเขตของท้องทุ่งกุลาร้องไห้อันกว้างใหญ่ โดยแต่ละกลุ่มคนที่อพยพเข้า มีดังนี้

1. กลุ่มที่มาจากอำเภอจตุรพักตรพิมาน ซึ่งเดิมมีพื้นเพอยู่ที่บ้านเหมาในเขตเมืองสุวรรณภูมิ ต่อมาได้เดินทางไปตั้งเมืองจตุรพักตรพิมาน กับหลวงพรหมพิทักษ์ (พรหม) ภายหลังเป็นพระธาดาอำเนยเดช เจ้าเมืองจตุรพักตรพิมาน ต่อมากลุ่มคนดังกล่าวมีความขัดแย้งกับเจ้าเมือง ที่ปกครองไม่เป็นธรรม จึงอพยพครอบครัวมาตั้งภูมิลำเนาที่บ้านภูกาสิงห์ เมื่อเดือน 4 ปีเถาะ พ.ศ. 2466

โดยเล่าต่อกันมาว่า บริเวณที่ตั้งบ้านภูกาสิงห์มีลักษณะเป็นป่ารกทึบ ไม่มีคนอาศัยอยู่ และบริเวณรอบป่าเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำ ปู ปลา เหมาะแก่การทำการมาหากินเลี้ยงชีพ

2. กลุ่มที่มาจากเมืองสุวรรณภูมิ กล่าวกันว่าคนกลุ่มนี้ มีความสัมพันธ์ รู้จักมักคุ้นกับกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาจากอำเภอจตุรพักตรพิมานเป็นอย่างดี ตั้งแต่สมัยอาศัยอยู่ที่เมืองสุวรรณภูมิด้วยกัน จึงได้ชักชวนกันอพยพเข้ามาอยู่บริเวณคุ่มน้อยของบ้านกู่กาสิงห์

3. กลุ่มที่มาจากตำบลสิงห์โคก ได้แก่กลุ่มคนที่เดินทางมาจากบ้านจาก บ้านดงมัน ตำบลสิงห์โคก เมืองเกษตรวิสัย โดยมาตั้งบ้านอยู่ทางทิศตะวันตกของบ้านกู่กาสิงห์

ปัจจุบันในเขตเทศบาลตำบลกู่กาสิงห์ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 5 หมู่บ้าน คือ

หมู่ที่ 1 บ้านกู่กาสิงห์ ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายสงบ ใจสาหัส

หมู่ที่ 2 บ้านหนองเมืองแสน ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายถนัด ปทุม

หมู่ที่ 3 บ้านกู่น้อย ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายอนันต์ ทอนจอก

หมู่ที่ 4 บ้านหนองอีดำ ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายประเสริฐ สมภาร

หมู่ที่ 9 บ้านหนองสิม ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายสนิท เชิดชู

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลกู่กาสิงห์

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมาทำให้ทราบว่า กลุ่มคนที่ย้ายมาตั้ง ถิ่นฐานอยู่ในเขตป่าธรรมชาติที่อยู่บริเวณที่ราบสูงทางทิศเหนือของตำบลกู่กาสิงห์แห่งนี้ (ชื่อปัจจุบัน คือ ป่าดงม่วย) มีดังนี้

1 กลุ่มที่มาจากอำเภอจตุรพักตรพิมาน ประมาณปี พ.ศ. 2444 คือ กลุ่มของพ่อพัน บุรี และครอบครัวอพยพมาจากบ้านข่าใหญ่ อำเภอ จตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยตั้งหมู่บ้านอยู่ทางทิศตะวันออกของป่า และต่อมาครอบครัวของนางทองดี และพวกญาติๆได้อพยพมาจากบ้านเปลือย บ้านยางเครือ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยเห็นว่าป่าแห่งนี้เป็นป่าไม้อุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยพรรณไม้นานาชนิด สัตว์ป่ามากมาย ยังไม่มีใครเข้ามาอยู่ และมีหนองน้ำธรรมชาติอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเฉียงใต้ของบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน เหมาะที่จะใช้ประกอบการเลี้ยงชีพ ในการอุปโภคบริโภค และพื้นที่รอบๆป่ามีที่ราบที่เป็นทุ่งนามีดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าว และทางทิศใต้ของหมู่บ้านมีลำน้ำเสียวใหญ่ ไหลขนานไปกับป่าแห่งนี้ จึงเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านขึ้น ปัจจุบันคือบ้านม่วย บ้านน้อยพัฒนา และบ้านแสนสุข

2. กลุ่มที่มาจากอำเภอจตุรพักตรพิมาน ประมาณ ปี พ.ศ. 2446 คือ กลุ่มของพ่อขุนศรีโยดม แสนปุตะวงศ์ และครอบครัวอพยพมาจากบ้านหัวช้าง อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยครั้งแรกได้เดินทางไปเยี่ยมญาติที่บ้านกู่กาสิงห์ เส้นทางในการเดินทางก็ต้องผ่านบริเวณป่าดงม่วยนี้เป็นประจำ เห็นว่าบริเวณทางทิศเหนือของป่าดงม่วย

นี้เหมาะที่จะตั้ง เป็นที่อยู่อาศัยเนื่องจากเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรณไม้และสัตว์ป่านานาชนิด เช่น ไก่ป่า ลิง ชะนี กระต่ายป่า กระรอก กระแต ฯลฯ และมีหนองน้ำธรรมชาติในพื้นที่ป่า อยู่ 2 แห่งคือ หนองแคน และ หนองอีเค ปัจจุบันคือบ้านสงแคนและบ้านสงแคนน้อย

3. กลุ่มที่มาจากอำเภอเขาสนกวาง ประมาณปี พ.ศ. 2448 คือ กลุ่มของพ่อใหญ่สุด ชมชื่น อพยพมาจากบ้านฝาง ตำบลฝาง อำเภอเขาสนกวาง จังหวัดขอนแก่น และพ่อใหญ่จารย์รินทร์ หิมพล อพยพมาจากบ้านดอกรัก ตำบลหนองอ่าง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ต่างมีความเห็นว่าเหมาะที่จะตั้งเป็นที่อยู่อาศัย และประกอบอาชีพ จึงร่วมกันแล้วตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้น ทางทิศใต้ของป่าดงม่วย ปัจจุบันคือบ้านหนองเบญ

4. กลุ่มที่มาจากเมืองเซโปราณ ประมาณปี พ.ศ. 2450 คือกลุ่มของพ่อเผ่าหยุย นามเขตต์ ซึ่งอพยพมาจากเมืองเซโปราณ หรือบ้านเมืองบัว มาอยู่ร่วมกับพ่อขุนศรีโยดมที่บ้านสงแคน เห็นว่าที่บ้านสงแคนมีประชากรมากขึ้นป่าไม้เริ่มลดน้อยลงเนื่องจากคนตัดไม้ไปทำบ้านเรือนมากขึ้น มองเห็นว่า สถานที่ที่เป็นชายป่าไม้ริมทุ่งเขาหลวง หรือทุ่งกุลาร้องไห้ อยู่ทางด้านทิศเหนือของทุ่งกุลาร้องไห้ และอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของป่า ดงม่วย เป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทั้งป่าไม้ และใกล้แหล่งน้ำ จึงได้อพยพครอบครัวไปอยู่ ณ ที่แห่งนี้ ปัจจุบันคือบ้านตองต้อน และบ้านไทรตึงษ์

ปัจจุบันในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลกู่กาสิงห์ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 8 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 5 บ้านตองต้อน	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายถาวร สมพงษ์ผึ่ง
หมู่ที่ 6 บ้านสงแคน	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายสมบัติ พรหมริดา
หมู่ที่ 7 บ้านหนองเบญ	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายบุญนาค สาสุข
หมู่ที่ 8 บ้านม่วย	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายประสงค์ เชิดชู
หมู่ที่ 10 บ้านแสนสุข	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายอุทิศย์ หานาม
หมู่ที่ 11 บ้านไทรตึงษ์	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายสมเดช แสนปุตะวงศ์
หมู่ที่ 12 บ้านน้อยพัฒนา	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายบุญโสม บัวสิงห์
หมู่ที่ 13 บ้านแคนทอง	ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายจำเริญ กองพิริ

ที่ตั้งและอาณาเขต ตำบลกู่กาสิงห์

ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ เดิมอยู่ในเขตการปกครองของตำบลเมืองบัว จนเมื่อปี พ.ศ. 2518 จึงได้แยกการปกครองออกเป็นตำบล ใช้ชื่อว่า “ตำบลกู่กาสิงห์” อยู่ห่างจากตัวอำเภอเกษตรวิสัย

ประมาณ 16 กิโลเมตร โดยมีอาณาเขตตำบล ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลเกษตรวิสัย

อำเภอเกษตรวิสัย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลหินกอง

อำเภอสุวรรณภูมิ

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลเมืองบัว

อำเภอเกษตรวิสัย

ทิศใต้ ตำบลดงครั่งน้อย

อำเภอเกษตรวิสัย และตำบลทุ่งหลวง อำเภอสุวรรณภูมิ

โบราณสถานกุ่าสิงห์

สภาพทั่วไปของตำบลกุ่าสิงห์

มีลำน้ำเสียวใหญ่ไหลผ่านตรงกลางพื้นที่ของตำบล จากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก และมีป่าร้อนชื้นอยู่ทางทิศเหนือ ในเขตของบ้ายม่วย บ้านหนองเบ็ญ บ้านสงแคน และบ้านตองต้อน

ลำน้ำเสียวใหญ่ บริเวณสะพานกุ่าสิงห์

ด้านทิศใต้พื้นที่ทั่วไปเป็นพื้นที่ราบ ในลักษณะท้องทุ่งกว้างขนาดใหญ่ ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ที่เหมาะสำหรับการทำนาและการเกษตรกรรม สภาพดินทั่วไปในเขตตามลุ่มน้ำเสียวเป็นดินเหนียว และพื้นที่ห่างเขตตามดินจะเป็นดินทราย เก็บความชื้นได้น้อย ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำมักมีปัญหา น้ำแล้ง น้ำท่วมในบางพื้นที่

อาชีพของประชากรในตำบลกู่กาสิงห์

อาชีพหลักทำการเกษตร ทำนา ปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ อาชีพเสริม หัตถกรรม ทอผ้าไหม ทอผ้าฝ้าย ทำเฟอร์นิเจอร์ ธุรกิจรถไถ และรับจ้าง

การเมือง การปกครอง

ปัจจุบันแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 1 เทศบาล 1 องค์การบริหารส่วนตำบล ประกอบด้วย 13 หมู่บ้าน อยู่ในเขตเทศบาล 5 หมู่บ้าน และเขตองค์การบริหารส่วนตำบล 8 หมู่บ้าน รวมกับอีกบางส่วนของ 5 หมู่บ้านที่อยู่นอกเขตเทศบาล

จำนวนประชากรในเขตเทศบาลตำบลกู่กาสิงห์

หมู่ที่	ชื่อบ้าน	จำนวนประชากร	จำนวนครัวเรือน
1	บ้านกู่กาสิงห์	1,146	298
2	บ้านหนองเมืองแสน	945	229
3	บ้านกู่น้อย	885	224
4	บ้านหนองอีดำ	826	211
9	บ้านหนองสิม	948	246
รวมทั้งสิ้น		4,750	1,208

หมายเหตุ ข้อมูล กรกฎาคม 2548

จำนวนประชากรในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลกู่กาสิงห์

หมู่ที่	ชื่อบ้าน	จำนวนประชากร	จำนวนครัวเรือน
1	บ้านกู่กาสิงห์	14	1
2	บ้านหนองเมืองแสน	1	1
3	บ้านกู่น้อย	1	1
4	บ้านหนองอีดำ	2	2
5	บ้านต๋องด่อน	524	110
6	บ้านสงแคน	585	129
7	บ้านหนองเบ็ญ	864	174
8	บ้านม่วย	527	113
9	บ้านหนองสิม	2	2
10	บ้านแสนสุข	332	71
11	บ้านไทรตรึงษ์	533	128
12	บ้านน้อยพัฒนา	326	84
13	บ้านแคนทอง	407	85
รวมทั้งสิ้น		4,118	901

หมายเหตุ ข้อมูล กรกฎาคม 2548

สถานที่สำคัญของตำบลกุกาสิงห์

1. วัดสว่างอารมณ์(กุ) หรือวัดใหญ่
2. วัดบูรพาภิบาลกุกาสิงห์ หรือวัดน้อย
3. วัดหนองสำราญ
4. วัดป่าโนนนางทุม
5. วัดไตรตรึงษ์
6. วัดสว่างศรีวิไล
7. วัดเบญจธรรมวนาราม
8. วัดม่วงศรีไพรวัลย์
9. วัดกุดพระเจ้า
10. วัดหนองสองแมว
11. กุกาสิงห์
12. ลำน้ำเสียวใหญ่
13. กุโพนวิท
14. กุโพนระฆัง
15. องค์การบริหารส่วนตำบลกุกาสิงห์
16. เทศบาลตำบลกุกาสิงห์
17. โรงเรียนกุกาสิงห์ประชาสรรค์
18. โรงเรียนบ้านกุกาสิงห์
19. โรงเรียนจตุรคามพัฒนา
20. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดสว่างอารมณ์
21. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดม่วงศรีไพรวัลย์
22. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดสว่างศรีวิไล
23. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดไตรตรึงษ์
24. หนองสิม หนองพ้อง

กลุ่มอาชีพในตำบลกุกาสิงห์

ลำดับที่	รายชื่อกลุ่ม	ประธานกลุ่ม	จำนวนสมาชิก
1.	กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่	นายสม คำมณี	81
2.	กลุ่มสตรีสหกรณ์ทอผ้าไหม	นางสำลี แสงคุณ	62
3.	กลุ่มเลี้ยงโคเนื้อ	นายฮวด โนนสระคู	41
4.	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร หมู่ 1	นางมาลัย ราบูรี	146
5.	กลุ่มเกษตรผสมผสานลุ่มน้ำเสียว	นายศูนย์ ศรีหาวงษ์	40
6.	กลุ่มสหกรณ์กุกาสิงห์	นางรัชนี บัญศีลพร้อม	34
7.	กลุ่มเกษตรกรเพื่อการผลิตและบริการ	นายชายพัฒน์ ฤทธิบาล	221
8.	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร หมู่ 2	นางแดง ไชยสีดา	113
9.	กลุ่มสตรีออมทรัพย์	นางรังสี แจ่งสนาม	45
10.	กลุ่มเครดิตยูเนียน	นายทวิช ทวีวรรณกิจ	85
11.	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร หมู่ 3	นางจรรยาลักษณ์ ทนสิงห์	94
12.	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรออมทรัพย์	นางดวงจันทร์ สมภาร	75
13.	กลุ่มสตรีออมทรัพย์เพื่อการผลิต	นางประคอง สีหินขาว	144
14.	กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านเกษตรกร	นางปิ่นแก้ว กัลยาลัง	100

สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ภาษาและวรรณกรรม

ภาษาถิ่น

ภาษาอีสานเป็นภาษาถิ่นที่ชุมชนใช้สื่อสารกันในกลุ่มต่างๆให้เข้าใจตรงกัน แต่ถ้ามติดต่อกับราชการก็จะใช้ภาษากลาง

การใช้ภาษาถิ่นดังกล่าวถือเป็นภูมิปัญญา เพราะเป็นความสามารถในการใช้ภาษาสื่อสารให้เกิดความเข้าใจโดยเฉพาะ

การใช้ภาษาถิ่นในรูปแบบของเพลงพื้นบ้าน ได้แก่ กาพย์เซิ้งบั้งไฟ เพลงสารภัญญะ เพลงแหล่ ลำกลอน ลำเพลิน ลำกลอนซิ่ง ฯลฯ

วรรณกรรม

ภูมิปัญญาด้านวรรณกรรม ได้แก่ เพลงชาวบ้าน นิทานพื้นบ้าน กาพย์เซิ้ง ภาษิต ปริศนา คำสอน และละตอนพื้นบ้าน

เพลงชาวบ้าน

ประกอบด้วยเพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการเล่นละคร เพลงสวดในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น สารภัญญะ เป็นต้น

การใช้ภาษาถิ่นอีสานในรูปแบบเพลงเด็ก ได้แก่ เพลงกล่อมลูก เพลงร้องเล่น เพลงเหล่านี้ล้วนสร้างความอบอุ่นใจ สร้างความผูกพันของพ่อแม่พี่น้องที่มีต่อลูกหลาน บางเพลงบอกถึงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่น

กาพย์เซิ้ง เป็นบทกลอนที่ใช้ร้องประกอบพิธีทางประเพณี พิธีกรรมการขอฝน บุญบั้งไฟ

ผญา

การใช้ภาษาพูดที่นิยมว่าเป็นหลักวาทศิลป์อันทรงคุณค่า คือการผูกถ้อยคำสำนวนไพเราะคล้องจองกันเป็นลักษณะตั้งแต่เน่คำพูดตอบโต้กัน เป็นคติคำสอน ตลอดจนการบรรยายเป็นเรื่องราวหรือนิทานสอนใจ เรียกว่า “ผญา” โดยรากศัพท์หมายถึงปัญญาหรือปรัชญา การใช้มีลักษณะเด่นด้านความหมาย ด้านเสียงและด้านโวหารเปรียบเทียบ

มักมีสาระเป็นแก่นสาร มีคติคำสอน มีข้อควรพิจารณาทั้งระดับต้นและระดับลึกที่เป็นนับแฝงอยู่ ผญาแบ่งเป็นสองประเภท คือ ผญาภาษิต และผญาคำกลอน

ผญาภาษิต

มักใช้เป็นคำสอนเชิงเปรียบเทียบ หรือเขียนเพื่ออบรมสั่งสอน เช่น

“ดินและน้ำทั้งปาล้วนมีคุณค่า

ได้จุนเจือคนเขาให้อยู่นิยามัน

คันเขาพันตัดไม้ทำลายดินน้ำเขินขาด

ธรรมชาติแวดล้อมสืบทอดเปลี่ยนแปลงไป

เกิดพิษภัยล้นไหม้มะลยัลลปีผลาญโลก

คนในใจโหลกฟ้าไปหาลืออยู่ใส”

ผญาคำกลอน

เป็นคำพูดที่จัดเป็นระเบียบ มีถ้อยคำพาดทแยงกันมีลักษณะเชื่อมโยงกัน เช่น

“ แม่เอ๋ยเจ้าเฒ่าแก่แล้วเนื้อเหี่ยวหนังยาน

ได้ทำทานหาบุญเพื่อคุณอันดีล้น

ด้วยกุศลศีลสร้างเจ้าทำทานเททอด

ให้เจ้าฮอดชั้นฟ้าวิมานกว้างสว่างสบาย

อุบาทว์ภัย พยาธิฮ้ายในเมื่อเป็นคน

อย่าได้วันมาหาเบียดเบียนตัวท้าว

เจ้าเอ็ดไฮ้ให้ได้แต่งหน่วยหนา

เจ้าเอ็ดนาขอให้เจ้าหมาหน้า

มีลูกสาวหลานสาวก็ให้เว้าง่ายง่าย

มีลูกชายหลานชายก็อย่าให้ตื้อด้านจาด้านให้เชื่อฟัง

เจ้าสิไปทางหลังหรือสิไปทางหน้า

ขอให้มีความสุขจงนำตุ้มนำตอม

ให้มีคนฮักหอมพร้อมยอยกย่องจาเว้าว่าดี

เมื่อตายจากชาตินี้ด้วยเดชบุญผลา

ได้เป็นเทวดาอยู่สวรรค์วิมานแก้ว

ยามเจ้าหมดบุญแล้วลงมาพายลุ่ม

บุญลงนำห่อหุ้มนำตุ้มตอบแทน

เจ้าอย่าได้ยากแค้นแสนยากทางทรัพย์

อย่าได้อัปปัญญาฝูงโคคาและศฤงคารให้มากมูลคุณค่า”.....

วัฒนธรรมอาหารการกิน

การกินอยู่เป็นเรื่องง่ายๆ เพราะอาชวะส่วนใหญ่ทำนาต้องออกจากบ้านตั้งแต่เช้ามีด กลับเข้าบ้านเมื่อค่ำแล้ว อาหารหลักคือแจ่วปลาร้า ทำจากการตำน้ำพริก หอม กระเทียม แล้วใส่ปลาร้า คลุกเคล้ากันให้เกิดรสชาติ ระหว่างทางที่จะเดินไปนาก็จะเก็บผักตามรายทางไปไว้กิน เช่นผักเม็ก ผักกระโดน ผักอีฮิ้น ผักพวย สายบัว ฯลฯ บางทีก็จะมีปลาหรือกบปิ้งด้วย การกินอาหารจะเป็นลักษณะ “กินเพื่ออยู่”

ลักษณะอาหาร

1. อาหารพื้นบ้าน เช่น แจ่ว ป่น (ปลา กบ เขียด) ปิ้ง (กบ เขียด ปลา) ส้มตำ ซุป (หน่อไม้ มะเขือ ดอกขี้เหล็ก เห็ด) อ่อม (กบ เขียด ปลา) ฯลฯ

2. อาหารสำหรับผู้เฒ่าที่เคี้ยวลำบากที่มามีเยิ้มเยียน เช่น ต้มไก่ ไก่ย่าง ส้มตำ ลาบ ปลา ต้มปลา
3. อาหารในงานบุญหรืองานสำคัญ เช่น งานกินดอง งานบวช จะขาดไม่ได้เลย คือ ล้มวัว

ถ้าเจ้าภาพเป็นผู้เฒ่าจะกินอาจจะล้มวัวถึง 2 ตัว คือในตอนเย็นเพื่อต้อนรับแขกที่มาจากต่างถิ่นต้องมาพักค้างคืน และตอนเช้าที่เป็นแขกที่มาจากบ้านใกล้ การเตรียมอาหารเพื่อเลี้ยงผู้มาร่วมงานให้กินอิ่มหนำสำราญ จะถือว่า “ได้บุญ” ซึ่งก็คือ การทำทานด้วยการให้อาหารนั่นเอง อาหารอย่างหนึ่งที่มีในงานบุญต่างๆคือข้าวปุ้น (น้ำยาไก่ น้ำยาลาว) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานบุญพะเหวด

นอกจากนี้อาหารที่มีเฉพาะฤดูกาล เช่น เห็ด ดักแด้ แมงเฒ่า ไช้มัดแดง แมงอีหนู แมงดา อึ่ง กบ เขียด ปูนา ฯลฯ โดยนำมาปิ้ง คั่ว นึ่ง ต้มแกง หรืออาจเก็บแมงดาแช่ต้มน้ำเกลือไว้กินนานๆ

ศาสนา ความเชื่อ และการเคารพนับถือ

พุทธศาสนานอกจากจะเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว ยังเป็นต้นกำเนิดแห่งศีลธรรม จริยธรรม กฎหมาย จารีตประเพณี ตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คน คำสอนทางพระพุทธศาสนามีส่วนช่วยขัดเกลา จิตใจ ลักษณะนิสัยของชาวบ้านและหล่อหลอมให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรม จริยธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และคุณธรรมอันดีงามสืบทอดกันมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวชนบท คือ เป็นคนโอบอ้อมอารี มีบุญสุนทาน ชอบทำบุญกุศล

คติความเชื่อในทางพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า **“ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”** ถ้าประกอบกรรมดีจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ แต่ถ้าหากก่อกรรมทำชั่วก็จะตกนรกหมกไหม้ เพราะความเชื่อในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด ภายใต้กฎแห่งกรรม จากความเชื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนมุ่งแต่ทำความดี เพื่อจะได้ไปบนสวรรค์ หรือในภพชาติใหม่จะได้ไปเกิดในที่ดีกว่าชาตินี้ หรือในชาตินี้ จะส่งผลให้ตนมีชีวิตที่ดีขึ้นในอนาคตอันใกล้

ความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผีเป็นถิความเชื่อดั้งเดิมที่มีมาช้านาน มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและวิถีชีวิตของคน ในชุมชน และมีพิธีกรรมในเรื่องการนับถือผีอยู่ทั่วไป ดังนี้

ผีประจำหมู่บ้าน

ในแต่ละหมู่บ้านจะนับถือผีประจำหมู่บ้านที่เรียกว่า **“ปู่ตา”** หรือ **“ผีปู่ตา”** เป็นผีที่คอยดูแลปกป้องรักษาอันตรายต่างๆที่จะเข้ามากระทำแก่คนในหมู่บ้าน ในทุกๆปีจะมีพิธีเลี้ยงผีปู่ตา ส่วนใหญ่ผีปู่ตาจะมีศาลสิงสถิตอยู่ในดอนที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นร้อยปี เรียกว่า **“ดอนปู่ตา”** ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าหากตัดต้นไม้หรือทำลายสัตว์ที่อาศัยอยู่ในดอนปู่ตา ผีปู่ตาจะโกรธและบันดาลให้ผู้กระทำ ดังกล่าวประสบกับสิ่งที่เป็นอัปมงคล ในพิธีเลี้ยงผีปู่ตาจะมีเฒ่าจำเป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างชาวบ้านกับ ผีปู่ตา ซึ่งเฒ่าจำจะถูกคัดเลือกโดยชาวบ้านให้เป็นตลอดชีวิต

วันเลี้ยงผีปู่ตาชาวบ้านจะเตรียมอาหาร คาว หวานไปร่วมพิธี เช่น ข้าวต้ม ไข่ต้ม ไก่ต้ม เหล้าขาว บั๊นข้าว ข้าวแดง กล้วย อ้อย น้ำตาล และเครื่องคาวอีกจำนวนหนึ่ง ตามหมู่บ้านต่างๆ จะมีหลักบ้านซึ่งเห็นชัดเจนตามทางแพร่งในหมู่บ้านบริเวณทางเข้าหมู่บ้าน หรือศาลกลางบ้าน เพื่อจะทำพิธีกรรมตอกหลักบ้านในงานบุญข้าชะในเดือนเจ็ด

ผีนาหรือผีตาแฮก

เป็นผีที่มีหน้าที่รักษาผืนนาให้ข้าวกล้างดงาม น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนคุ้มครอง วัว ควาย ให้มีสุขภาพแข็งแรง ไม่ให้ประสบอันตราย ต่างๆ อันจะพึงมี ผีตาแฮก จะอยู่ตามมุมใดมุมหนึ่งของที่นา ก่อนที่จะทำนาต้องเลี้ยงผีตาแฮก จะทำกันในวันพุธ เวลาก่อนเพล อาหารที่นำไปเลี้ยงผีตาแฮก ได้แก่ ข้าวต้มมัด ไก่ต้ม เหล้าขาว หรืออาหารอย่างใดอย่างหนึ่งที่ผีตาแฮกชอบ เมื่อเลี้ยงเสร็จจะลงมือทำนาแปลงที่เลี้ยงผีตาแฮกก่อน เพื่อเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ การทำนายดังกล่าวเป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน

ผีเชื้อหรือผีบรรพบุรุษ

เป็นผีเครื่องอาถรรพ์ที่ล่องลับไปแล้ว ชาวบ้านมีความเชื่อว่าบรรพบุรุษยังไม่ได้ไปเกิดคอยปกป้องดูแลลูกหลานตน ถ้าลูกหลานคนใดประพฤติดัวไม่เหมาะสมก็จะโกรธและบันดาลให้มีอันเป็นไป มีเจ็บป่วย เป็นต้น ต้องทำการขอขมาก่อนผีบรรพบุรุษจึงหายโกรธ เมื่อถึงวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนาลูกหลานก็จะไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ผีเปรต” ซึ่งคอยรับส่วนบุญที่ลูกหลานคอยอุทิศไปให้ เรียกว่าทำบุญข้าวสาก โดยเป็นการทำบุญเพื่อเปรตพลี ผีประเภทนี้ในแถบอีสานก็คือ ศาลพระภูมิตัวเอง หรือบางบ้านก็ทำเป็นหิ้งที่เปิง (เจดีย์บ้าน) ให้อยู่

ผีป่าหรือผีเทพารักษ์

ผีชนิดนี้เป็นผีที่อยู่ตามไร่นา ตามป่า ตามเขา ไม่ค่อยจะมายุ่งเกี่ยวอะไรกับชาวบ้าน เว้นเสียชาวบ้านจะไปทำอะไรให้เป็นที่ไม่ถูกใจหรือไม่พอใจ สมัยก่อนพื้นที่มีทรัพยากรป่าไม้มากมายหลายชนิด ต้นไม้ใหญ่ทุกต้น คนเฒ่าคนแก่เล่าว่ามีผีหรือเทวดาสงสถิตอยู่ทั้งสิ้น พอคนไปพบก็อยากได้ต้นไม้ เหล่านั้นมาทำบ้านเรือนอยู่อาศัย แต่ไม่เช่นนั้นไว้พละกรรมเจ้าป่าเทวดารักษ์เสียก่อน ไปตัดเอาโดยพลการ อาจจะผิดผีป่าหรือเทพารักษ์ทำให้เกิดเป็นไข้ป่าอาจถึงความตามได้

ผิถนาค

ถนาคผิถนาคถือเป็นโบราณสถาน ที่แสดงร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองสมัยโบราณ โดยเฉพาะพัฒนาการการจัดการน้ำแบบชลประทานแบบฝายกันน้ำ อยู่ทางทิศเหนือของบ้านกู่กาสิงห์ มีลักษณะทำด้วยหินศิลาแลงให้น้ำไหลลาด และทั้งสองข้างมีลักษณะเป็นหินวางเป็นชั้นแบบขั้นบันไดขึ้นสู่หลังถนาคทั้งสองข้าง

มีเรื่องเล่าจากผู้ที่ทำมาหากินอยู่แถวถนาคเล่าต่อกันมาเสมอว่า ถนาคเป็นสถานที่ที่มี

ผีที่น่ากลัวมาก กล่าวคือในตอนใกล้ค่ำมืดมักจะเห็นผู้ชายร่างกำยำแต่งตัวเป็นทหารจูงม้าหรือขี่ม้า อยู่ที่ถนาคผิถนาคเพื่อเดินทางมาที่กุโพนระฆังเสมอ และเมื่อตอนที่ขี่ม้าผ่านฝายน้ำโบราณแห่งนั้น จะเห็นทหารขี่ม้านั้นสามารถเดินไปบนผิวน้ำได้อย่างสบาย ถ้าเป็นคนธรรมดาคงไม่สามารถทำได้

ผีเจ้าทุ่ง

ชาวบ้านมีความเชื่อว่าในทุ่งกุลารั้วแก่งไกลแห่งนี้ เป็นดินแดนที่มีภูตผีปีศาจลี้ลับน่าเกรงขาม คนที่มีวิชาอาคมแกร่งกล้าจึงสามารถหรือกล้าเดินผ่านทุ่งแห่งนี้ได้

เจ้าพ่อศรีนครเตา หรือชาวบ้านเรียกว่าเจ้าพ่อสีคอนเตา เป็นผีเจ้าทุ่งที่ปกป้องรักษาดูแลในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ผู้คนที่เดินทางไกลผ่านไปมาทุ่งแห่งนี้ จะต้องกล่าวขออวยพรให้เจ้าพ่อคอยปกป้องรักษาให้ปลอดภัยแล้วจากภัยอันตรายทั้งปวง

คนที่มาต่างถิ่น ที่ไม่รู้จักไม่บอกกล่าวเจ้าพ่อ มักพบกลางสังหารณ์ มีอุปสรรคในการทำงานเสมอ

สถานที่สำคัญ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณสถานตำบลกุกาสิงห์

1. ปราสาทกุกาสิงห์

ตั้งอยู่ในบริเวณวัดบูรพาภูน้อย บ้านภูน้อย หมู่ที่ 3 ตำบลกุกาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย

จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งอยู่บริเวณเนินดินสูง ทางทิศใต้ของลำน้ำเสียวใหญ่

ปราสาทกุกาสิงห์

สันนิษฐานว่าสร้างขึ้น เพื่อเป็นเทวสถานอุทิศถวายแด่ พระอิศวร เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ประกอบด้วยปราสาท 3 หลังบนฐานเดียวกันในแนวเหนือใต้ สร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้ามีบรรณาลัยตั้งอยู่ 2 ข้าง ปราสาทล้อมด้วยกำแพง และมีซุ้มประตูทั้งสี่ทิศ

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม เป็นศิลปกรรมแบบปาปวน มีอายุราว พ.ศ.1560–1630 นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุหลายชิ้น เช่น ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ศิวลึงค์ ภายในตัวปราสาทประธานยังพบแผ่นทองศิลาฤกษ์ดุนลายเป็นรูปใบไม้กลีบบัวอีกจำนวนหนึ่ง

ในปี พ.ศ. 2534-2535 กรมศิลปากร ได้ทำการบูรณะกุกาสิงห์ เป็นแหล่งท่องเที่ยว ในครั้งนั้นมีการพบโบราณวัตถุที่สำคัญ คือ ใบไม้ทองคำซึ่งใช้ในพิธีกรรมวางศิลาฤกษ์

ทับหลังภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

2. กุโพนวิจ

ตั้งอยู่บ้านกุ่มน้อย หมู่ที่ 3 ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ห่างจากตัวปราสาทกู่กาสิงห์ ไปทางทิศเหนือประมาณ 700 เมตร บนเนินดินขนาดใหญ่ ส่วนบนเป็นศิลาแลง โบราณวัตถุที่พบได้แก่ ปฏิมากรรมรูปบุรุษลักษณะของผ้านุ่ง ประติมากรรมเป็นศิลปะเขมรแบบเกลี้ยง อายุราวต้นศตวรรษที่ 16 กุโพนวิท ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2544 มีพื้นที่ประมาณ 2 ไร่ 3 งาน 36 ตารางวา

กุโพนวิจ

กุโพนวิท ได้รับการขุดแต่งบูรณะโดยสำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานี กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2545

3. กุโพนระฆัง

ตั้งอยู่บ้านกุ่มน้อย หมู่ที่ 3 ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ห่างจากตัวปราสาทกู่กาสิงห์ ไปทางทิศเหนือประมาณ 500 เมตร

การวางแผนผังและเทคนิคการก่อสร้างซึ่งมีลักษณะเฉพาะ คือ องค์พระปรางค์ประธานก่อสร้างด้วยศิลาแลงล้อมรอบด้วยกำแพงสี่เหลี่ยม ซึ่งมีโคปุระ หรือซุ้มประตูอยู่ทางด้าน

หน้าเพียงด้านเดียว มีบรรณาลัย
ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

กูโพนระฆัง

กูโพนระฆัง

และมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกรุดด้วย
ศิลาแลงนอกกำแพงทางทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ 1 สระ
รูปแบบและผังของปราสาท เป็น
แบบสถาปัตยกรรมขนาดเล็ก ที่
เรียกว่า “อโรคยศาล” ที่พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ทรงให้สร้างขึ้นในเขต
ปกครองของพระองค์ เมื่อราวปีพุทธ
ศตวรรษที่ 18

กูโพนระฆัง ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อวันที่ 18
พฤศจิกายน 2525 มีพื้นที่ประมาณ 2 ไร่ 3 งาน 17 ตารางวา ได้รับการขุดแต่งบูรณะ
โดยสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานี กรมศิลปากร เมื่อ ปี
พ.ศ. 2545

4. พระธาตุไตรตรึงษ์ พระพุทธไตรตรึงษาอตุลมงคลมหายุณี

ตั้งอยู่บ้านไตรตรึงษ์ หมู่ที่ 11 ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัด
ร้อยเอ็ด

พระธาตุไตรตรึงษ์

พระพุทธรูปไตรตรึงษาอดุลมงคลมหา

พระธาตุไตรตรึงษ์ เป็นพระธาตุที่สร้างขึ้นด้วยแรงศรัทธา ของชาวบ้านที่นับถือศาสนา พุทธ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่ยอดของพระธาตุ เป็นที่เคารพบูชาของประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ บริเวณรอบศาลาที่ประดิษฐาน ของพระพุทธรูปไตรตรึงษาอดุลมงคลมหาคุณี มีภาพเขียนเกี่ยวกับพุทธประวัติทั้งดงาม ที่สามารถไปศึกษาหาความรู้ได้ตลอดเวลา

5. สระแก

สระแกเป็นสระขุดหรือบารายขนาดใหญ่ เนื้อที่ประมาณ 50 ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ ของบ้านกูกาสิงห์ ประมาณ 10 กิโลเมตร สันนิษฐานว่าคนโบราณขุดแหล่งน้ำนี้ขึ้นเพื่อใช้เป็น ที่เก็บกักน้ำไว้สำหรับอุปโภค – บริโภคในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะที่ตั้งของสระขุดแห่งนี้ ตั้งอยู่แนวเส้นทางถนนโบราณที่ออกจากบ้านกูปัจรดที่สระแก สระแกมีลักษณะเหมือนสระ สีเหลี่ยมที่อำเภอสุวรรณภูมิ

6 กุดพระเจ้า

กุดพระเจ้า เป็นสถานที่ที่เก่าแก่และศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งของชาวบ้านตองต้อน มี บริเวณเนื้อที่ 55 ไร่ มีลำน้ำล้อมรอบทั้งสี่ด้าน อยู่ทางทิศเหนือของลำน้ำเสียวใหญ่

กุดพระเจ้า มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ตั้งอยู่ด้านหลังของป่าดงม่วยไปทางตะวันตกเฉียงใต้ อยู่ใกล้กับลำน้ำเสียวและลำน้ำเตา และมีลำน้ำเล็กหลายสาย ที่ไหลแยกออกไป ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “วัง ” เช่นวังพระเจ้า วังโพนวัด วังปากท้าง และเลิงช้างตาย

พระพุทธรูปไตรยราช

กุดพระเจ้า เดิมเรียก “ โพนวัด” ในปีพุทธศักราช 2498 ชาวบ้านต้องต้อน ได้จัดสร้าง “พระพุทธรูปไตรยราช” ไว้เป็นที่สักการะขึ้น ที่กุดพระเจ้าแห่งนี้ ปัจจุบันได้มีการบูรณะ จัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เชิงอนุรักษ์ และ เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ มีพรรณไม้ พวกมะกอกน้ำ มะดัน ต้นแสง ห่าอี่ปู้ หูลิง กล้วยน้อย เป็นจำนวนมาก ตลอดจนนกนานาชนิดมาอาศัยอยู่ตามวังต่าง ๆ และบริเวณกุดพระเจ้าเป็นจำนวนมาก

ในปี พ.ศ. 2545 ชาวบ้าน ต้องต้อน ได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นที่กุดพระเจ้า แห่งนี้ และตั้งชื่อว่า “ศูนย์ปฏิบัติธรรมกุดพระเจ้า ”

แหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ กุดพระเจ้า

7. ถนนคูขาด

ถนนคูขาดเป็นถนนคันดินขนาดใหญ่ กว้างประมาณ 12 เมตร สูงประมาณ 3 เมตร ยาวประมาณ 4 กิโลเมตร

ถนนคูขาดตั้งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านกู่กาสิงห์ บริเวณปาราสารท กูโพนระฆังผ่านลำน้ำเสียวใหญ่ ขึ้นไปจรดเนินดินทางทิศตะวันตก ผ่านโพนผ่อง ตำบลหินกอง

คุซาด

อำเภอสุวรรณภูมิ
สันนิษฐานว่านอกจากจะเป็นถนน
สำหรับใช้เป็นเส้นทางคมนาคม
เชื่อมกับ ถนนโบราณระหว่างอำเภอ
ท่าตูม จังหวัด สุรินทร์ มาที่ทุ่งพระโก
นาอำเภอสุวรรณภูมิแล้วนั้น

ถนนคุซาดยังเป็นชลประทานสำหรับกักเก็บน้ำ ไว้อุปโภคบริโภคอีกด้วย
เพราะบริเวณถนนใกล้ลำน้ำเสียวใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่า “หนองหินตั้ง” บริเวณนั้นมีลักษณะ
เป็นฝายน้ำล้น โดยชาวบ้านที่ทำนาอยู่ในบริเวณนั้น บอกเล่าว่า บริเวณพื้นที่น้ำล้นเดิมมีหินปู
พื้น และหน้าสันคูทั้งสองด้านมีลักษณะเป็นหินเรียงเป็นชั้นบันไดขึ้นไป ซึ่งปัจจุบันยังไม่ได้รับ
การบูรณะแต่อย่างใด

8. โพนขึ้นนก

ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของบ้านภูกาสิงห์ ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 6 กิโลเมตร เป็น
แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ยังไม่ได้รับการบูรณะ แต่ก็เป็นที่สนใจของคนทั่วไป มีเรื่องราว
เกี่ยวกับตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ในอดีตฝูงนกอินทรีจะมาถ่ายมูลกองไว้
ซึ่งมูลของนกอินทรียี่สิบมีแต่หอย และเวลาต่อมามูลนกอินทรีได้กลายเป็นหอยหินปูน มาให้
เห็นจนเท่าทุกวันนี้ ซึ่งหอยหินปูนนี้มีกระจายอยู่ทั่วไปในทุ่งกุลาร้องไห้ นับเป็นหลักฐานทาง
ธรณีวิทยาที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงสภาพทางภูมิศาสตร์ หรือธรณีวิทยาว่า ดินแดนทุ่ง
กุลาร้องไห้ ในอดีตเคยเป็นทะเลมาก่อน

คนเก่าแก่เชื่อว่า มูลนกอินทรีเป็นสิ่งมหัศจรรย์ มักจะกะเทาะหอยหินปูนเหล่านี้ไป
เก็บรักษาไว้ โดยมีความเชื่อว่ามีคุณค่าดีสิทธิ์

9. พระพุทธรูปไม้

อยู่ที่วัดม่วงศรีโพธิ์วัลย์ บ้านม่วง ตำบลภูกาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัด
ร้อยเอ็ด

พระพุทธรูปไม้ ที่วัดม่วงศรีไพรวัลย์

แต่ สิ่งที่น่าสนใจอยู่ที่ว่า ในพื้นที่กลางทุ่งกุลา ร่องให้แห่งนี้ เมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาต้องเป็น ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีพืชพรรณต่าง ๆ มากมาย คงไม่มีความแห้งแล้งอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจ ต้นขนุนป่า ขนาดใหญ่ มีอายุร่วม 100 ปี ยังเหลืออยู่ในบริเวณวัดม่วงศรีไพรวัลย์

ลำน้ำเสียวใหญ่ ถือว่าเป็นลำน้ำสายสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคน มาตั้งแต่สมัยขอมเรืองอำนาจ แฝงอิทธิพลปกครองครอบคลุมดินแดนแห่งนี้

ลำน้ำเสียวใหญ่

เป็นพระพุทธรูปหลายองค์ หลายขนาดมีอายุมากกว่า 100 ปี ทำมาจากไม้ผองป่า สันนิษฐานว่าแต่ก่อนพื้นที่ดังกล่าวคงเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงนำเอาไม้มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูป เพื่อสักการบูชาจนถึงทุกวันนี้

พระพุทธรูปไม้ ปางต่าง ๆ

และลำน้ำเสียวใหญ่ ยังเป็นแนวเส้นทาง ในการแพร่อารยธรรมขอม เข้ามาสู่ดินแดนทุ่งกุลาร่องให้ ตั้งหลักฐานที่ปรากฏมีปรางค์กู่ ตั้ง

กระจายอยู่บริเวณฝั่งแม่น้ำเสียว
จำนวนมาก ในปัจจุบันเป็นลำน้ำที่
มีความสำคัญ เปรียบเสมือน
สายเลือดของชุมชนที่ทำมาหากินอยู่
บริเวณลุ่มน้ำเสียวใหญ่

สภาพลำน้ำเสียวใหญ่ มีลักษณะคดโค้งมาก แต่เดิมมีพืชพันธุ์ธรรมชาติที่เป็นพืชอาหาร
และมีสัตว์น้ำชุกชุม

ลำน้ำเสียวใหญ่